

7

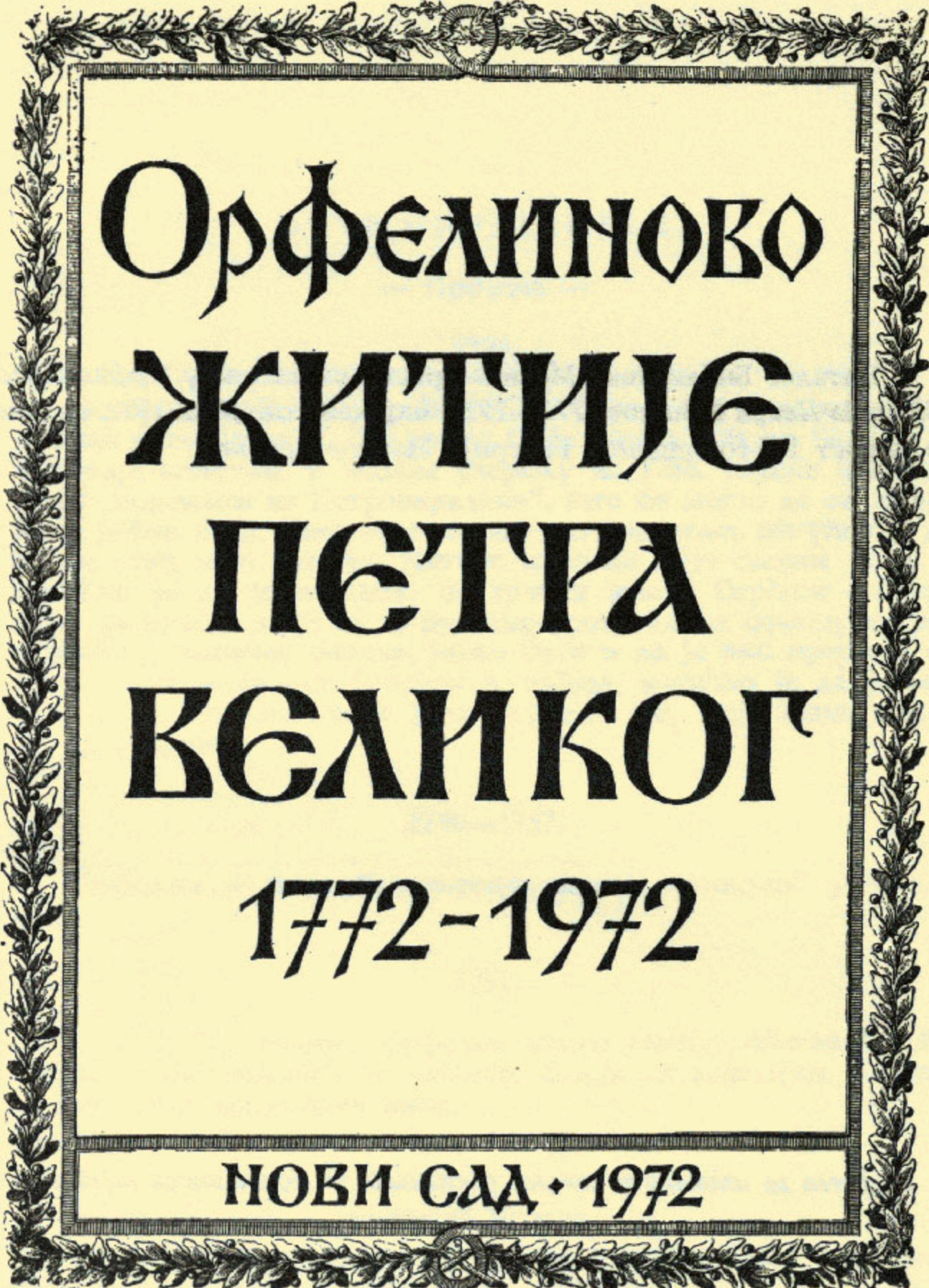
Орфелиново
ЖИТЊЕ
ПЕТРА
ВЕЛИКОГ
1772-1972

НОВИ САД • 1972

Описание
ХИМИКА
ИЗМЕНА
КОЛИЧЕСТВ
1772-1972
НОМЕР 1-1972

14.10.84.

Харинга

A decorative border of leaves and flowers surrounds the text.

Орфелиново
ЖИТЊЕ
ПЕТРА
ВЕЛИКОГ

1772-1972

НОВИ САД • 1972

Каталог Библиотеке Матице српске уз изложбу *Орфелиново
Житије Петра Великог 1772—1972.* одржану октобра 1972. године
у почаст 125-годишњице Галерије Матице српске.

*Средства за изложбу и каталог обезбедила је Покрајинска заједница
културе Војводине.*

DATA ORFELINIANA

— Прилози —

1726.

Захарија Орфелин је рођен 1726. године. Дан и месец његова рођења нису познати. Као место Орфелинова рођења бележи се Вуковар, међутим, у једном уверењу из 1768. године пише да је он „пореклом из Петроварадина”, што би могло да се схвати да је рођен онде. Нису познати његови родитељи, могућно је да му се отац звао Стефан. Његово презиме није сасвим јасно и могућно је да је изведено од грчких имена Orpheus + Linus, није искључено да је за то презиме употребљена француска реч orphelin у значењу сироче, може бити и да је оно преузето од француског медаљера Orfelina и, најзад, могућно је да је име Орфелин начињено према речи о р ф е л и н, која значи камен на врху круне.

1749—1757.

Орфелин је био „Славенскија школи магистар” у Новом Саду.

1751.

4. јул — у Будиму Орфелин купио књигу: *Allerneuste Art höffliche und manierliche teutsche Briefe zu schreiben*. Колико се зна, то је његов први запис.

1755.

Потписао „З. Орфелинъ 1755.” на својој књизи: *Väterliche Instruction an seine Kinder, Berlin, 1718*.

1756.

Почетком 1756. године Орфелин је био у Новом Саду, и у то време је писао тужбу православних Русина против ометања изградње цркве у Крстурџу.

22. мај — Орфелин је писао извештај јеромонаха Јосифа Савића о тужби Русина из Крстуре.

1757.

18. фебруар — Орфелин, магистар „Словенскија школи новосадскија”, писао „рапорт”, у коме је известио да се у његовој школи деца уче читању и писању и на тај начин спремају за латинску школу. Само псалтираца и канониста било је тада у његовој школи 27 од укупно 90 ученика колико их је било у школи. У то време забележена је у тој школи и једна ученица, Мара Нешков.

6. јул — Орфелин је у Новом Саду завршио писање песме и илустровање рукописне књижице: *Поздрав Мојсеју Путнику*.

Између 6. и 17. августа — Орфелин долази у Сремске Карловце и потписује се: „архиепископо-митрополитскии Глиир. канцелистъ”. Службу у Сремским Карловцима, код митрополита Павла Ненадовића, напустио је између марта и јула 1762. године.

17. август — Орфелинов запис (најранији) у Протоколу за пасоше и издавање лиценција за купљење милостиње у Даљу.

У Сремским Карловцима резао је и умножио са бакарних плоча Захарија Орфелин књижицу: *Краткое о Богоподобачемъ тѣлу и крови Христовой поклоненій и времени того наставленіе*. Књижицу је, могућно је, написао митрополит Павле Ненадовић, а одобрио синод 1757.

10. септембар — у Бечу, као канцелиста, Орфелин писао два писма Павла Ненадовића будимском епископу Дионисију Новаковићу. У првом писму митрополит је писао о парохијалним приходима, а у другом да се мртви не сахрањују пре прегледа. То би могла бити и прва писма која је Орфелин писао у служби митрополита Павла Ненадовића.

11. новембар — Орфелин је писао писмо митрополита Павла Ненадовића будимском епископу Дионисију Новаковићу о победи код Швајдница. Са митрополитом је Орфелин провео око четири месеца у Бечу. Крајем децембра митрополит је кренуо из Беча, преко Новог Сада, у Темишвар, а у Карловце се вратио крајем јануара 1758. године.

1758.

13. март — Павле Ненадовић проклиње Генадија Васића. Акт је писан руком Захарија Орфелина.

7. април — Ускршњи поздрав митрополита Павла Ненадовића будимском епископу Дионисију Новаковићу писан је руком Захарија Орфелина.

24. мај — Запис Захарија Орфелина у Протоколу меморија и резолуција је његов најстарији у том протоколу. Последњи запис у овом протоколу руком Захарија Орфелина је 13. октобра 1761. године.

Орфелин је у Сремским Карловцима резао и умножио са бакарних плоча књижицу *Ортодоксос омологија* Петра Могиле. У књижици је, на крају, Орфелин штампао своје стихове које је посветио митрополиту Павлу Ненадовићу.

У Сремским Карловцима гравирао је на бакру и умножио, Захарија Орфелин, икону: *Богородица боћанска* са цртежом цркве и конака манастира Боћана.

Бакрорез: *Света тројица са архистратигом Михаилом* резао је и умножио Орфелин за манастир Привину главу.

1759.

22. фебруар — Орфелин бележио на рачунима прихода митрополије од аренде у ковиљском риту.

26. фебруар — у 6 сати изјутра родио се Орфелинов син Петар у Сремским Карловцима.

10. март — Умрла Орфелинова жена Ана у Сремским Карловцима.

2. април — Ускршњи поздрав митрополита Павла Ненадовића арадском епископу Синесију Живановићу писан је руком Захарија Орфелина.

30. мај — у Сремским Карловцима написао је и потписао посвету и посветну епистолу митрополиту Павлу Ненадовићу на књизи коју је резао на бакарним плочама и умножио: *Новая и основателная славено-сербская каллиграфія*, Карловци, 1759.

28. јун — Орфелин писао тужбу грађана Сремских Карловаца митрополиту Павлу Ненадовићу којом се жале на чиновнике.

3. август — у Сремској Каменици Орфелин саставио шпецификацију Каменчана који су умрли после 1741. године без наследства.

25. август — у Гргетегу је Орфелин написао „релацију” у којој је известио да је са реметским игуманом Атанасијем Исаијевићем поставио ханте и хумке на граници између имања манастира Крушедола и Гргетега. Једној хумки дали су име: Хумка Захарија Орфелина.

6. септембар — у пратњи митрополита Павла Ненадовића присуствовао је Захарија Орфелин рукоположењу Пахомија Станојевића у чин архимандрита у манастиру Крушедолу.

Протокол о визитацији сремске епархије писао је Захарија Орфелин.

На бакру је резао и умножио свештеничку синџелију коју је потписао: „З. Орфелин А. М. И. Канцелистъ (Сербинъ) вырезалъ въ типографіи своей бакарной печаталъ въ Карловцѣ Сирмійскомъ 1759.”

1760.

5. јун — Орфелин је забележио да му је син Петар проходао. Касније је додао да је и проговорио.

Захарија Орфелин је изрезао у бакру и умножио књигу: *Краткое да простое о седмьхъ таинствахъ. Оучителское наставленіе . . .*, Карловци, 1760. Могућно је да је ово издање рађено према сличном издању из 1745. године, које, такође, бележе неки библиографи.

Орфелин умножио са бакарних плоча књижицу: *Ода на воспоминаніе втораго Христова пришествія по образу пѣснѣ Лва премудраго . . . на словенскій . . . Партеніем [Павловичем] преведенна, в' Вѣннѣ 1760.*

18. децембар — Поздрав Павла Ненадовића арадском епископу Синесију Живановићу за Божић писао Захарија Орфелин.

1761.

20. мај — На књизи: Johanna Casimira Kolbensa von Wartenberg: *Väterliche Institutions an seine Kinder*, на чистом листу испред насл. стр. записао је Орфелин: „Почахъ во имя отца и сына и св. духа, аминъ, дне 20. маја 1761.”

25. јун — Митрополит Павле Ненадовић шаље арадском епископу Синесију Живановићу упутства како се ваља клањати Св. тројици у цркви. Рукопис упутства је Орфелинов.

3. јул — Орфелин израдио нацрт малог и великог торња за цркву у Сремским Карловцима.

У парници Арсенија Поповића један лист писан је руком Захарија Орфелина.

24. јул — Орфелин записивао на актима митрополијске архиве.

23. август — Орфелин учествовао у Иригу у истрази против илочног губернатора Демковића, који је вређао митрополита.

10. октобар — Орфелин је последњи пут записивао у Протоколу меморија и резолуција.

13. октобар — Орфелин је последњи пут записивао у Протоколу за пасоше и издавање лиценција за скупљање милостиње.

23. октобар — Павле Ненадовић пише писмо арадском епископу Синесију Живановићу. Писмо је писано руком Захарија Орфелина.

24. октобар — Митрополит Ненадовић пише у Арад Синесију Живановићу ново писмо. Рукопис и овог писма је Орфелинов.

Орфелин у Сремским Карловцима резао бакрорез: *Света безплотна сила са цртежом манастира Ковиља.*

Новембар — Орфелину одштампана у Венецији књижица стихова: *Горестный плачъ славныхъ иногда Сербии...*

Орфелин је резао на бакру и умножио икону *Ваведенье Богородице.* Бакрорез је без потписа аутора.

1762.

1. март — Орфелин последњи пут бележи на неексхибованим актима митрополијске архиве.

Март — Венецијански штампар Димитрије Теодосије тражи и, потом, добија дозволу од цензуре за штампање *Горестног плача*, односно његове верзије ближе народном језику: *Плач Србији.*

Пролеће — Завршено штампање *Плача Србији* Захарија Орфелина.

Орфелин издао и *Тренодио въ миръ чловѣка* у Венецији, код Димитрија Теодосија.

20. јун — Орфелин је био у манастиру Раковцу.

Између марта и јула — Престаје Орфелинова служба код митрополита Павла Ненадовића у Сремским Карловцима.

Из Сремских Карловаца Захарија Орфелин одлази у Темишвар за благајника код епископа Викентија Јовановића Видака. Орфелин учи сина Петра „словенским писменима”.

На књизи: Joh. Conrada Fahle: *Biblische Real. Concordanz Altes und Neues Testaments*, 1735, Орфелин, поред осталог, бележи: „Захарији Орфелина сја книга 1762.”

1763.

26. фебруар — Орфелин завршио у Темишвару *Апостолскоје млеко*, катихизис за сина Петра.

22. август — Орфелин купио кућу за 200 форинти у Новом Саду од Мирка Марка. Не зна се место где је била та кућа. Могућно је, међутим, да је била негде између Дунавске улице и Златне греде.

16. новембар — Орфелин је исписао синђелију, коју је резао на бакарној плочи, свештенику Арсенију Бранковићу из Пардања. Синђелију је попуњавао у Темишвару.

Крајем године — Димитрије Теодосије тражи дозволу од цензуре да штампа друго издање књига: *Краткое да простое о седмьхъ таинствахъ...* и *Ода на воспоминание втораго Христова пришествія*. Обе књиге изишле су из штампе још исте године.

1764.

Фебруар — Захарија Орфелин пише писма и окружнице темишварског епископа на црквенословенском и румунском језику.

6. април — Димитрије Теодосије добија дозволу од венецијанске цензуре да штампа друго издање књиге: *Краткое да простое о седмьхъ таинствахъ...* као и прво издање Орфелиновог буквара: *Первое оучение... букварь*.

14. мај — Захарија Орфелин записује на оба тома Латинско-талијанског речника, Венеција, 1764: „Заха. Орфелинъ у Венецији 1764. маја 14.”

6. август — Венецијански штампар Димитрије Теодосије добио одобрење за штампање Орфелинових књижица поезије: *Сѣтованіе наученаго младаго челоуѣка* и *Мелодіа къ Пролећю*.

Изишла из штампе Орфелинова књижица: *Сѣтованіе наученаго младаго челоуѣка изъ Русскогъ на Сербскый языкъ преве-*

дено отъ З. О. въ Новомъ Садѣ 1764. Орфелин је на књижици оставио податак да је по доласку из Темишвара у Нови Сад радио на књижевности.

Орфелин је резао на бакарној плочи и умножио икону: *Свети великомученик Димитрије са изгледом манастира Ремете.*

1764—1765.

Орфелин издао књижицу стихова под насловом: *Мелодіа къ пролећю кою за 1765. лѣто сочинивши при желаню много-лѣтства всѣмъ представляеть З. О. въ Новомъ Садѣ.* Као и *Сѣтованіе...* и *Мелодіа* је настала у Новом Саду, биће уочи нове 1765. године, или на самом почетку те године.

1765.

29. мај — Штампар Димитрије Теодосије добио цензорску дозволу за штампање Орфелинове књижице поезије: *Пѣснь историческія.* Књига је у току године изишла и из штампе.

1. јул — Орфелин је био у Бечу.

13. децембар — Протосинџел Петар Петровић јавља, из Сремских Карловаца, митрополиту Павлу Ненадовићу, у Беч, да је поуздано обавештен да је Орфелин штампао Календар за 1766. годину, Јулинчеву *Историју* и *Привилегије*, које је из Венеције послао у Нови Сад, али „до сад у његови дућани” још нису били стигли. Ово писмо потврђује да је Орфелин на неки начин био суиздавач са венецијанским штампаром Димитријем Теодосијем и да је у Новом Саду било трговаца који су продавали њихова издања.

16. децембар — Димитрије Теодосије добио одобрење за штампање Јулинчевог *Кратког увода у историју порекла славносрпског народа* и Орфелинове *Начатки латинског језика*, које су издате 1767. године. Јулинчеву књигу илустровао је, чини се, бакрорезима: грб Чарнојевића и печат мајке Ангелине. Јулинчеву *Историју* издао је Орфелин у две варијанте. У другој варијанти, много чешћој и познатијој, он је изоставио предговор и заменио Јулинчев текст од 145—160. странице својим текстом. У измењеном тексту Орфелин је написао напомену у којој је напао аутора *Плача Србији*, што ће рећи себе и један свој поетски текст. Уз Јулинчеву *Историју* објавио је Орфелин и

ново издање *Привилегија*. Библиографи бележе Орфелинова издања Целаријевих *Начатки латинског језика* и Рениусовог *Доната* у 1765. години. Биће да је то грешка и да је Орфелинов рад само *Первые начатки латинског језика* из 1767. године. Орфелин, наиме, у наслову своје књиге помиње и дела Рениуса и Целарија што су неки библиографи схватили као њихова дела а не ново Орфелиново дело, коме су поменути аутори били само извор.

Орфелин је, може бити, у овој години резао бакрорезе за венецијанско издање *Србљака*. Овај бакрорез је био потписан, али је касније потпис уклоњен. То је, по свој прилици, учињено да би се отклонила сумња да је књига штампана у Москви, како пише на насловној страни.

На књизи: *Arte pratica di contrapunto* Ц. Пауличија потписана је друга Орфелинова жена, која је имала исто име као и прва: Ана.

Крајем године, свакако пре 13. децембра, Орфелин је штампао *Славено-сербскій восточный цркве календаръ на лѣто.. 1766.*

1766.

Захарија Орфелин уписао синовца Јакова у бечку бакрорезачку академију Јакова Шмуцера. У уписници Јаков Орфелин је једанаести по реду.

Захарија Орфелин издаје у Венецији код Димитрија Теодосија *Латински буквар*.

Крајем године издао је Орфелин у Венецији *Славено-сербскія восточный цркве календаръ* за 1767. годину.

1767.

Орфелин је издао у Венецији *Первые начатки латинског језика*.

У Венецији Орфелин издао и свој уџбеник: *Первое оучение... букваръ*. Тај буквар прештампан је и 1792. године.

1768.

Димитрије Теодосије поднео је молбу реформаторима падованских студија да му се дозволи да и до тада вишеструко ко-

рисног Захарију Орфелина постави за ревизора у својој штампарији, уверавајући, истовремено, цензоре Венецијанске републике, да је он становник града светог Марка. Уз молбу Димитрије Теодосије приложио је и уверење венецијанског грчког епископа да је „Захарија Орфелин Србин, грчке вере, пореклом из Петроварадина, који је са својом женом и породицом становник овог града, особа добрих и чесних обичаја и добро упућен у илирски језик, као и у илирску књижевност, а усто разуме и талијански говор”. Овим актима Димитрија Теодосија приложена су и уверења о квалификацијама Захарија Орфелина за обављање ревизорских послова у штампарији.

12. март — Захарија Орфелин постаје, одобрењем реформатора падованских студија, ревизор у венецијанској штампарији Димитрија Теодосија.

7. новембар — Орфелин пише реверс за књиге које је дао неком Теодору за продају у Руми на вашару.

У Венецији Орфелин издаје прву и једину свеску *Славено-сербскога магазина*, првог српског и јужнословенског часописа.

1769.

16. мај — Орфелин је завршио резање на бакарној плочи и умножавање бакрорезне иконе *Свети Георгије* са изгледом манастира Сен-Бурђа у Банату. Икону је резао и умножио у Новом Саду.

Бакрорезни портрет митрополита Павла Ненадовића завршио је Захарија Орфелин најкасније 1769. године.

На једној руској књизи у манастиру Беочину била је белешка: „Сіа святая и божественная книга глаголемая Псалтирь, іеромонаха Синесія Радивоевића, игумана м. Беочина и филиале Ремецке подъядарованна мнѣ отъ господара Захарія Орфелина. Подписа се лѣт. 769-го”.

1770.

14. септембар — Захарија Орфелин престаје да буде ревизор у штампарији Димитрија Теодосија.

27. септембар — Реформатори падованских студија одобрили штампање Орфелинова *Житија Петра Великог*.

Било је настојања да Захарија Орфелин оде у Беч за ректора штампарије Јосифа Курцбека, која је тада, са монополском привилегијом, почела штампање и српских књига.

Захарија Орфелин написао књигу против папства. Дело је остало у рукопису.

Бакрорез *Свети Петар и свети Павле* са панорамом Сремских Карловаца изрезао је и умножио Орфелин у Новом Саду за доњу карловачку цркву.

У Сремским Карловцима изрезао је, за манастир Бездин, Орфелин икону *Богородица винчанска*.

Током 1770. године Орфелин је отишао у Темишвар, поново у службу код епископа Викентије Јовановића Видака.

1771.

Орфелин је током 1771. године био у Темишвару.

1772.

19. март — Орфелин је писао писмо из Темишвара у Беч епископу Викентију Јовановићу Видаку.

15. април — Митрополит Јован Георгијевић извештава темишварску администрацију да може препоручити само три кандидата за директора банатских школа. Један од тих његових кандидата био је и Захарија Орфелин. У једном недатираном писму непознатом епископу Орфелин је писао да је одбио ту кандидатуру.

Орфелин је изрезао на бакру и умножио велики бакрорез *Манастир Кувездин*.

Житије Петра Великог објавио је 1772. године Орфелин у два издања. Једно издање *Житија* има посветну епистолу и непотписано *Предисловие*. Ово издање има две варијанте, једна, коначна, варијанта има деветнаест страница текста на непагинираним страницама, а друга на двадесет страница. Говор барона фон Блумберга штампан је у обе ове варијанте у преводу на 166—169. стр. Друго издање штампано је без посветне епистоле и предговора, говор фон Блумберга објављен је у њему на латинском језику, а цело издање штампано је на лошијој хартији.

1773.

Почетком године одрекао се Захарија Орфелин сина Петра стога што се „не види никаква надежда у њему”.

Захарија Орфелин продаје кућу у Новом Саду за 650 форинти и прелази у Сремске Карловце „где остаје пет до шест година”.

26. фебруар — Орфелин издаје признаницу купцу, за продату кућу, од 350 форинти.

13. март — Орфелин је писао писмо синовцу Јакову Орфелину да се рђаво осећао на двору епископа Викентија Јовановића Видака у Темишвару.

Бакрорез *Кнез Лазар* према Жефаровићевом бакрорезу из 1746. године резао је Орфелин и умножио по наруџби вршачког епископа Јосифа Јовановића Шакабенте у корист манастира Дечана. Бакрорез је Орфелин резао и умножио у Сремским Карловцима.

Антиминс за темишварског епископа Викентија Јовановића Видака резао је на бакарној плочи и умножио Захарија Орфелин на свили.

1774.

У Сремским Карловцима резао је и умножио са бакарних плоча Захарија Орфелин *Генералну карту сверуске империје за Житије Петра Великог*.

Орфелин је у Сремским Карловцима резао на бакарним плочама и умножио једно мајсторско писмо за новосадске цехове. На писму је Орфелин дао панораму Новог Сада. Текст писма је на немачком језику, али је потпис, у десном доњем углу, ћирилицом на славеносрпском језику.

У Петрограду је прештампано језички и подацима исправљено издање *Житија Петра Великог*. Ово издање има посветну епистолу и *Предисловије* на деветнаест страница.

1775.

Могућно је да је Орфелин израдио „*Прошпект манастира Крушедола*”.

Захарија Орфелин резао и умножио бакрорез *Манастир Крушедол*.

8. мај — Захарија Орфелин дао „квиту” братству манастира Крушедола обавезујући се да ће вратити новац од бакрорезне слике *Манастир Крушедол*.

1776.

Захарија Орфелин изрезао у бакру и умножио *Новѣйшія славенскія прописы ради пользы и употребленія Славено-Сербскаго Юношества*, Карловци, 1776.

Орфелин састављао *Трактат о јединстве цркве*.

7. октобар — Илirsка дворска депутација упућује митрополита Викентија Јовановића Видака да наговори Захарију Орфелина да за Србе и Румуне (Влахе) начини калиграфију. За тај посао обећана му је награда.

1777.

22. фебруар — Митрополит Викентије Јовановић Видак писао писмо Захарију Орфелину. Орфелин му одговорио писмом без датума.

10. јун — Орфелин писао писмо митрополиту Викентију Јовановићу Видаку.

1. јул — Јаков Шмуцер у писму Илirsкој дворској депутацији јавља да је цена за израду једног бакрорезног листа у сто примерака један златни гулден. Истовремено, он је препоручио да се награди рад Захарија Орфелина, члана Академије, који је већ задужио свој народ у разним уметностима.

13. јул — Митрополит Викентије Јовановић Видак јавља Илirsкој дворској депутацији да је Орфелин прихватио израду калиграфије и да му је већ донео готове цртеже. У писму митрополит додаје да је Орфелин болестан, али да би се прихватио израде калиграфије у бакрорезу, јер би то био тежак посао за оне који не знају српско и влашко (румунско) писмо.

17. јул — Илirsка дворска депутација извештава царицу Марију Терезију да је Орфелин начинио цртеже који су веома успели за калиграфију и предлаже да се дело награди са 100 дуката. Царици је предложено да се дело скраћено, на 17 листова, изреже у бакру и умножи за потребе српских и румунских школа.

31. јул — Илirsка дворска депутација извештава митрополита Видака да је царица наградила Орфелинову *Калиграфију* са сто дуката и декретом одредила да Орфелин начини бакрорезно издање од 17 листова на српском и влашком језику и 5 на немачком језику у више хиљада примерака.

31. јул — Гроф Колер извештава писмом Орфелина да је царица наградила са сто дуката његову *Калиграфију* и да је одредила да начини бакрорезни приручник за тривијалне школе.

21. август — Дворска комора известила Илирску дворску депутацију да је дозначила новац за исплату награде Захарију Орфелину.

5. децембар — Орфелин је написао признаницу да је примио 400 форинти од митрополита Викентија Јовановића Видака.

У Сремским Карловцима Орфелин је био ангажован око текста *Слово о мире с Русијеју*.

Орфелин је превео дело *Правовѣрие стѣя греческія цркве* отъ Данила Пурголда. Овај превод није штампан, али је био преписиван током 18. века.

Морао је Орфелин свакако путовати у Грац када је онде купио књигу: *Историја цркве*, француског опата Клаудија Флери, и на њој записао: „З. Орфелинъ, 1777. у Грацу куплена 2 ф.”

1778.

Захарија Орфелин издао скраћену бакрорезну *Калиграфију* без немачког текста. Књига је била намењена сиромашној и талентованој деци, којима је подељена бесплатно.

1779.

5. март — Угарска дворска канцеларија налаже исплату 200 форинти Захарију Орфелину за израду бакрорезне *Калиграфије*.

28. октобар — Протосинђел Кирило Живковић јавља Викентију Јовановићу у Беч да Орфелин још није завршио илустрације за другу књигу *Житија Петра Великог*. По овом извору илустроване примерке Петровог животописа не треба никако датирати пре 1779. године.

Орфелин је 1779. године могао отићи у манастир Беочин, где је могао бити до јесени 1781. године.

1780.

Априла — Захарија Орфелин пише и упућује Марији Терезији *Промеморију*. У тексту који је упутио царици он је озбиљно критиковао српску православну цркву у Аустрији.

Орфелин је покренуо парницу за наплату дуговања митрополита Викентија Јовановића Видака. Биће да је митрополит остао Орфелину дужан за службу у Темишвару.

5. април — Хоповски архимандрит Јован Јовановић потврђује да је Орфелин две године и три месеца био у служби митрополита Видака.

8. април — Ива Дамјановић из Земуне потврђује, такође, да је Орфелин био у служби код митрополита Видака у Темишвару.

24. април — Теодор Јанковић Мирјевски потврђује, као и претходна двојица, да је Орфелин био у Темишвару у служби епископа Викентија Јовановића Видака. Све ове потврде мора да је Орфелин прикупио за парницу за наплату дуга после смрти митрополита Видака.

16. јун — Угарска дворска канцеларија доставила је двору негативно мишљење о Орфелиновој *Промеморији*.

2. јул — Угарска дворска канцеларија извештава српску православну епископију у Темишвару да је Орфелину исплатила 200 форинти.

Орфелин је резао на бакру и умножио бакрорез *Свети Сава и Стефан Немања*. Овај бакрорез финансирао је Андрија Мандри и приложио га манастиру Хилендару.

1781.

Чини се да је током 1781. године Орфелин живео у манастиру Беочину.

У зиму 1781. године Орфелин је, може бити, прешао у манастир Гргетег.

1782.

Пролеће — Орфелин је истеран из манастира Гргетега.

5. мај — Из Сремских Карловаца писао је Орфелин игуману манастира Ремете Данилу Марковићу у коме се жалио на однос према њему у манастиру Гргетегу и молио за помоћ. Биће да се по доласку из Гргетега сместио у Сремским Карловцима код синовца Јакова Орфелина.

10. мај — Захарија Орфелин у писму моли игумана манастира Гргетега да му сачува ствари које је оставио у манастиру када га је напустио.

Игуман манастира Ремете Данило Марковић са братијом примио у манастир Захарију Орфелина.

1783.

Митрополит Мојсије Путник упућује Захарију Орфелина у Беч за цензора српских књига у штампарију Јосифа Курцбека. У Бечу, код Курцбека, радио је Орфелин до пролећа 1784. године.

15. јануар — Орфелин у манастиру Ремети пише списак ствари које је оставио на чувању у манастиру пред одлазак у Беч.

Март — Орфелин је стигао у Беч код Курцбека.

Март — Орфелин пише писмо из Беча митрополиту Мојсију Путнику.

11. март — Орфелин пише писмо из Беча непознатој личности о свом раду у Курцбековој штампарији.

28. април — Орфелин пише митрополиту Путнику и предлаже штампање руских богословских књига за српске богослове.

11. мај — Мојсије Путник пише Орфелину у Беч.

19. мај — Јосиф Курцбек пише митрополиту Путнику да је Орфелин у Бечу, али да је слаба здравља. Курцбек хвали Орфелина и жали што раније није дошао у Беч.

9. јун — Орфелин пише митрополиту Путнику да је болестан; грудна болест са крварењем повратила се.

27. јун — Захарија Орфелин јавља митрополиту да намерава да изда два лексикона (речника), немачки и латински, и моли двадесет дуката да купи књиге које ће му послужити за израду таквих лексикона. Курцбек је, може бити, по идеји Захарија Орфелина издао Немачко-српски словар 1790. и 1791. године. Тада му је речник приредио Теодор Аврамовић.

18. новембар — Архимандрит Кирило Живковић у Гргетегу пише о Захарију Орфелину.

Орфелин у Бечу издаје *Вечити календар* и за њега реже неколико бакрореза. У првој верзији предговора *Вечитом календару*, на самом почетку, он пише да је књига изишла из штампе пошто је њен аутор, дакле Орфелин, већ давно мртав. Тај део предговора због тога мења, изоставља део о својој смрти, и поново штампа лист са предговором и, ко зна зашто, насловну страницу.

У Бечу Орфелин штампа и своје дело *Искусни подрумар*.

1784.

Захарија Орфелин у Бечу припремио за штампу, у Курцбековој штампарији, катихизис московског архиепископа Платона

Левшина. Књига је штампана под насловом *Православное оуче-
ние или сокращенна христiанская богословiя* Беч, 1784.

Захарија Орфелин напушта Беч и долази у Нови Сад епископу Јосифу Јовановићу Шакабенти, који га смешта на владичин мајур.

Ускрс — Орфелин је на Сајлову (Исајлову).

20. јун — Орфелин написао писмо јеромонаху Петру Марковићу у манастир Ремету у којем захваљује и њему и братству на пажњи коју су му указивали док је био код њих и тражи неке своје ствари.

5. септембар — Орфелин је пао у кревет.

Између 8. октобра и 25. децембра — Орфелин бележи на рукописном фрагменту *Славенског словарa* дневник својих трошкова.

29. октобар — Орфелин написао писмо намеснику Софронију у манастир Ремету поново тражећи звонце и једну књигу.

2. децембар — Орфелин се преселио код неког Томе на мајур.

25. децембар — Орфелин писао последње писмо. Писмо је писао Јакову Шмуцеру у Беч. Уз писмо послао је и новац.

1785.

19. јануар — Умро Захарија Орфелин на владичанском мајуру.

20. јануар — Сахрањен је Захарија Орфелин на Јовановском гробљу у Новом Саду.

Сава Паланчанин

ШЕСТ БЕЛЕЖАКА О ОРФЕЛИНОВОМ ЖИТИЈУ ПЕТРА ВЕЛИКОГ*

1. Једина српска књига 18. века која је бележена и у руским и у српским библиографијама

Од толиких српских књига писаних, превођених и прештампаваних током 18. века, на језику ближем Русима неголи Србима, зачудо се само два издања, венецијанско и петроградско, Орфелинова *Житија и славнија дела государја и императора Петра Великаго*¹ бележе и у руским² и у српским³ библиографијама. Само се то дело бележи и као руско и као српско, или, боље речено, само њега, однекуд, руски библиографи из читаве српске књижевности 18. века бележе за своје.

Није сасвим јасно зашто је баш Орфелиновим књигама о великом руском цару једино од свих оновремених српских књига поклоњена таква и толика пажња на две стране, и руској и српској. Јер да се судило по језику на коме су писали оновремени српски писци, језику одиста ближем Русима, ако већ не и на добром руском језику, и по ауторима, Србима, који су писали на том језику, више туђем и једва свом, морале би се и у руским и у српским библиографијама наћи и све књиге Дионисија Новаковића, Павла Јулинца, Теодора Јанковића-Мирјевског, Аврама Мразовића, Алексија Везилића, Глигорија Трла-

* Овај рад је објављен у *Зборнику за славистику* 2, Нови Сад, 1971. Овде се прештампава са незнатним изменама и малим допунама условљеним оним што је превиђено и новим научним резултатима.

¹ Др Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд, 1964, бр. 105, 106. и 107.

² *Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века, 1725—1800*, Том II, Москва, 1964, No. 5027, 5028. Ту је последњи пут до сада регистровано венецијанско издање у руским библиографијама. Занимљиво је да је венецијанско издање забележено као руско и у *Russian Publication in the Library of Congress. A Catalog. Prepared by Tatiana Fassenko, Washington, 1961, No. 727.*

³ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 122, регистровао је петроградско издање из 1774. годин.

јића и, дабогме, безмало све што је написао Јован Рајић и аутор животописа највећег руског цара, Захарија Орфелин. Пре свих, у библиографије двају народа морале би се уврстити књиге Теофана Прокоповича, Мелетија Смотричког, Петра Могиле и Платона Левшина, на пример, прештамповане за Србе на руском језику, без, разуме се, икаквих дотеривања и прилагођавања за Србе. Најзад, тешко да би из руских и српских библиографија, ако је судити по језику, требало изоставити чак и дела Доситеја Обрадовића, Емануила Јанковића, Михајла Максимовића или Јована Мушкатировића, писаца који су се, јамачно, ослобађали, али се коначно нису ослободили утицаја руског језика. И одиста би све српске књиге 18. века, по језику на ком су писане, могле и морале бити бележене и у руским и у српским библиографијама. У свим таквим библиографијама не би смео бити бележен само животопис цара Петра Великог Захарија Орфелина. Напротив. Словенска култура једва да ће знати за још један случај у коме је безмало читава књижевност једне епохе једног народа била писана и штампана на језику другог словенског народа, дакле на непознатом језику, тако да би читава та књижевност могла бити бележена у библиографију и историју књижевности културе другог словенског народа. Издавање само једног дела из те и такве књижевности и његово бележење у двама културама је одиста и нејасно и необјашњиво.

Да је обимно дело о Петру Великом из 1772. године држано толико вредним, значајним и важним, да би било разлога да га присвајају две културе, морао би се, ако ништа друго, бар од раније знати аутор тог важног дела и морао би се он више ценити и још више славити. Све то, међутим, изостало је у случају Орфелина и његовог животописа руског цара. Биће да је баш то што се о делу преважног руског цара није знао аутор и одлучило да га бележе и руски и српски библиографи. Руски библиографи рачунали су по томе што је одраније било руских књига које су анонимно штампане ван Русије да је аналогно и овај животопис њиховог великог цара могао доживети сличну издавачку и штампарску судбину. Њима је одиста могло бити чудно да поверују, а морало им је бити и странно да наслуте, да у свету постоји још једна књижевност на њиховом језику у којој се још славе и Русија и њен највећи цар. Тако судећи, они су дело држали руским и бележили га у својим библиографијама. Српски библиографи знали су, дабогме, одувек да су у Венецији најкасније од 1761. године, у штампарији Грка Димитрија Теодосија, штампане књиге које су писали Срби и које су биле намењене српским читаоцима. Све те и такве књиге,

штампане у Венецији у другој половини 18. века, разуме се и оне издате анонимно, бележили су српски историчари књижевности и библиографи међу српска дела. То што је Петрово *Житије* Захарија Орфелина прештампано, дотерано за Русе, у Петрограду, само две године после венецијанског издања, није, чини се, био довољан разлог Русима да проуче и тачније одреде венецијанско издање. Срби су опет, ко зна зашто и још без икакве нужде, почели да бележе у српске библиографије и руско, петроградско, издање. Настао је тако један од оних нејасних и необјашњивих изузетака да траје и да баш такав, необичан и нелогичан, толико дуго остане непримећиван и нерешаван.

2. О ауторству Петровог *Житија*

Једва да ће у свету бити дела, од оних великих и важних, којем је толико пута утврђивано ауторство колико је то чињено у случају Орфелиновог *Житија Петра Великог*. Требало је одишта предуго времена, па да тек Тихомир Остојић неопозиво утврди да за Орфелинова живота и није било дилема о томе ко је написао и у Венецији штампао две обимне књиге о великом руском цару.⁴ Додуше, оновремене поуздане податке о ауторству Петровог *Житија* оставили су један Србин у делу једног Мађара на латинском језику а, затим, и два аустријска Немца. Прво је то ауторство и поуздано и тачно забележено у лексикону угарских писаца ученог мађарског пијаристе Алексија Хорањија (Hogányi Elek) 1776. године. Биографије Срба писаца за тај лексикон „добавио му је Борђе Бурковић Сервијски”.⁵ Те исте, 1776. године црпео је податке о Орфелину и његовом Петровом животопису из Хорањијевог лексикона и Игњат де Лука (De Luca) за свој лексикон писаца и научника Аустрије.⁶ Две године доцније, 1778, бележи и Фридрих Вилхелм фон Таубе да је *Житије Петра Великог* изишло, 1772. године, из руку Захарија Орфелина.⁷

Наишло је, потом, време, све до 1865. године, када се заборавило и на *Житије Петра Великог* и на аутора, Захарију Орфе-

⁴ Тихомир Остојић, *Захарија Орфелин, живот и рад му*, Београд, 1923, 12.

⁵ Исто, 11.

⁶ Исто, 12.

⁷ Исто, 13, в. и Фридрих фон Таубе, *Опис Славоније и Срема*, превео с немачког Бошко Петровић, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књига III, Нови Сад, 1956, 138.

тина. Тек се те, 1865. године сазнало да је Шафарик „нашао код Таубе-а да је писац дела Орфелин” и да га је једна „особа, која се издавала да зна ствар, уверавала у том, па се њему ипак чинило да је то веома неверојатно”.⁸ Шафарикове неверице држао се и Стојан Новаковић 1869. године.⁹ Било је затим потребно да се пронађе илустровано издање *Житија Петра Великог*, на коме је одштампано да је аутор текста Захарија Орфелин, и да, 1887. године, Димитрије Руварац поново открије ауторство знаменитог дела.¹⁰

Од открића Димитрија Руварца, у српској историографији, историји књижевности и уметности више се није заборављало ко је аутор замашног животописа Петра Великог. Руварчево откриће примећено је, чини се, брзо и код Руса. Ко је то први код њих приметио и забележио ваљаће тек утврдити. Не подвлачећи то особито и посебно, а знајући то поуздано, А. Степович бележи 1899. да је Орфелин аутор дела о Петру Великом.¹¹ На сличан начин то је поновио и П. А. Заболотски 1908. године.¹² Ово, јамачно, неће бити и све што је о Орфелиновом ауторству животописа руског цара речено у руској литератури до првог светског рата. На жалост, и то је све заборављено. Били су стога совјетски историчари књижевности и библиографи упућени да још једном откривају аутора *Житија Петра Великог*. Јер ваља имати на уму да је и после другог светског рата забележено у Кијеву да је аутор књига о Петру Великом из 1772. Димитрије „Теодози”.¹³ Пре тога, међутим, „совјетски пушкинист Иља Фајнберг у књизи *Недовршени Пушкинови радови* (Москва, 1955) скренуо је пажњу на Руварчев чланак из 1891. и тако открио

⁸ Paul Jos. Šafariks Geschichte der serbischen Literatur, Prag, 1865, Nos. 727, 728, 729. i 730. Цитирано према: Стојан Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност, 1741—1867*, Београд, 1869, 13.

⁹ Стојан Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност*, бр. 56, 57, 58. и 59.

¹⁰ Димитрије Руварац, *Ко је писац књиге: „Житје и славнија дѣла Государя императора Петра Великаго, Въ Венецији, 1772?”*, Јавор, год. XIV, бр. 10. и 11, Нови Сад, 1887, 151—153. и 167—169. Прва верзија овог рада објављена је касније у Гласнику Српског ученог друштва, књига 72, Београд, 1891, 193—200.

¹¹ А. Степович, *Очерки истории сербскохорватской литературы*, Киев, 1890, 132.

¹² П. А. Заболотский, *Очерки русского влияния въ славянскихъ литературахъ новаго времени, Т. I, Русская струя въ литературѣ сербскаго возрожденія*, Варшава, 1908, 44.

¹³ *Книги гражданской печати XVIII века* (Каталог книг хранящихся в Государственной публичной библиотеке Украинской ССР) Составил С. О. Петров, Киев, 1956, No. 2488.

руској публици име „српског писца Захарија Орфелина“ као аутора дела *Житије и славнија дела... Петра Великога*, затеченог у Пушкиновој библиотеци”.¹⁴ Тек потом, када су нашли и илустровано издање Орфелиновог Петровог животописа, прихватили су и совјетски библиографи, сасвим на начин како је то утврдио и Димитрије Руварац, Орфелиново ауторство значајног историјског, књижевног и уметничког дела.¹⁵

Ваља овом приликом рећи да је и Захарија Орфелин доста учинио да се око његовог *Житија Петра Великог* створи повелика забуна. Још док је писао и штампао животопис великог руског владара, он је, по свој прилици, рачунао да ће књиге илустровати. „Да ли је Орфелин дело о Петру Великом намерно штампао у Млецима без илустрација, рачунајући да их после сам изради и продаје, или тамошњи штампар није хтео да већ и тако обимно дело са високом ценом још поскупи илустрацијама — тешко је утврдити”.¹⁶ Можда овом размишљању др Георгија Михаиловића треба додати још једно. Било је, наиме, могућно да је Орфелин журио да књигу што брже штампа и журно пошаље у Русију и српским читаоцима. Ако су ствари текле тако, онда и није било времена да књиге чекају илустроване листове. У сваком случају, у Венецији Орфелин још није могао, или морао, знати како ће к о н а ч н о илустровати књиге. Током 1774. године он је, у Сремским Карловцима, за Петрово *Житије* сасвим сигурно начинио само једну мапу, *Генералну карту сверуске империје...*, коју је и датирао.¹⁷ Најкасније 1776. године Орфелин је о себи дао биографске и библиографске податке Георгију Бурковићу Сервијском за Хорањијев лексикон и том приликом навео наслов илустрованог издања животописа Петра Великог и дописао примедбу да је књигама додао „велик број гравира и географских карата које је сам у бакру елегантно изрезао”. Та напомена у Хорањијевом лексикону дала је повода др Г. Михаиловићу да утврди да је превод наслова књига „испао тако накарадно да је морао побудити сумњу у добру обавештеност”.¹⁸ Данас је, међутим, сасвим јасно да је наслов за илустроване примерке *Житија Петра Великог* Орфелин дао Бурковићу Сервијском, односно Хорањију, знатно пре него што су илустрације па и наслов за њих били готови. Посао на резању илустрација

¹⁴ Милорад Павић, *Орфелин и Пушкин*, Зборник за славистику 1, Нови Сад, 1970, 39.

¹⁵ *Сводный каталог русской книги XVIII века*, № 5027. и 5028.

¹⁶ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, 105.

¹⁷ Исто, бр. 116.

¹⁸ Исто, 104.

очигледно није ишао брзо; 28. октобра 1779, по старом календару, Орфелин је још увек радио на том послу.¹⁹ Када су, дакле, ствари текле овако а не другачије, мора се закључити да је Хорањи добио у ствари радне а не коначне податке; он је, наиме, добио податке и о илустрацијама и о наслову за примерке са бакрорезним прилозима пре него што су они били коначно реализовани. Разуме се да такви подаци и нису могли бити дефинитивни, морали су бити, и били су, различити од коначних. Бурковићу Сервијском и Хорањију нема се стога шта предбацити. Они су, дабогме, свој посао обавили и ваљано и поуздано; међутим, то што су они пружили читаоцима и науци разликује се од онога што је Орфелин коначно уобличио коју годину касније. Ово, могућно је, неће бити и једини Орфелинов поступак који је допринео забуну, али је он, ваљда, довољан да покаже како је он радио и какве је све забуне остављао о свом раду и стваралаштву.

Орфелиново *Житије Петра Великог* морало је, одиста, бити добро дочекано, ако не и радо читано, па је већ 1774. године доживело у Петрограду и друго издање, овог пута подешено за руског читаоца и преведено, онолико колико је било нужно, на руски језик и одмах илустровано. Из Орфелиновог дела бележио је нешто биографских података за своју монографију о Петру Великом Александар Пушкин.²⁰ Године 1841. замерао је Божидар Петрановић Сими Милутиновићу-Сарајлији што није рекао „у мало речи . . . што се и колико има веровати оним речима, које се читају у *Житију Петра Великог* (Част II, Венеција, 1772, стр. 88) о владикама црногорским, особито о епископу Василију”.²¹ Не знајући, као уосталом и Пушкин и Петрановић, за име аутора, у Орфелиновом делу нашао је грађу за *Горски вијенац Његош*.²² Зашто су, међутим, историчари и библиографи заобила-

¹⁹ Александар Форишковић, *Две белешке о Захарију Орфелину*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. XVII, Нови Сад, 1969, 259.

²⁰ Др Милорад Павић, *Уз Орфелинову књигу о Петру Великом*. Захарија Орфелин: *Петар Велики*, II књига. Савремена језичка верзија др Димитрије Богдановић, Београд, 1970, 410. и Милорад Павић, *Орфелин и Пушкин*, 39.

²¹ Владимир Отовић, *И Божидар Петрановић о постанку Његошевог Горског вијенца*, Прилози за КЈИФ, Београд, у штампи, в. и Божидар Петрановић, *История Церне-Горе одъ искона до новіега времена*, списана Симеономъ Милутиновићемъ Сараиіомъ . . . Србско-далматински магазинъ за лѣто 1841, у Задру, 1841, 95.

²² Владимир Отовић, *Трагања за првим тренуцима Горског вијенца (Његош и Орфелин)*, Летопис Матице српске, књ. 387, Нови Сад, март 1961, 197—217.

зили овај животопис није сасвим јасно. Тешко им није могло, нити смело, бити да сазнају ко је аутор тако великог дела. На петроградском царском двору знало се, јамачно, да је Орфелин писао књиге о Петру Великом, као што се то, уосталом, поуздано знало и на двору карловачких митрополита. Рекло би се чак да су оба двора, сваки на свој начин и сваки у своје време, били заинтересовани за цео тај посао. Могло се, дакле, то ауторство сазнати на многобројне начине, па ипак није ништа учињено да се оно утврди.

Када су, дабогме, већ остали непознати архивски извори и када су већ заобиђени лексикони угарских и аустријских писаца на латинском и немачком језику, који нису никако могли бити туђи оновременом образованом српском и руском свету и када је заобиђено дело В. фон Таубеа, најчудније је да је остало непримећено оно што је о животопису Петра Великог забележио Јован Мушкатиоровић годину дана после Орфелинове смрти, 1786. године. Мушкатиоровић је био млађи Орфелинов савременик. Обојица су последње две године Орфелинова живота проживели у Новом Саду, па су, јамачно, морали бити и познаници. У разговорима о књижевности, дабогме, и о ономе што су већ написали или смерали да пишу, Орфелин је могао и морао лично, ако Мушкатиоровић то већ одраније није знао, указати да је он аутор дела о Петру Великом. Орфелиново дело Мушкатиоровић је морао пажљиво читати и добро знати када је већ нашао за потребно да говорећи о прекомерном празновању помене и настојања просвећених европских владара, па, разуме се, и Петра Великог. О Петровим реформама празника он је написао: „Ово ние после избѣгло изъ вниманія, ни Петра Великаго Императора Всероссійскаго, кой како Орфелинъ пише у *Житію* его части 2. главы 8. У лѣту 1723. кромѣ неделя, само 17 праздниковъ наредіо е”.²³ По томе како је интониран и написан цитирани одломак дало би се закључити, без икаква двоумљења, да је Јовану Мушкатиоровићу било познато да су и други Срби од књиге, који су се разумевали у оновремену српску литературу, знали да је Орфелин био аутор анонимно штампаног *Житија Петра Великог* и да се добро знало шта је он писао и написао. То што је написао 1786. године Јован Мушкатиоровић, прочитао је, чини се, сасвим вероватно само Лукијан Мушицки, који, по свој прилици, и није видео комплетни илу-

²³ Иоанна Мушкатиоровичъ: *Краткое размышленіе о праздници*, У Бечу, 1786, 22—23.

стровани примерак Петровог животописа.²⁴ О ауторству *Житија* великог руског цара морао је Лукијан Мушицки разговарати са Павлом Јосифом Шафариком, али му овај није поверовао да га је Орфелин написао. У сваком случају, ваља имати на уму да Мушицки није Шафариком показао извор. У научном раду то није особити изузетак, као што и последице нису другачије од уобичајених. У својој рукописној библиографији Л. Мушицки је, дабогме, без дилема, забележио да је Орфелин аутор дела о највећем руском цару. По оновременом библиографском обичају он није навео извор за своје тврђење. Но да се бар о Мушкатировићевој белешци водило рачуна, или да је којом срећом штампана библиографија Л. Мушицког, можда би дилема о ауторству Петровог *Житија* било мање, јер судећи по свему, великих тајни одиста и није било.

3. Издања и варијанте Орфелиновог *Житија* Петра Великог

У *Српској библиографији XVIII века* забележио је др Георгије Михаиловић да Орфелиново *Житије Петра Великог* „налазимо укупно у 4 варијанте”.²⁵ Рачунао је у те четири варијанте две издате у Венецији 1772. године, примерке са бакрорезним илустрацијама у венецијанском издању и петроградско, руско, издање из 1774. године. Очито је у овом рачунању, иначе пажљиви и поуздани, др Г. Михаиловић омашком погрешно. Он је у нашу библиографску праксу увео бележење варијанти, тачно разликујући варијанте од издања. Проблеми животописа руског цара уз то су га још и веома занимали. Зашто је, ипак, петроградско издање уопште и забележио у својој *Српској библиографији XVIII века* и још га убројао међу варијанте није јасно. За њега је то било и ново и исправљено, историјски и језички, издање. Он, дакле, није погрешно само у набрајању варијанти, него је у српску библиографију унео и издање коме ту никако

²⁴ У својој рукописној *Српској библиографији* Лукијан Мушицки је забележио: Орфелинъ Захаріа Житіе и славныя дѣла Государя императора Петра Великаго Самодержца Всероссийскаго съ предложениемъ краткой географической и политической Истории о Россійскомъ царстве, нынѣ первѣ на славенскомъ языке списано и издано. II ч. Въ Венецији, 4. 1772. Судећи по овоме он је имао у руци издање без илустрација а Орфелиново ауторство је могао утврдити само из Мушкатировићеве књижице. Прилика је да се забележи да су се Мушкатировић и Мушицки могли и познавати, па је могућно да су и разговарали о Орфелину, кога је, опет, морао знати Мушкатировић.

²⁵ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, 103.

није било место. И, најзад, он није приметио да две „венетијанске варијанте” и нису то, него су то заправо два издања, два упоредна издања. Цео проблем варијанти и издања Орфелиновог дела о Петру Великом ваља стога изнова погледати.

Још је др Г. Михаиловић уочио да је у *Сводном каталогу руских књига грађанске штампе XVIII века, 1725—1800*, забележена једна венетијанска варијанта Орфелиновог Петровог животописа коју он није био регистровао у својој *Српској библиографији XVIII века*. У руском *Сводном каталогу* он је приметио и једно необично и непознато објашњење о Орфелиновим разлозима који су га навели да начини илустрације и о томе како је изучио бакрорезачку вештину, да би резао гравуре за *Житије Петра Великог*.²⁶ Приликом боравка у Москви 1966. године он је потражио, и видео у Историјској библиотеци, примерак у коме је одштампана непозната примедба у предговору венетијанског издања.

Предговор у примерку московске Историјске библиотеке разликује се од већине познатих пре свега по томе што има на страницама 18. и 19. један пасус који је Орфелин, из неког свог разлога, касније изоставио. На тај начин он је скратио предговор, тако да је у коначном облику завршен на 19. уместо на 20. непагинираној страници. Из Москве је др Г. Михаиловић донео ксерокс копије изостављеног пасуса у предговору.²⁷ Стар и већ начета здравља, он више није писао, па није објавио и ово своје занимљиво откриће. И скоро је добро што о томе није писао. Он, наиме, није приметио да београдска Народна библиотека има сасвим исти примерак Петровог животописа какав има и московска Историјска библиотека. Додуше, њему се може наћи оправдање што није приметио дужи предговор и у Београду, јер је тај примерак био регистрован као други, музејски. Ипак, он је имао, највероватније је морао имати, у руци тај примерак *Житија Петра Великог* док је био власништво Станислава Кракова. Тада се, међутим, др Г. Михаиловић још није спремао да буде српски библиограф нити је тада био уочио сложени проблем варијанти. Морао је стога да сачека да московски библиотекарари уоче ту варијанту Орфелиновог предговора. За живота др Г. Михаиловић није сазнао да у београдској Народној библиотеци постоји примерак за којим је потегао чак до Москве. Тај београдски примерак послужио је, међутим, за издање Ор-

²⁶ *Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века*, 369.

²⁷ Писмо И. Полонске др Г. Михаиловићу од 23. IV 1966. у Рукописном одељењу Матице српске, Инв. бр. 40189.

фелиновог дела у савременој језичкој варијанти 1970. године.²⁸ Преводиоци и издавачи, највероватније, нису тражили дужи предговор и сасвим случајно превели су баш тај најрећи и најнепознатији. За превођење они су морали добити, доиста случајно, примерак са дужим предговором и такав превели.

Ову дужу, дабогме и ретку, варијанту Орфелиновог предговора Петровом животопису не ваља никако држати дефинитивном и правом. Напротив. Такав предговор је изузетак и ваља га бележити само као варијанту, која је само неким случајем, а не и коначном вољом и жељом аутора, сачувана. Тај одломак је, и то треба рећи, тако компонован да је на крају предговора морао доћи потпис аутора. Захарија Орфелин, а могућно је да је то био и неко други, одлучио је током штампања да ће због нечега ипак бити корисније да се дело изда анонимно, па је, разумљиво, изоставио онај део предговора, који је, уосталом, био и наглашено личан. Орфелину је морало бити јасно да није било могућно изоставити само потпис аутора на крају предговора. Знао је он добро да мора изоставити и све оне делове предговора који су га на било који начин откривали и који нису били довољни да делу обезбеде анонимност.

Захарију Орфелину ово није било једино изостављање једног дела већ штампаног предговора, као што му, уосталом, није био и једини случај изостављања предговора и мењања насловне странице. Слично је он поступио и петнаест година касније, 1783, када је из предговора свог *Вечитог календара* изоставио део већ одштампаног предговора²⁹ у коме је написао да књига излази из штампе пошто је њен аутор, дакле Захарија Орфелин, већ давно мртав. Уистину, он је умро, у Новом Саду, две године доцније. И том приликом лични разлози морали су условити изостављање дела штампаног предговора. И тада је он, ко зна зашто, можда и из неке сујете, изменио и насловну страницу за коначно издање. Неким случајем сачуван је и један примерак прве варијанте предговора и насловне странице у првом облику тог и таквог *Вечитог календара* и, сада се зна, два примерка варијанте ширег предговора Петровог животописа да буду сведоци неких, одиста чудних, Орфелинових поступака приликом штампања својих књига.

Одломак који је Орфелин изоставио из предговора животописа великог руског цара занимљив је и поред тога што неће бити нимало поуздан, због чега га је, такође, могао и пожелети

²⁸ Захарија Орфелин, *Петар Велики, књига I*. Савремена језичка верзија Зоран Божовић, Београд, 1970, 25—26.

²⁹ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 168.

да изостави. И поред тога што је тај одломак објављен у савременој језичкој верзији, изузетност текста и свега два сачувана примерка обавезују да се понови његова оригинална верзија. Орфелин је тај део написао на следећи начин:

„Чтеніе Исторіи не можетъ быть толь ясно и толь понятно, какъ когда читатель знаетъ Географію и имѣетъ при рукахъ Ландкарти. Сея великія пользы я моихъ Сербскихъ Читателей лишитъ такоже не хотѣлъ, хотя то мнѣ и весьма трудно было; понеже въ сочиненіи, копированіи и изъ разныхъ въ одну меньшую или въ большую счертаніи Ландкартъ толь мало имѣлъ я искусства, коль и въ правилномъ сочиненіи Исторіи: Одно только простодушная ревность и любовь къ той, и высокопочитаніе, которое имѣю къ оной благочестивой Имперіи, придало мнѣ сію отважность, чтобъ отдаться и на одно и на другое. Такія Ландкарты скопировалъ я изъ Атлазовъ, при Императорской Снктпетербурской Академіи наукъ сочиненныхъ и грьдорованныхъ, какъ и Генералньюю того Государства карту, только что сію для удобнѣшако свѣтїя въ книгу, имѣлъ пренести въ меньшей форматъ. Что же до другихъ фигуръ, къ копированіи ихъ наблюдалъ я всеможную точность; а медалей счерталъ съ самыхъ славномъ Цесаро-Королевскомъ Вѣнскомъ Минцкабинетѣ находящихся золотыхъ и сребрянныхъ подлинниковъ. И понеже Типографъ не хотѣлъ вступаться въ толь великія издержки, какія необходимо имѣли быть въ грьдорованіи толь многихъ фигуръ, а напротивъ того имѣлъ я нарочно препоруку отъ нѣкоторыхъ знатныхъ особъ, чтобъ поставить въ сію Исторію предъупомянутыя чертежи и медали: то для сея исобходимости имѣлъ я употребитъ не множокъ времени въ Венеціи на обученіе себя въ грьдоровальномъ художествѣ. И такъ грьдоровалъ я всѣ тѣ фигуры сам, и вмѣстѣ съ рукописнымъ сея моея Исторіи подлинникомъ отдалъ Типографу безмедно, да бы тѣмъ дешевѣе книга рачителямъ доставитъся могла. Я надѣюсь што тремѣсячное время моего обученія извинитъ не хорошую мою грьдоровальную работу у искусныхъ въ томъ художествѣ.”

Већ је Динко Давидов утврдио да се од тога што је Орфелин написао, у изостављеном делу предговора, не може много примити за тачно. Сви извори за бакрорезне портрете, мапе и медале за *Житије Петра Великог* били су, утврдио је Д. Давидов, искључиво из западноевропских извора а никако из руских, нити је Орфелин у Бечу резао гравире према оригиналним медаљама, како је написао у изостављеном делу предговора.³⁰

³⁰ Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, у штампи.

Морало је и Орфелину бити јасно да му нису уверљива објашњења да је баш толико желео да српским читаоцима у књигама о Петру Великом пружи и географске карте, да би им дело, разуме се, било разумљивије. Знао је он добро да цртање и резање гравира не иде ни лако ни брзо. Географске карте није цртао пре 1774. године, па му се може поверовати да је морао нешто и научити из тога посла. Могао је стога пре изражавати неку своју амбициозну жељу о лепој књизи када је писао изостављени део предговора и да је трезвено расуђивао када га је изоставио.

Неће бити тачно и да је Орфелин припремајући се за резање портрета, мапа и медаља за Петрово *Житије* провео извесно време у Венецији учећи бакрорезачку вештину. Он је ту вештину, одиста, морао учити и научити. Могло је то, уистину, бити и у Венецији, али то никако није било да би се припремао да илуструје *Житије* највећег руског цара. Бакрорезачку вештину научио је он пре него што је штампао иједну своју књигу, најкасније 1758. године; тада је почео да реже бакарне плоче за графичке листове и књиге. До 1760. године он је са бакарних плоча умножио бар пет књига, међу њима и прво издање *Калиграфије*, у Сремским Карловцима 1759. године. Тек 1761, у Венецији, почео је штампање својих књижевних и других текстова.³¹

Најзад, претерао је Орфелин и када је тврдио да штампар Петровог *Житија* није хтео да се упушта у велике трошкове и поред тога што му је са рукописом уступио без награде и гравире. Одиста је тешко поверовати да би се нашао такав штампар и издавач који би олако одбио да увезе у књигу гравире које је добио бесплатно. У 18. веку се одиста пазило на опрему књига, а лепа и, разуме се, скупља књига била је са бакрорезним илустрацијама. Данас се, међутим, поуздано зна да је Орфелин био на неки начин и суиздавач српских књига са венецијанским штампаром, Грком Димитријем Теодосијем и да је растурао књиге међу аустријским Србима.³² Било је зато начина да двојица издавача набу заједнички језик и у реализацији илустрација за значајно дело. Биће да и Орфелин није имао новаца или није хтео да ризикује, и поред неколиких подршки, које помиње у послу у који је морало бити уложено већ доста. И, најзад, могућно је да Орфелин тада још и није почео рад на изради гравира и да књига на њих и није могла да чека.

³¹ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 34, 35, 36, 39, 40. и 42.

³² Александар Форишковић, *Две белешке о Захарију Орфелину*, 254—258.

Ако и може бити јасно зашто је Орфелин изоставио цитирани одељак, неће бити сасвим лако докучити зашто га је таквог написао. Није ли га, можда, писао за некога коме је требало да оправда новац који је примио за тобожње учење онога што је већ знао, или, најзад, за посао који је обећао штампару да ће урадити а он га уопште и није урадио. Како је одиста било, бар за сада се да само нагађати. У сваком случају, добро је што је Орфелин тај текст изоставио из већине примерака, или га штампао у најмањем могућном делу тиража.

Сем варијанте у предговору венецијанског издања о којој је напред било речи, остварио је Орфелин и једно издање животописа Петра Великог које је др Г. Михаиловић, такође, држао само варијантом. Он је веровао да између два венецијанска издања постоји разлика само у начину штампања насловних страница, па је забележио: „Текст у књизи је непромењен”.³³ Он је, дабогме, имао у рукама два примерка Петровог животописа Библиотеке Матице српске које је држао варијантом. Имао је у рукама и примерак београдске Универзитетске библиотеке, који је раније био власништво Димитрија Руварца а потом и Јоце Вујића у Сенти. Морао је, јамачно, видети да су сви ти примерци и без посвете и без предговора. Веровао је, морао је одиста веровати, да су и у тим примерцима раније постојали и посветна епистола и предговор и да их је неко из њих морао извадити приликом нових увезивања. Њему није било необично што су баш сви примерци једне варијанте били без посветне епистоле и предговора. Није их зато ни пажљивије прегледао. Одмах, међутим, ваља рећи да посветна епистола и предговор нису могли сасвим случајно нестати баш из свих примерака Библиотеке Матице српске и београдске Универзитетске библиотеке, управо оних који су имали измењену наслову страницу. И још ваља подсетити да то није и једини случај Орфелиновог изостављања предговора у већ одштампаним књигама. Он је још 1765. године из највећег броја примерака Јулинчевог *Кратког увода о пореклу славеносрпског народа* изоставио предговор и истовремено изменио Јулинчев текст у тим примерцима на страницама од 155—160.³⁴ Сасвим на исти начин поступио је Орфелин и 1772. године. Овом другом приликом изоставио је по-

³³ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, 104.

³⁴ Александар Форишковић, *Две белешке о Захарију Орфелину*, 254—257, в. и Лазар Чурчић, *Једно аутентично издање и једна мистификација Кратког увода у историју славеносрпског народа Павла Јулинца*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. XVIII, свеска 1, Нови Сад, 1970, 61.

светну епистолу и предговор и изменио текст од 161—169. странице у *Житију Петра Великог*. О Орфелиновој интервенцији у Јулинчевој *Историји* др Г. Михаиловић је сазнао тек када је његова *Српска библиографија XVIII века* већ била одштампана, па није ни могао тражити могућну аналогију према њој у Петровом животопису.

Житије Петра Великог које је др Г. Михаиловић регистровао под бр. 106. поред различите насловне странице нема, дакле, ни посветне епистоле ни предговора које је Орфелин штампао у упоредном издању. Као и у Јулинчевој књижици, и у Петровом *Житију* различито је Орфелин штампао део текста, у *Житију* руског цара то је учинио од 161—169. странице. Разлике нису, додуше, такве какве су у Јулинчевој *Историји*, али су и оне довољне да пруже доказе о још једном издању Орфелиновог дела о Петру Великом а не о варијанти.

Стварне разлике у тексту овог издања штампане су од 166—169. странице. На тим страницама је у оба издања штампан говор барона фон Блумберга, с тим што је у издању са посветном епистолом и предговором тај текст штампан у преводу, на славеносрпском, а у издању без посветне епистоле и предговора на латинском језику. У издању са латинским текстом говора фон Блумберга дао је Орфелин и једно, опет не много уверљиво, објашњење да је пожелео да говор српским читаоцима пружи у преводу, али не знајући да ли ће му превод бити веран оригиналу а и да би говор могли читати и сви они који не знају језик српске књижевности он га је штампао изворно, онако како Немци штампају Хорација, како је објаснио.

Да би ускладио текст превода и латински текст барона фон Блумберга, било је потребно да се од 161. странице текст различито преломи, па је у односу на издање са посветом и предговором оно друго на свакој следећој страници имало по ред мање. На страници 166. је и објашњење о разлозима штампања говора фон Блумберга на латинском језику, ког нема, јер није било потребно, у издању са преведеним текстом говора. На 169. страници, после различито објављеног бароновог говора, наставаљен је текст који се у свему слаже у оба издања.

И у тексту који је претходио говору фон Блумберга на латинском језику тешко да се да прихватити Орфелиново објашњење да није сигуран да ће добро превести латински текст на славеносрпски. Он је, наиме, још 1766. године издао *Латински буквар*³⁵ а 1767. и *Начатке латинског језика*³⁶, што у најмању

³⁵ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 76.

³⁶ Исто бр. 81.

руку сведочи да је добро знао латински језик, са кога, ето, сада није знао да преведе један говор, који је, узгред буди речено, у преводу штампао у упоредном издању. Биће пре да је Орфелин и у овом случају имао неке своје разлоге и рачуне да Блумбергов говор објави и на латинском језику. Који су то разлози тешко је и наслутити.

Занимљиво је још рећи да се Орфелин и у овом тексту позива на српске читаоце, као што се њима обратио и у оном делу предговора који је изоставио. То обраћање српским читаоцима у два различита издања на два сасвим различита места и начина бар умањује озбиљност тих позива ако их већ и не квалификују као недвосмислене мистификације. У сваком случају, Орфелин је имао некакве своје разлоге и рачуне који су га определили да упоредо штампа два издања Петровог животописа. Убудуће стога треба бележити и разликовати та два издања, издање са посветном епистолом и предговором и са преведеним говором фон Блумберга на 166—169. страници и издање без предговора, посветне епистоле и бароновим говором штампаним онако како је говорен, на латинском језику.

Још се може наслућивати да је Орфелин издање без посвете и предговора, јамачно, наменио српским читаоцима у Аустрији, јер неће бити да су примерци Библиотеке Матице српске и београдске Универзитетске библиотеке били случајни, а да је упоредно издање са посветном епистолом, предговором и преведеним говором барона фон Блумберга било намењено осталим српским, и не само тим, читаоцима. Требало је да издање за Србе у Угарској, бар у почетку текста, скрене пажњу аустријских власти да књига и није била проруска, разуме се, да би добила, и поред Курцбекове привилегије, дозволу за растурање у Угарској.

4. *Зашто је Орфелинов Петров животопис штампан у Венецији?*

До сада није било озбиљнијих разговора о разлозима који су навели Орфелина да животопис Петра Великог штампа у Венецији. Тај на изглед неважни проблем није нимало наиван, јер штампати 1772. године српску књигу у Венецији, то ће рећи ван Аустрије, значило је учинити све што је било могућно да она не доспе на најзначајније и најутицајније тржиште српске књиге у 18. веку, оно у Угарској. Познаваоци аустријских политичких прилика и ефикасности њеног, до савршенства организо-

ваног, бирократског и централистичког, административног апарата, ако су били озбиљни издавачи српских књига и ако су рачунали на српске читаоце у Угарској, одиста се не би упуштали у замашније издавачке послове а да за њих нису постојали и посебни разлози, који су, разуме се, искључивали сваки финансијски ризик.

И Орфелин је, дабогме, морао добро знати да ће пред књигама које је намеравао да штампа у Венецији бити чак и превише препрека за улазак у Угарску. За њега није била тајна да је 8. фебруара 1770. године бечком штампару Јосифу Курцбеку дата царска привилегија која му је за следећих двадесет година обезбеђивала монопол у штампању књига за Србе и Румуне као и на свим источним језицима.³⁷ Било му је познато, морало му је бити добро познато, и да је Курцбекова привилегија била усмерена „више да би се стало на пут увозу књига из Русије, а мање да се удовољи српским жељама”.³⁸ Када је све то Орфелин морао имати на уму, па ипак одлучио да Петрово *Житије* штампа у Венецији, мора се примити да је неко, ко је имао разлога да остане непознат, обезбедио новац за штампање двеју великих књига о великом руском цару, јер је у оним условима и временима растурање Орфелиновог дела имало више пропагандни и једва културни и издавачки подухват.

Растурање пропагандних текстова, ма били и изузетно значајни, било је одувек, па и у Орфелиново време, унапред плаћено и исплаћивано, и, дабогме, ширење таквих текстова није никада бивало условљено ценом. И Орфелину је, у читавом овом послу, било најважније да растура књиге о Петру Великом онде где се очекивало да би оне могле остварити некакав ефекат. У оновременој Аустрији било је, одиста, разлога да се растура овако наглашено проруско дело. Од 1769. године је, наиме, на челу Српске православне цркве у Аустрији био митрополит Јован Георгијевић, човек изразите проаустријске оријентације са којим руска и проруска оријентација и пропаганда није лако излазила на крај. Противници Јована Георгијевића, и из Русије и из Аустрије, где их је такође могло и морало бити много, морали су тражити и налазити начине да не прекину проруску пропаганду и могући руски утицај међу аустријским Србима. У том и таквом послу значајно место имало је и штампање и растурање Орфелиновог животописа најважнијег руског цара.

³⁷ Душица Стошић, *Штампарије српских књига у XVIII веку*, Српска штампана књига у 18. веку, Нови Сад — Београд, 1963, 180.

³⁸ Исто.

За растурање пропагандних текстова, па и Орфелиновог животописа Петра Великог, нису, свакако, бирали средства. На свим границама било је одувек некаквих пролаза за пропагандне текстове, па је таквих пролаза било и за Орфелинове, нимало мале, књиге у Аустрију. Ко је обезбедио новац за штампање Орфелиновог дела једва да се и да нагавати. Није јасно ни како је све животопис најважнијег од руских царева доспевао до аустријских Срба. Зна се, међутим, да је венецијанско издање Петровог животописа доспело у Русију у релативно малом броју и да је већ 1774. године било штампано петроградско издање и поред тога што венецијанско није било растурено. Ако је судити и по овом, венецијанском издању морало је бити намењено да се растура међу Србима. На територији оновремене млетачке републике — у Далмацији, Боки и Паштровићима — растурање Петровог животописа било је дозвољено словом цензуре Реформатора падованских студија 27. септембра 1770. године.³⁹ За оно мало књига које су могле ући у Црну Гору није требало никаквих посебних одобрења. Напротив. Онде су такве књиге увек биле добродошле. Административних и законских препрека за растурање Орфелиновог дела, чини се, по Турској — у Херцеговини, Босни и Србији — није било такође. Ту је, као уосталом и у Црној Гори, највећа препрека за ширење књига била неписменост. Само је у Угарској, на највећем и најзначајнијем тржишту српских књига, Петровом животопису било унапред забрањено да се појави.

Орфелин, дабогме, не би био и послован човек када не би нашао начина да и оним књигама које нису бивале дочекане добродошлицом омогући пут на нежељено, у овом случају угарско, књижарско тржиште. Уосталом Орфелин је могао, и морао, добити нешто новаца и за ширење Петровог *Житија*. Морао се зато досетити да у делу тиража изостави посветну епистолу и предговор и да штампа говор барона фон Блумберга на језику на ком је и прочитан, на латинском. На тај начин бар делимично је ублажио проруски утицај и пропагандни карактер дела. Сасвим на сличан начин поступио је он и приликом издавања Јулинчеве *Историје* 1765. године.⁴⁰ Изостављајући и мењајући текстове могао је Орфелин два пута да наплати исти посао. У једном случају он је наплаћивао наглашено проруску оријентацију и

³⁹ Мирослав Пангић, *Штампар старих српских књига Димитрије Теодосије*, Прилози за КЈИФ, књ. 26, Београд, 1960, 234.

⁴⁰ Александар Форишковић, *Две белешке о Захарију Орфелину*, 254—255, в. и Лазар Чурчић, *Једно аутентично издање и једна мистификација Кратког увода у историју славеносрпског народа*, 61.

пропаганду, уверавајући, дабогме, оне који су такав текст желели и плаћали да ће баш такав и бити растуран у Аустрији. У другом случају је, међутим, изменом текста задовољавао и другу страну и, могућно је, бар обезбеђивао продају књига и зараду од ње тиме што је изневерио првог наручиоца. Да је о новцу Орфелин одиста водио рачуна, доказ је и то што је примерке намењене аустријском тржишту штампао на лошијој хартији и скромније их увезао.

Како су догађаји око издавања и растурања Петровог животописа уистину текли ваљаће тек поузданије утврдити. Занимљиво је, међутим, подсетити да још 1775. године Петрово *Житије* није могло легално улазити у Аустрију.⁴¹ На граници је те године задржано двадесет комплета упућених у Беч на продају. После негативног реферата бечког цензора романа, српских, румунских и књига на источним језицима, Атанасија Димитријевића Секереша, та пошиљка је враћена у Венецију.⁴² Годину дана раније, међутим, дошао је на чело карловачке митрополије Викентије Јовановић Видак, митрополит проруске оријентације, па је Орфелин могао сасвим слободно да саопшти Георгију Бурковићу Сервијском да је он аутор анонимног и за аустријске читаоце илегалног Петровог *Житија*, а Хорањи је све то могао и да објави 1776. године. Када је 1781. године Јосиф II битно изменио цензурну књига, било је и Орфелиновом Петровом животопису далеко лакше да се шири по Аустрији. Уосталом, тада су јозефинистичке реформе и иначе отупеле руски утицај код угарских Срба, па знатно умањиле и првобитни пропагандни ефекат животописа најважнијег руског цара.

5. О Орфелиновим бакрорезним илустрацијама Петровог животописа

Павле Јосиф Шафарик је био на домаку да бар наслути илустроване примерке Орфелиновог животописа Петра Великог. Он је знао за четири Орфелинове мапе, које је све, према датираној *Генералној карти сверуске империје*, држао да су резане исте, 1774, године. Није, међутим, приметио, или није хтео да уважи један важан податак из десног горњег угла мапе „*Германије, Холандије, Даније и Пољше*“, где је забележено: „ч. II стр. 100“ и, опет, у десном горњем углу карте „*Паноније, Мизије, Дације*“

⁴¹ Мита Костић, *Доситејев пријатељ и саветник Секереш*, Глас САНУ, 256, Београд, 1963, 39.

⁴² Исто.

и Илирика" где је, такође, забележено: „ч. II стран. 60". Да се само мало више задржао на тим, одиста, преважним подацима, он би морао закључити да су све мапе из, тобоже, 1774. године биле припремљене за *Житије Петра Великог*.⁴³ И могао је, да је био студиознији у овом послу, према аутору географских карата више поверовати и оном ко му је тврдио да је Орфелин аутор оне велике монографије о великом руском цару. Најзад, да је свему поклонио нешто више пажње, могао је закључити да је Орфелин своје највеће дело илустровао бар две године пошто је оно већ било одштампано. Све је он то, међутим, превидео. И све то превидео је, чини се, не проверавајући и Стојан Новаковић, па је заблуда и морала да траје.⁴⁴

Када је Димитрије Руварац 1887. године објавио да је годину дана раније открио илустровани примерак Петровог *Житија*, није наслућивао да је Орфелин бакрорезе за своје велико дело резао после 1772. године.⁴⁵ Додуше, илустровани примерак Петровог животописа који је открио није имао *Генералну карту сверуске империје*, па је он и могао поверовати да је Орфелин ту мапу из неких разлога поново резао и 1774. године. Могућно је, најзад, да је веровао да су и остале мапе које је забележио П. Ј. Шафарик биле изнова резане, после 1772. године, па је, сумњичав какав је био, пропустио прилику да замери на таквом научном поступку.

Јован Скерлић није ни покушавао да четири Орфелинове мапе датира другачије него што су то учинили П. Ј. Шафарик и Ст. Новаковић.⁴⁶ И Тихомир Остојић се није упуштао у решавање датирања илустрација.⁴⁷ Најбољи познавалац Орфелиновог илустрованог животописа највећег руског цара, проницљиви и пажљиви др Г. Михаиловић није, такође, нашао ништа необичног у Орфелиновом датирању *Генералне карте сверуске империје*, па је и он пошао путем који су трасирали П. Ј. Шафарик и Стојан Новаковић.⁴⁸ Он је, међутим, морао знати да је Дејану Медаковићу још 1954. године засметао на *Генералној карти сверуске империје* „потпис Захарије Орфелин и податак да је карту резао у Карловцима 1774. године". Морало му је бити и страшно мишљење Д. Медаковића „да се илустровано издање, у ства-

⁴³ Р. Ј. Šafariks Geschichte der serbischen Literatur, Nro. 730.

⁴⁴ Стојан Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност*, бр. 59.

⁴⁵ Димитрије Руварац, *Ко је писац књиге...*, 151—153, 167—169.

⁴⁶ Јован Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд, 1909, 266.

⁴⁷ Тихомир Остојић, *Захарија Орфелин*, 90—91.

⁴⁸ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 107.

ри, појавило неколико година после 1772. г. а да је година насловне стране антидатирана".⁴⁹ Остало је тако занемарено и то логично и занимљиво размишљање, које је, одиста, давало довољно повода и историчарима и библиографима да кажу другачију, ако већ није било могућно и дефинитивну, реч о датирању илустрованих примерака Орфелиновог животописа Петра Великог.

Сада је, захваљујући открићу Александра Форишковића, неопозиво и коначно јасно да Захарија Орфелин још 28. октобра 1779. године, по старом календару, и није био завршио бакро-резачке послове за илустроване примерке Петровог животописа.⁵⁰ Из перспективе овог новог и преважног податка ваља и цео Орфелинов рад на илустровању животописа најважнијег руског цара видети у другачијем историјском току. И одмах се мора рећи, илустровани примерци могли су бити завршени најраније поткрај 1779. године, па их у тој години треба и условно, за сада, библиографски датирати. Пре тога времена илустрације нису никако биле готове иако је бар *Генерална карта сверуске империје* била готова 1774. године. Ако би се морало примити још и то да су илустровање Петровог животописа финансирали проруски оријентисани Срби у Угарској, ваља имати на уму да су и они одлагали израду тако уочљивих и амбициозних доказа о оданости Русији и оновременој руској царици. И Марија Терезија, владар Аустрије, и Јован Георгијевић, митрополит карловачки, одиста не би никако благонаклоно гледали на манифестацију српског величања Руса и руске царице. О томе се тада, сумње не сме бити, и те како морало водити рачуна. Када је, међутим, Јован Георгијевић умро, начинио је Орфелин већ 1774. године *Генералну карту сверуске империје* да, чини се, подсети, оне који су могли и желели да га помогну у реализовању илустрација за дело у славу Русије. Дабогме, он је том картом могао конкурисати и за илустровање петроградског издања Петровог животописа. Да ли је те године он начинио и коју илустрацију више, да ли је карте, за које се од П. Ј. Шафарика до др Г. Михаиловића веровало да су резане 1774. године, одиста начинио истовремено тешко је сасвим уверљиво тврдити. Било би, дабогме, боље све карте које нису датиране, бар за сада датирати између 1774—1779; свакако пре у последњу него прву годину. На исти начин, ваља, ваља датирати и све остале илустрације из Петровог животописа.

⁴⁹ Дејан Медаковић, *Илустровано издање Орфелинове историје Петра Великог*, Историски часопис САН, књ. IV, Београд, 1954, 254.

⁵⁰ Александар Форишковић, *Две белешке о Захарију Орфелину*, 259.

Без поузданог одговора остаће и питање ко је финансирао израду илустрација за Петров животопис. Из писма Кирила Живковића митрополиту Викентију Јовановићу Видаку, 28. октобра 1779, дало би се наслутити да је митрополит био у току тог посла.⁵¹ Да ли би то требало да значи да је митрополит био и више ангажован у целом том послу и да ли је желео да илустрације буду што пре готове, да се само нагађати. Да му се журило, он је имао прилике да Орфелина пожурје и раније, разуме се, ако није имао неког разлога да баш те, 1779. године види готову посвету Катарини Великој или баш такве амбициозне илустрације.

По свој прилици, Орфелин је Георгију Бурковићу Сервијском јавио, или на неки други начин пружио податке, да је он аутор богато илустрованог животописа Петра Великог, свакако пошто је 1774. године изрезао и отиснуо *Генералну карту сверуске империје*. Док је то јављао Г. Бурковићу Сервијском, он се одиста могао понадати да ће те, 1774, године реализовати илустрације двеју књига штампаних у Венецији две године раније. И тада је његова жеља морала остати неостварена, па је у међувремену, између резања *Генералне карте сверуске империје* и завршетка илустрација за Петров животопис, пред крај 1779. године, изрезао *Новејшија славенскија прописи*, у Сремским Карловцима 1776,⁵² да би 1777. године добио поруџбину да реализује *Славенску и влашку калиграфију*,⁵³ коју је скраћену изрезао у бакру и умножио, опет у Сремским Карловцима, 1778. године.⁵⁴ Годину дана раније 1777, добио је Орфелин од Марије Терезије награду од 100 дуката за успешно изведену *Калиграфију*.⁵⁵

Илустрације за Петрово *Житије* могао је Орфелин почети да реже најраније 1778. године, пошто је завршио *Калиграфију* и, могућно је, пошто је потрошио, никако мали, новац који је добио од аустријске царице. Успех код Марије Терезије могао је, дабогме, уверити и оне који су се устезали до тада да га помогну у реализовању илустрација за животопис славног руског цара да би се сличан утисак могао остварити и код руске царице. Априла 1779. Катарина Велика је славила педесети рођендан, па је проруски оријентисани митрополит Викентије Јовановић Видак могао пожелети да богато и луксузно опремље-

⁵¹ Исто.

⁵² Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 131.

⁵³ Тихомир Остојић, *Захарија Орфелин*, 66.

⁵⁴ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 149.

⁵⁵ Тихомир Остојић, *Захарија Орфелин*, 69.

ном књигом трајно обележи јубилеј знамените руске царице. Тај јубилеј могао је имати на уму и Орфелин, разуме се, ако је журио да књигу заврши те године. Сем овог могао је постојати и сасвим други разлог, који није морао имати никакве везе са царичиним јубилејом, за реализовање илустрација у Петровом *Житију*. Ако је то био неки други разлог, ваљаће га тек утврдити.

Није, свакако, искључено да је и Орфелин у цео посао илустровања Петровог *Житија* уложио и нешто новца надајући се да ће му се он вишеструко вратити и ако га је, дабогме, имао. Биће одиста потребно у руским архивима утврдити и како је Катарина Велика примила Орфелинове илустрације и колико је наградила изразе те и такве пажње. Руски архиви могли би дати одговор и на питање када је Орфелин окончао илустровање Петровог животописа. Будућим истраживачима руских архива, пре свега царских, у овим трагањима посао ће бити олакшан утолико што се сада поуздано зна да у Петроград Орфелинове илустроване књиге нису могле стићи пре краја 1779. године.

О илустрацијама за Петров животопис написао је др Г. Михаиловић да „Орфелин, изгледа, није имао скоро никакве користи од илустрација. Међутим, пошто их није могао продавати као целину, почео их је продавати појединачно”.⁵⁶ Сва ова, уосталом врло духовита, запажања ваља допунити примедбом да је скоро невероватно да се Катарина Велика није царски понела према уметнику и да 1779. године Орфелин и није могао имати много примерака Петровог *Житија*, па их је стога и могао релативно мало допунити илустрацијама. Био је у таквој ситуацији Орфелин принуђен да се, сасвим пословно, досети да продаје комплете илустрација онима који су већ имали књиге, али без илустрација. Баш такав један комплет имао је др Г. Михаиловић у својој драгоценој збирци српских књига 18. века. Мапе су одиста могле бити продаване и појединачно, па су тако могле бити продаване и знатно касније у Бечу, могућно је код Јосифа Курцбека, и сасвим сигурно код Стефана Новаковића, и, још касније, у будимској Универзитетској штампарији.

У целом овом разматрању проблема илустрованих примерака Орфелиновог Петровог животописа ваља имати на уму да су они били далеко брже и уништавани. Из њих су вађене илустрације, онако како се још и данас, на жалост, из преосталих оновремених књига немилосрдно и неодговорно ваде. Димитрије Руварац је то морао уочити. Када је 1887. објавио откриће

⁵⁶ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, 105.

илустрованих примерака Орфелиновог дела о Петру Великом, он је знао и за један одломак Петровог животописа који је нудио закључак да су илустровани примерци уништавани више од других, оном опасном љубави за илустрацијама из књига. Он, међутим, није хтео да каже где је видео тај одломак, какав је он уистину био када га је нашао, па је чак додао да је са тог примерка преписао „како насловни лист, тако и посвету”.⁵⁷ Том приликом објавио је и посвету, али тако скраћено да се не види коме је била намењена нити где ју је нашао. Др Г. Михаиловић је чак схватио да су оба илустрована примерка о којима је писао Д. Руварац била из библиотеке земунске Српске православне црквене општине. Примерак са посветом коју је делимично цитирао није могао бити цео ни када га је имао у руци Д. Руварац. То што је он видео, био је један одломак од кога су данас сачувана само три листа, од којих је један са бакрорезном посветном епистолом Катарини Великој и два листа штампаног предговора. Биће да ни Д. Руварац није видео више од та три листа. Нашао их је, јамачно, у манастирској библиотеци у Шишатовцу и, највероватније, оставио Рад. Грујићу, са чијом су збирком књига, та три листа, доспела, после његове смрти, у Музеј српске православне цркве у Београду. Данас се они чувају у једном потпуном примерку Петровог животописа из Грујићеве збирке. Са једног од та три листа Д. Руварац је преписао посвету да би је затим делимичну објавио.⁵⁸

Текст посвете потребно је имати на уму само као целину да би се о њој могло рећи све оно што Д. Руварац није, може бити, желео, или није хтео, да каже. У тој посвети је написао: „Въ знакъ любве подарилъ мнстирѸ ШишатовцѸ сию книгѸ Г. Петаръ Стефановичъ Гражданинъ земунскій и лиферантѸ национальныхъ книгѸ Април. 9.”⁵⁹ Објављујући само део посвете, Д. Руварац је додао да је примерак земунске библиотеке Српске православне црквене општине поклатио син Петра Стефановића, лиферанта националних књига, Панта Стефановић. Не много уверљиво, он је доказивао да је Петар Стефановић илустроване примерке књига добио од Орфелина, па су их отац и син после поклањали. О овом Руварчевом домишљању једва се да озбиљно говорити. Нигде, па ни код Срба, ни у Земуну, лиферант националних књига не би добио на поклон богато опремљене књиге, те их он затим, ко зна зашто, поклањао. Биће пре да је Петар Стефановић откупио од Орфелина нешто илустрованих приме-

⁵⁷ Димитрије Руварац, *Ко је писац књиге...*, 152.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Исто.

рака Петровог животописа, ако и он није био један од оних који су финансирали реализацију бакрорезних илустрација, па их затим и он продавао. Неколике примерке морао је и он, и то сасвим трговачки, еснафски и пословно, поклонити. Такав један примерак он је поклатио манастиру Шишатовцу. Могућно је да је књиге поклатио после неког успешно обављеног посла у манастиру, као што је то, дабогме, могло бити и из неких других, сасвим интимних и тешко докучивих разлога. Његов син, Панта Стефановић, је из истих или сличних разлога могао поклонити књиге цркви свога града.

Судбина шишатовачког илустрованог примерка Петровог *Житија* није била, судећи по свему, некакав изузетак. Биће да су калуђери, и не само они, врло брзо из књига вадили и повадили илустрације и држали их у својим ћелијама, односно собама ако нису били калуђери. Чинили су они то тако невешто и тако не водећи рачуна о књигама да су их сасвим уништавали. Када је, на пример, у Шишатовац дошао 1812. године Лукијан Мушицки, од примерка Петровог *Житија* са илустрацијама манастирске библиотеке, остали су само поједени листови. Образовани и амбициозни архимандрит одиста није знао шта би са таквим одломком. Он је знао за Орфелиново *Житије Петра Великог* и могао је, према преосталим шишатовачким бакрорезним листовима, закључити да је било и илустрованих примерака дела. Насловну страницу резану за илустроване примерке, јамачно, није видео. У својој библиографији он је забележио само наслов штампане насловне стране. Није, очигледно је, имао среће да реши загонетку оно неколико бакрорезних листова. То све је Д. Руварац морао добро схватити, па из неког свог разлога све то прећутао. Не трагајући за Руварчевим разлозима да прећути оно што је, јамачно, знао ваља рећи да је у Шишатовцу Орфелиново дело са илустрацијама морало бити пребрзо уништено. За само двадесет и три године, од уласка књиге у манастир до доласка Л. Мушицког за шишатовачког архимандрита, нестало је Орфелинове књиге са илустрацијама. Тако брзо уништене примерке нису видели ни Шафарик ни Вук када су долазили у Шишатовац. На исти или сасвим сличан начин могли су бити уништени и уништавани и други илустровани примерци Петровог *Житија*. Само је зато тих примерака, којих је и иначе морало бити веома мало, тако мало и очувано. И стога је, ваља, толико и остало тајни о Орфелиновом животопису Петра Великог.

6. Неки проблеми петроградског издања Орфелиновог
Житија Петра Великог

Петроградско издање животописа Петра Великог, из 1774. године,⁶⁰ није много допринело да се разјасне неки од сложених и замршених проблема највећег и најамбициознијег Орфелиновог дела. Напротив. После њега остало је, чини се, чак и више нејасног и недореченог. Ваља, међутим, одмах рећи да озбиљнијих разговора о том издању и није било, па тек треба очекивати и могуће резултате које оно нуди. Дабогме, понешто је у петроградском издању Петровог *Житија* постало проблем тек када су утврђене разлике међу венецијанским издањима и варијанти издања са предговором и, разуме се, од када се, коначно и сасвим поуздано, зна да је илустрације за своје дело о најважнијем руском цару Орфелин завршио тек поткрај 1779. године. У низу тих нових научних открића о Орфелиновом делу, препуном уосталом тајни и мистификација, додато је петроградским издањем још једна загонетка.

а.

На почетку ових разговора нужно је рећи да петроградско издање Петровог животописа додаје свим Орфелиновим мистификацијама још једну, зацело никако његову. У предговору тог издања забележено је, наиме, да је венецијанско издање Петровог *Житија* „у Русији веома ретко”,⁶¹ па је стога и штампано то, ново, петроградско. Било је то, чини се, пре некакво објашњење за ново издање, него што је то уистину било бележење правог стања ствари на тржишту књига. Јер зна се да је 1775. године забележен, додуше неуспео, покушај продаје непродатих примерака венецијанског издања Орфелиновог Петровог животописа у Аустрији.⁶² Крајем 1779. имао је Орфелин непродатих комплета Петровог *Житија* којима је додао бакрорезне гравире. Поткрај прошлог, 19. века било је, међутим, у Русији ређе петроградско од венецијанског издања.⁶³ И, најзад, зна се да је деведесетих година 19. века Дубровчанин Јефтан Ковачевић имао чак 120 комплета животописа руског цара за продају. Дубровачки комплети венецијанског издања Орфелиновог дела да-

⁶⁰ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 122.

⁶¹ Исто.

⁶² Мита Костић, *Доситејев пријатељ и саветник Секереш*, 39.

⁶³ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 122.

ли су др Г. Михаиловићу повода да наслути да је баш њих Јефтан Ковачевић продао у Русију и тако онде изменио однос петроградских и венецијанских издања у корист оних других.⁶⁴ Чини се, међутим, да се и у овом тренутку, разуме се, без поузданијих архивских доказа, овај део сложеног питања о разлозима штампања петроградског издања може примити тек као уочен или, још мање, једва наслућен проблем.

Биће да се лакше наслућује да праве разлоге за ново, петроградско издање Орфелиновог дела ваља видети у томе што је венецијанско издање, онако како је напред већ речено, било намењено оживљавању, већ знатно стишане, руске пропаганде међу Србима и, могућно је, са циљем да се поврати изгубљени утицај међу њима. Од венецијанског издања, се, дакле, морао очекивати пропагандни ефекат, што ће рећи и некакав утицај на српски духовни, дакле и на политички, живот, па је цео тираж и морао бити резервисан да до краја обави своју мисију. Таква, пропагандна, мисија књига одувек је и свугде искључивала њихово ширење на друго, па и у најпоузданије, подручје. Чини се, дабогме, да је Орфелинов текст морао ваљаношћу и вредношћу изненадити и Русе, који су не двоумећи се пожурили да га издају и за своје потребе. Учинили су то брзо и поштујући све разлоге о скривању намене књиге и њеног аутора, чије су име, сумње не може бити, морали и добро и поуздано знати. Могућно је да су и веровали да је проруска пропаганда учинила све да се венецијанско издање брзо и ефикасно растури, или су, јамачно, тако бар желели да прикажу популарност највећег руског цара. Како је уистину ишло растурање венецијанског издања и зашто је оно било чешће у Русији ваљаће, као и толико другог у овом замршеном и занимљивом проблему, тек решавати. Када се то буде утврдило, знаће се и колико је било тачно објашњење да је петроградско издање штампано стога што је венецијанско било у Русији 1774. године већ ретко.

б.

Непримећена разлика између два венецијанска издања и још једна, тек скоро уочена варијанта тог издања нису условили и условљавали да се раније потражи прави текст према коме је начињено петроградско издање Орфелинова Петровог животописа. Бележено је, дабогме, сасвим тачно, да су у петроград-

⁶⁴ Исто.

ском издању прештампани из венецијанског издања и посветна епистола Катарини Великој, чак са потписом Димитрија Теодосија, и непотписано Орфелиново *Предисловије*.⁶⁵ Разуме се, требало је још очекивати да у оваквом издању и говор барона фон Блумберга буде објављен у преводу. Изненађења, одиста, нема. У петроградском издању латински текст бароновог говора се и не наслућује. Све су то, дакако, потврде да се Орфелин постарао да Руси сазнају само за оно и онакво издање Петровог *Житија* какво је и објављено у Петрограду 1774. године. Издање без посветне епистоле, без *Предисловија* и са латинским текстом Блумберговог говора чувао је, без икакве сумње, веома пажљиво и брижљиво од Руса. У то време, а биће и до данас, Руси нису примећивали да је било два издања животописа њиховог највећег цара године 1772. у Венецији. Прештампаванем у Петрограду оног издања којег је аутор управо и желео, дошао је и до наших дана доказ да је Орфелин у тој својој мистификацији успео без замерки.

Ако нису приметили два венецијанска издања Петровог животописа, приметили су руски библиографи две варијанте *Предисловија* у том издању.⁶⁶ У послу у коме су забележили варијанту *Предисловија* њихов задатак и није био да истражују како је настала варијанта, па су изостали и њихови евентуални књижевно-историјски резултати. Поређењем, међутим, тих двају предговора јасно је да је Орфелин коначном држао скраћену верзију *Предисловија*, баш онакву каква је објављена и у петроградском издању и какву је он, уосталом, и желео да упознају и читаоци и сви они који су на његово дело били упућени или упућивани.

Док је петроградско издање коначно и несумњиво потврдило да је Орфелин реализовао и једно наглашено проруско издање Петровог *Житија* и, истовремено, потврдио коначну верзију *Предисловија*, остало је и оно дужно читаоцима и науци тиме што је и оно штампано анонимно. Руси су, јамачно, морали знати, и поуздано и веома тачно, за име аутора дела о свом најважнијем цару. Могућно је да су они анонимно прештампавали Орфелиново дело желели да га сачувају од евентуалних неприлика, или су, и то је могућно, издавачи таквим поступком извели, или бар помогли, пропагандне циљеве Петровог животописа. Како је све то уистину било, ваљаће, такође одговорније и поузданије тек утврђивати.

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ *Сводный каталог русской книги XVIII века*, No. 5028.

В.

Још је за др Г. Михаиловића била тајна зашто Руси нису знали за „Орфелинову *Историју Петра Великог* са илустрацијама”⁶⁷ у време када су штампали петроградско издање. Он, додуше, још није знао да илустровани примерци и нису били завршени пре 28. октобра 1779. године, као што се, уосталом, није запитао како је и зашто било могуће да исте 1774. године буду изведене гравире за петроградско издање и Орфелинова *Генерална карта сверуске империје* за српско, нека буде названо и тако, издање. Изузетно интуитивни библиограф, он одиста није наслућивао, нити је могао да поверује да се у илустрацијама за руско издање крије једна загонетка на коју је веома тешко одговорити без далеко сигурнијих, пре свега архивских, података. Он чак није могао да поверује да су руске илустрације и могле бити старије од Орфелинових. Уосталом, у томе он није био и једини од оних који су били пред проблемом датирања Орфелинових гравира за Петров животопис. Др Г. Михаиловић је, међутим, поуздано знао да су „руске илустрације сасвим друкчије од Орфелинових”,⁶⁸ као што је знао да их је и мање. До краја живота он је непрестано био опседнут проблемом Орфелинових бакрорезних гравира у Петровом животопису. Као да је осећао, да је наслућивао, или да је веровао да и оне крију нешто што он није знао и што није могао да докучи. За живота он није дочекао да сазна преважни доказ да гравире за српско издање и нису биле готове пре краја 1779. године и да у томе податку наслути много тога што је било од значаја у решавању загонетке најамбициознијег Орфелиновог графичког опуса.⁶⁹

Сем сада јасног доказа да су руске гравире за Петров животопис старије од Орфелинових, остао је и један, бар за сада, нерешив и неуочен проблем о илустрацијама за Петрово *Житије*. До сада није, наиме, уочено да је Орфелин 1774. године потписао, што ће рећи, и сасвим сигурно, и резао и изрезао само *Генералну карту сверуске империје* и да су баш те године у Русији реализоване бакрорезне гравире за петроградско

⁶⁷ Др Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 122.

⁶⁸ Исто. Др Г. Михаиловић је занимљиво приметио да је Орфелин израдио гравире за венецијанско издање „у исто време када је објављено и руско издање са илустрацијама”. Биће да му се учинило да се више ништа није могло закључити.

⁶⁹ Др Г. Михаиловић је написао један рад о Житију Петра Великог Захарија Орфелина (у штампи), међутим, све до смрти је понављао да би желео да детаљно проучи и опише гравире за венецијанско издање.

издање Петровог животописа. Дабогме, нико у томе није приметио и једну сасвим необичну ситуацију. Јер, одиста, је чудно да нико није запитао како је било могуће да Орфелин две године пошто је, у Венецији, штампао своје највеће дело заврши само најважнију мапу и да то буде још у оној истој години када је штампано ново, петроградско, издање Петровог *Житија* за које су начињене бакрорезне илустрације. Да се поставило такво питање, могло се, јамачно, наслутити, никако и ништа више за сада, да је Орфелин 1774. покушао да други пут реализује своју неостварену жељу да илуструје животопис Петра Великог. Могао се он и те, 1774, године понадати да ће остварити жељу да илуструје Петрово *Житије* за петроградско издање, рачунајући, можда, да нешто илустрација искористи и за непродате примерке венецијанског издања, ако се, разуме се, задовољио да само једном реализује гравире за животопис најважнијег руског цара. Да би остварио ту своју жељу, Орфелин је, чини се, изрезао *Генералну карту сверуске империје* и, може бити, понудио је Императорској академији наука, где је чуо да се штампа ново издање његовог дела. У Академији, очигледно је, из неких разлога његова понуда није могла бити прихваћена, те су његове наде и жеље остале неостварене и тада, 1774. године. Биће да су Руси одлучили да и даље чувају тајну Орфелиновог ауторства *Житија Петра Великог*, па су искључивали и свако, макар то било посредно, његово ангажовање у послу на издавању руске верзије његовог дела. Они, јамачно, нису хтели да дозволе било какву сумњу да је Орфелин могао бити на било који начин везан за Петрово *Житије*. Другачије, никада и нигде нису поступали они који су већ једном били ангажовани у пропагандним пословима. Додуше, може бити да су Руси знали да Орфелин ради споро, јер могли су држати да због спорости није израдио на време гравире за венецијанско издање Петровог животописа и поред тога што се у тексту позивао на њих. Можда им је само било дуго да чекају да у оном времену наруџбина споро стигне из Петрограда до Сремских Карловаца и натраг. Дабогме, могао им је Орфелин бити и скуп, или су наслућивали да је трошио нерационално, што је, такође, могао бити разлог да није реализовао гравире и мапе за издање из 1772. године, што опет нису хтели, или желели, да се понови, те су пословни и у журби, потражили оне који су посао и хтели и могли да обаве и брзо и јефтино, макар то било и знатно лошије, какве су уистину и биле гравире руског бакроресца. Како су догађаји уистину текли на изради гравира за петроградско издање и какве су биле, и да ли их је

уопште и било, Орфелинове амбиције да их реализује могућно је, према ономе што се данас зна, тек наслућивати, разуме се, уз могућност да су овде и овакво постављена питања сасвим погрешна и неодржива. Сигурније и научно уверљивије, могућно је и сасвим неочекиване, одговоре ваљаће, и за ова питања, потражити у архивима, пре свега у Архиву Академије наука СССР.

Без претходних студија и поузданијих доказа било је овде могућно тек наслутити или тек потражити понеко од сложених питања о петроградском издању Орфелиновог Петровог животописа и о загонеткама које, могућно је, крије. Да ли су та питања ваљано и тачно уочена видеће се тек после објављених научних анализа сигурнијих извора о овом, чини се, замршеном али и занимљивом, ако већ не и одвећ важном, проблему једног великог и важног дела које, ево, већ две стотине година чува многе тајне и мистификације.

Лазар Чурчић

ФИЛИГРАНОЛОШКА ГРАБА У ОРФЕЛИНОВУ ЖИТИЈУ ПЕТРА ВЕЛИКОГ

Водени знаци од особитог су значаја при проучавању недатираних рукописа, аката и докумената. Користи од идентификованих водених знакова на хартији штампане књиге, нарочито оне без података о години и месту штампања, равне су значају и помоћи палеографског критерија у обради рукописних недатираних споменика. Познати су у науци примери исправљеног погрешног податка импресума у инкунабулама и палеотипима уз помоћ филигранологије као помоћне историјско-филолошке науке. Користећи се филигранолошком анализом гравирама се могу одредити датуми израде и провенијенција хартије као и датуми каснијих прештампавања уколико нису датирани. У случајевима поновљених издања или варијаната, штампаних у истој години, разрешени водени знаци на хартији таквих књига користе се да се диференцира први примерак од касније прештампаног у истој години.¹

Водени знаци у штампаним књигама датирани су датумом штампања а место издања указује на порекло хартије. Временски размак од датума производње хартије до његове употребе знатно је краћи код штампаних књига, док је код рукописних већи. Георгије Михаиловић забележио је у *Српској библиографији XVIII века* да је Орфелинова књига *Житије и славнија дела государја императора Петра Великога*, поред руског издања 1774. године у Санктпетербургу, имала три варијанте венецијанског издања из 1772. године, а једно је међу њима илустровано бакрорезним портретима, мапама и медаљонима.² Књига је обимна, у првом тому има 400 страна, у другом 360, свега 760 страна, односно 380 листова што значи 190 табака. У току 1772. године у штампарији Димитрија Теодосија у Венецији

¹ Др Владимир Мошин: *Водени знаци најстаријих српских штампаних књига*. — *Музеј примењене уметности. Зборник*, Београд, 1967, књ. 11, стр. 7—10.

² Др Георгије Михаиловић: *Српска библиографија XVIII века*. — Београд, 1964, бр. 105, 106, 107.

прештампано је *Житије Петра Великог* још једанпут. Па је отуд у таквим, обимним датираним штампаним књигама оквир хронолошког критерија био веома узак а употреба старих залиха хартије у таквим случајевима била готово немогућа. Зато сви водени знаци са својим варијантама на хартији ових књига идентификују се са 1772. годином.

Житије и славнија дела государја императора Петра Великаго самодержца всеросијскога с предположенијем краткој Географическој и политическој Историји о Россијском царстве. Ниње первеје на Славенском јазике списана и издана. Част I. — В Венецији, в Типографији Димитрија Теодосија, 1772; стр. наслов. стр. + 400; велич. 26,2 × 18 см.

Хартија је дебља, чвршћа, лошија, са мрежом основе од 10 вертикалних линија (pontuseaux) у размаку од 2,5 до 2,8 см на полулисту. Линије потке (vergeure) веома су ситне на 1 см 8 линија.³ У првом тому су следећи водени знаци:

1. Арбалет и грб са иницијалима AZC у једном орнаменталном овалном оквиру изнад којег је обична круна. Линије слова су рецкаве. Оба знака су на средини, на прегибу листова.
л. 1—104, 113—136.
2. Три полумесеца и дволинијска седмокрака звезда репатица чији реп у варијантама знака је дужи и тањи или краћи и дебљи. Знак три полумесеца је на средини листова, а звезда је више ка средини полулиста и скоро на доњој маргини.
л. 105—111, 137—180.
3. Три полумесеца и једнолинијска шестокрака звезда репатица, правилног облика, са дугом линијом, мало завијеном као реп.
л. 160—164.
4. Три полумесеца и слово N. Знак три полумесеца је померен ка средини полулиста, ближе доњој маргини. Слово N је на прегибу листова, на средини.
л. 182—186, 194—195.
5. Три полумесеца и три мале шестокраке звезде троугласто постављене са иницијалима FV.
л. 187—193, 196—200.

³ Исто под 2, стр. 104, бр. 106.

Част II. стр. насл. стр. + 360.

1. Три полумесеца са словом N и три мање шестокраке звезде са иницијалима FV.
л. 1—4, 17—20, 113—116, 121—123, 131—134.
2. Три полумесеца са словом A и три мале шестокраке звезде са иницијалима FV.
л. 5—12, 135—142, 156—159, 173—176.
3. Три полумесеца са словом A и иницијали AS изнад којих је мали хералдички крин.
л. 90—120, 162—172.
4. Три полумесеца и једнолинијска седмокрака звезда репатица, варијанта са дволинијском. Реп је дужи и тањи а има и као варијанта, некад краћи и дебљи.
л. 13—16, 21—28, 33—40, 45—49, 63—80.
5. Три полумесеца са арбалетом и иницијали AZC у једном орнаменталном овалу са круном изнад овала. Варијанта, са линијама слова правим и равним.
л. 29—32.
6. Медаљон са осмокраком звездом у орнаменталном овалном оквиру са волутама и круном изнад овала и иницијали OL са три мање шестокраке звезде у облику троугла постављене.
л. 128—131.

Житије и славнија дела господарја императора Петра Великога самодержца всеросијскога с предположенијем краткој Географическој и политическој Историји о Россијском Царстве. Ниње первеје на Славенском јазике списана и издана. Част I. — В Венецији, в Типографији Димитрија Теодосија, 1772; стр. [20] + 400; велич. 28,9 × 20,7 см.

Хартија је дебља, чвршћа и јача са мрежом основе од 11 вертикалних линија (*ronfuseaux*) са размаком од 2,7 см. на полулисту. Линије потке (*vergeure*) ситне на 1 см 8 линија.⁴ Филигранолошки састав хартије у првом тому је следећи:

1. Три полумесеца са арбалетом и грб са иницијалима AZC, равних и правих линија слова, у средини овалног оквира са круном.
л. 1—10, 91—98.

⁴ Исто под 2, стр. 103, бр. 105.

2. Три полумесеца и слово Т. Водени знак три полумесеца померен је ближе доњој маргини.
л. 11—90, 99—174.
3. Три мале шестокраке звездице са иницијалима FV и слово А.
л. 168—210.

Част II. стр. насл. стр. + 364.

1. Три полумесеца са арбалетом и грбом са иницијалима AZC у овалном оквиру изнад којег је круна.
л. 119—146, 155—184.
2. Три мале шестокраке звезде са иницијалима FV и слово А.
л. 2—118.
3. Три полумесеца и иницијали AZC без овалног оквира, али са арбалетом.
л. 147—150.
4. Три полумесеца и иницијали OA са круном.
л. 159—162.

Хартија обе венецијанске варијанте, како их назива Георгије Михаиловић у својој *Српској библиографији XVIII века*,⁵ а Лазар Чурчић, два издања,⁶ нема велике разлике. У обе књиге готово иста мрежа основе са 10 линија (pontuseaux) у првој варијанти и 11 у другој, са размаком од 2,5 и 2,8 у првој, и 2,7 у другој. Број линија потке (vergeure) исти у обе. Хартија је дебла и јача, ребе тања. Књига је штампана у кватернионима са двоструким воденим знацима. Најчешћи је водени знак три полумесеца у комбинацији са арбалетом, шестокраком и седмокраком звездом репатицом, са грбовима и контрамаркама AZC, FV, OL, и AS. Знак три полумесеца обично је на средини, на прегибу листова, међутим, помера се ка средини полулиста и ближе доњој маргини тако да је на неким листовима скоро на самој ивици доње маргине, па се виде само два полумесеца.

Зна се да су се три полумесеца употребљавала већ „од почетка али више од средине XVII века до у XIX век.”⁷ То је истовремено и један од најбројнијих водених знакова у XVIII

⁵ Исто под 2, стр. 104, бр. 106.

⁶ Лазар Чурчић: *Шест бележака о Орфелиновом Житију Петра Великог. 3. Издања и варијанте Орфелиновог Житија Петра Великог.* — *Зборник за славистику*, Нови Сад, Матица српска, 1971, бр. 2, стр. 69—74.

⁷ В. Мошин и М. Пајић-Гроздановић: *Водени знак „круна са звездом и полумесецом”* — *Библиотекар*, Београд, 1965, XV, бр. 1, стр. 13.

веку „на 582 знака 11 врсти од тога... 252 три полумесеца.”⁸ Ова млетачка хартија са воденим знаком три полумесеца у XVIII веку, нарочито при крају овога века, комбинује се с другим знацима. То је била „специјална ознака папира који се израђивао за потребе званичних установа Отоманске империје”. Хартија је била намењена и западном и источном подручју Балкана.⁹

Историја о житији и славних делах великаго государја императора Петра Перваго самодержца всеросијскаго которују с предположенијем краткој географическој и политическој историји о Росијском царстве и с многими медаљама чертажами и другими разными принадлежашчими собственоју рукоју гридированими фигурами и генералноју сеја великија империји картоју. Ниње первеје на славенском јазике сочинил Захарија Орфелин. Част I. — В Венецији, в Типографији Димитрија Теодосија, 1772; стр. [32] + 400; велич. 24,6 × 17,4 см.

Хартија је чвршћа, дебља са мрежом основе од 10 вертикалних линија (pontuseaux) у размаку од 2,7 см са истим бројем линија потке (vergeure) као и у наведеним књигама.¹⁰

Водени знаци на хартији штампане књиге су следећи:

1. Три полумесеца и дволинијска звезда репатица са седам кракова у варијантама знака са дужим и тањим репом и краћим и дебљим.
л. 123—225.
2. Арбалет и иницијали AZC у овалном оквиру са правим линијама слова и са круном изнад оквира.
л. 17—26, 34—146, 199—202.
3. Три полумесеца и иницијали FC са хералдичким крином.
л. 12—15.
4. Три полумесеца и иницијали AZC у овалном орнаменталном оквиру са круном а правим линијама слова.
л. 25—29.
5. Три полумесеца и арбалет.
л. 30—33.

⁸ Исто под 7, стр. 13.

⁹ Исто под 7, стр. 14.

¹⁰ Исто под 2, стр. 104—109, бр. 107.

На хартији бакрорезних прилога следећи су водени знаци:

1. Лав са цветом у руци и круном на глави стоји у круни коју држе два конфронтрана лава уоквирена двома палмовим гранама са контрамарком MW.
2. Двоглави орао са раширеним крилима, са круном и знацима суверенитета у канцама, у левој канци држава, у десној скиптар а на грудима грбовни штит чија се садржина не види добро. На другој половини листа контрамарка MW.
3. Поштански рог у картушу са волутама и са круном. На другој половини листа контрамарка MW.
4. Пропет коњ са иницијалима MW.
5. Давид са харфом и контрамарка MW.
6. Мањи двоглави орао у медаљону. Види се само скиптар у десној канци, лева се и не види. Испод грба су слова која се не могу прочитати.
7. Водени знак мапе једва се може наслутити да је орао са раширеним крилима, а види се само једно крило. Назире се и скиптар. На другој половини листа су слова од којих се види само CI.

Примерак са илустрованим додацима, који је Г. Михаиловић регистровао под бр. 107 слаже се филигранолошки са примерком под бр. 106, са оним у којем нема ни посветне епистоле ни предисловија. Оно што чини ова два примерка једним јесте грб са иницијалима AZC, који је у обе књиге са рецкавим линијама слова а у примерку под бр. 105, односно у оном који је комплетнији, линије слова контрамарке су праве. Податак на који треба указати.

Бакрорезни прилози нису датирани сем једне, Генералне карте сверосијске империје,¹¹ на којој је забележено да је резана 1774. године у Карловцима. Шафарик је 1865.¹² датирао 4 мапе датумом Генералне карте сверосијске империје 1774. годином. У новије време Г. Михаиловић према овој, поводећи се за Шафариком, још за 4 мапе навео је да су резане и умножене 1774. године. Међутим, хартија свих ових мапа није иста и фи-

¹¹ Исто под 2, стр. 116, бр. 116.

¹² Paul Jos. Šafariks Geschichte der serbischen Literatur, Prag, 1865, Nr. 727—730.

лигранолошки мапе се не слажу. Мапа „Германије, Холандије, Даније и Пољше“¹³ има доста дебелу хартију, а мрежа основе и потке са воденим знаком и контрамарком не види се уопште. Мапа „Паноније, Мизије, Дације и Илирика“¹⁴ има грб лав под круном како стоји у круни коју држе два лава. Грб уоквирен двема палмовим гранама. Ово је најчешћи водени знак на хартији бакрорезних прилога — јавља се на 23 гравире. Мапа „Сармација европејскаја и азијатскаја“¹⁵ има на хартији знак пропет коњ, који се јавља још на једној гравире. У Библиографији Г. Михайловића је и мапа „Лифландија, Естландија, Финландија итд.“¹⁶ има водени знак двоглави орао у медаљону, једини на овој гравире. Датирана мапа, Генерална карта всеросијске империје, на жалост, због лошег стања хартије, која је и дебља од других, сасвим потамнела, са мрљама у самој хартији, а водени знак се не види: можда је двоглави орао, али оно што би се могло наслутити не подсећа на двоглави орао у мањем медаљону који има хартија гравире бр. 24. Нема ни контрамарку MW, коју имају све гравире.

Иако је филигранолошка проблематика штампаних књига била доста обрађивана међу стручњацима, нарочито хартије XVI, XVII, па и XVIII века, талијанске, француске, немачке и друге, њихови приручници не налазе се у нашим библиотекама, па су водени знаци бакрорезних прилога остали недатирани. Захваљујући помоћи Мирјане Пајић—Гроздановић, сарадника Народне библиотеке у Београду, која је покушала да идентификује знаке бакрореза у сребреној филигранолошкој грађи Археографског одељења Народне библиотеке у Београду, на чему јој овом приликом захваљујем — утврђена је можда само провенијенција хартије.

Неки од ових знакова идентификовани су сличним варијантама код Ејнедера¹⁷ али са ранијим датумом производње или много каснијим. Тако је Давид са харфом код Ејнедера из 1799. (бр. 762) али и са другом контрамарком. Знак двоглави орао има сличну варијанту у истом приручнику из 1794. год. (241) или из 1756. год. (362). Поштански рог у картушу има идентификован знак из 1783. (1492) или са датумом 1798. (1512). Сви ови датуми не одговарају хронолошком критеријуму гравира у Жи-

¹³ Исто под 2, стр. 118, бр. 118.

¹⁴ Исто под 2, стр. 124, бр. 123.

¹⁵ Исто под 2, стр. 126, бр. 125.

¹⁶ Исто под 2, стр. 125, бр. 124.

¹⁷ *Einder's Paper — mills of the former Austro-Hungarian Empire and their Watermarks* — Hilversum 1960.

тију Петра Великог. Али једно је ипак важно истаћи да сличне варијанте указују на аустријско порекло хартије.

Илустровани примерак има датум штампања 1772. у Венецији. Једна мапа је, једина међу свим бакрорезима датирана 1774. годином. После једног веома важног архивског податка, објављеног у новије време, да Орфелин још 28. X 1779. године није завршио умножавање гравира за илустровани примерак *Житија Петра Великог*¹⁸ — време њихове израде доспевало би све до наведеног датума а можда и касније. У међувремену Орфелин је штампао у својој бакарној штампарији 1776. *Новејшија славенскија прописи* и 1778. *Словенскаја и валахијскаја калиграфија*. Једино хартија *Калиграфије* донекле указује да је Орфелин 1778. године употребљавао хартију са знаком који је слична варијанта Давиду са харфом али има другу контрамарку FE у картушу. Није без интереса указати на ову чињеницу.

Колико год проучавање водених знакова може бити од велике користи за штампању књигу, исто толико и водени знаци штампаних књига са свима подацима о датуму издања и месту штампања представљају значајну и поуздану филигранолошку грађу за недатиране рукописе који имају идентичан водени знак или сличну варијанту.

*
**

*Попис водених знакова у Житију Петра Великог**

1. Три полумесеца и дволинијска седмокрака звезда репатица са дужим и тањим репом — бр. 106/I, 107/I.
2. Три полумесеца и дволинијска седмокрака звезда репатица са краћим и дебљим репом — бр. 106/I, бр. 107/I.
3. Три полумесеца и једнолинијска шестокрака звезда репатица са дужим и тањим репом — бр. 106/I, II.

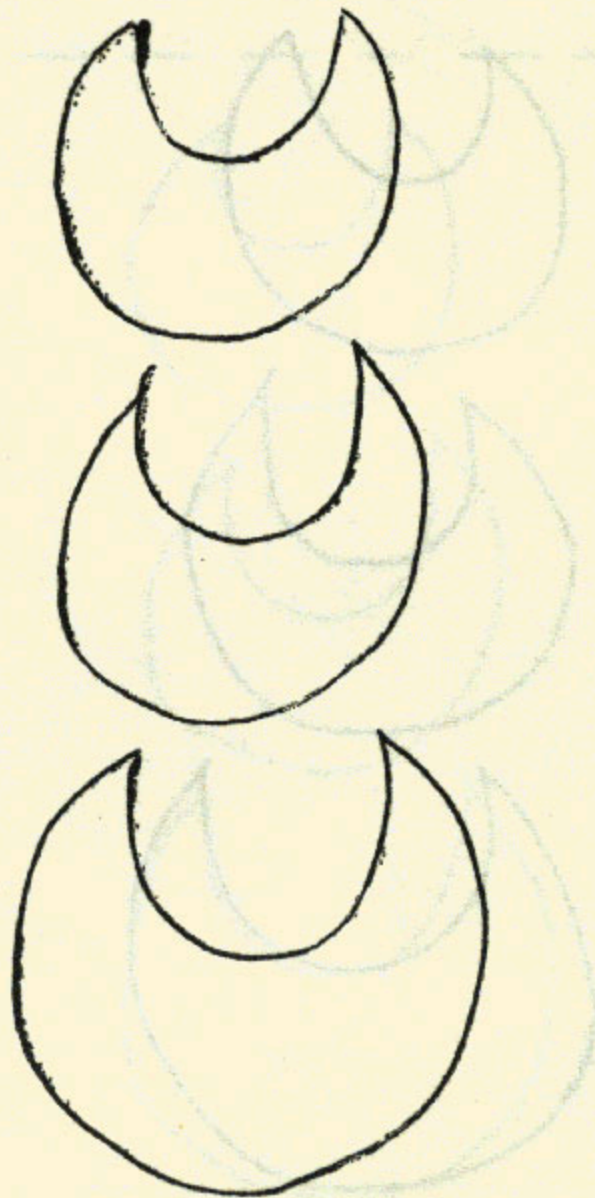
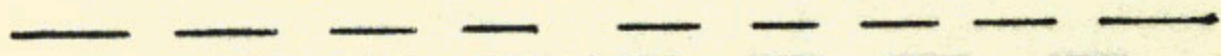
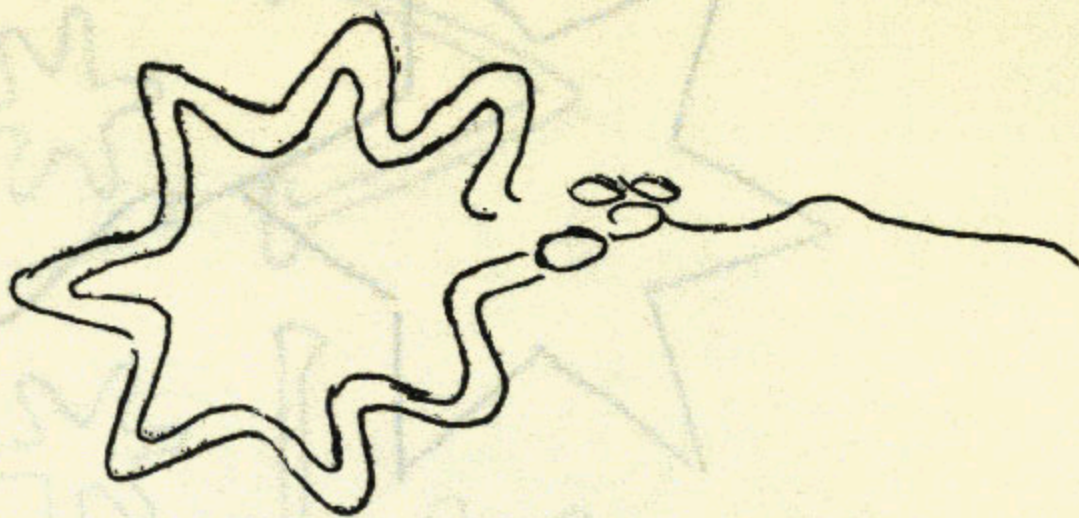
¹⁸ А. Форишковић: *Две белешке о Захарију Орфелину*. — *Зборник МС за књижевност и језик*, 1969, књ. XVII, св. 2, стр. 259.

* Наведени бројеви уз штампане књиге означавају *Житије Петра Великог* регистровано у књизи Г. Михаиловића *Српска библиографија XVIII века*, Београд, 1964; уз бакрорезне илустрације су бројеви из Прилога Орфелинових гравира у *Житију Петра Великог*.

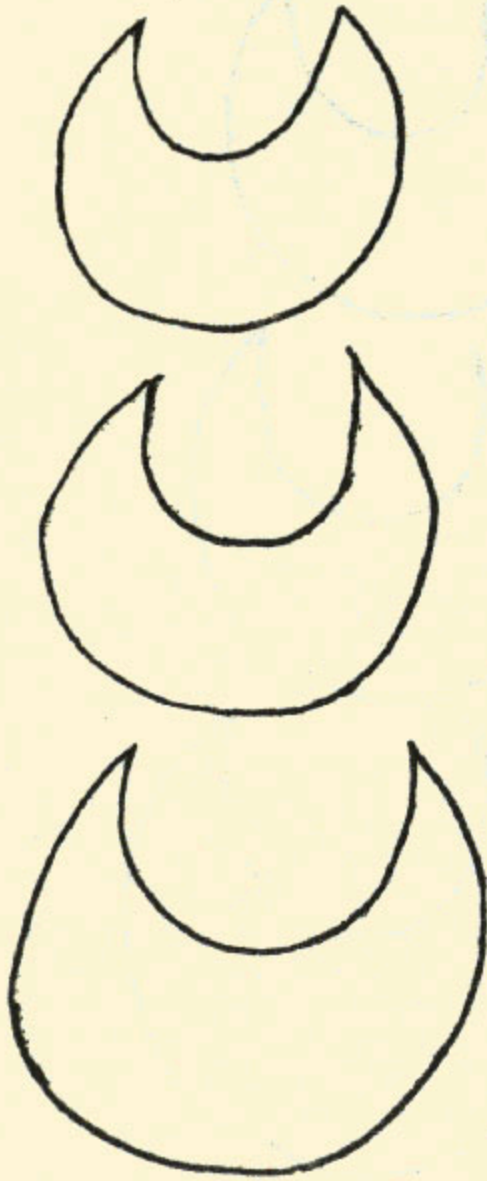
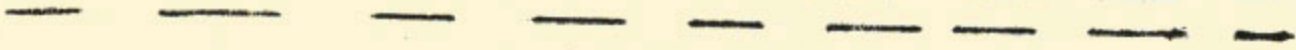
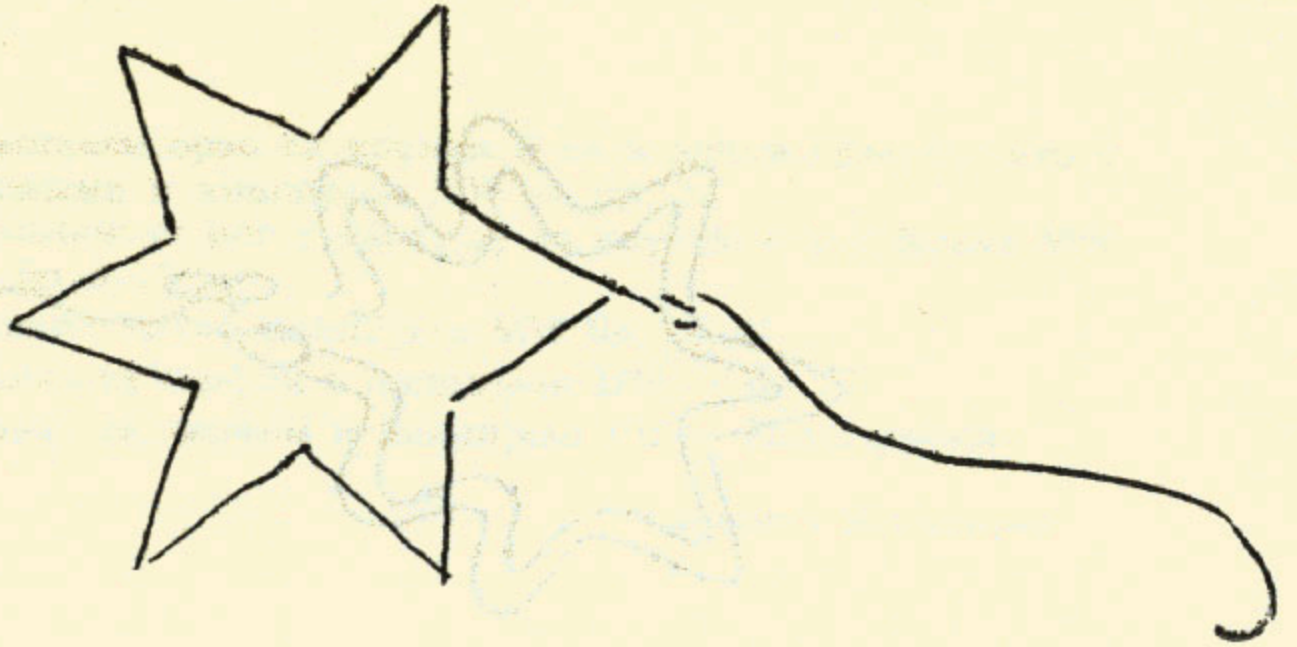
4. Три полумесеца и једнолинијска седмокрака звезда репатица, варијанта са дволинијском. Реп је дужи и тањи — бр. 106/II.
5. Три полумесеца и једнолинијска седмокрака звезда репатица, варијанта са дволинијском. Реп је краћи и дебелији — бр. 106/II.
6. Три полумесеца и три мале шестокраке звезде са иницијалима FV — бр. 106/I.
7. Три полумесеца и иницијали OA са круном — бр. 105/II.
8. Три полумесеца и иницијали FC са хералдичким крином — бр. 107/I.
9. Три полумесеца и иницијали AZC у овалу са круном и правим линијама слова — бр. 107/I.
10. Три полумесеца и слово N — бр. 106/I.
11. Три полумесеца и слово T — бр. 105/I.
12. Три полумесеца са словом A и три мале шестокраке звезде са иницијалима FV — бр. 106/II.
13. Три полумесеца са словом A и три мале шестокраке звезде са иницијалима FV — бр. 106/II.
14. Три полумесеца са словом A и иницијалима AS са круном — бр. 106/II.
15. Три полумесеца и арбалет — бр. 107/I.
16. Три полумесеца и иницијали AZC без овалног оквира са арбалетом — бр. 105/II.
17. Три полумесеца са арбалетом и иницијали AZC у једном орнаменталном овалу и са правим линијама слова — бр. 106/II, 105/I, II.
18. Арбалет и иницијали AZC у орнаменталном овалном оквиру са круном и са рецкавим линијама слова — бр. 106/I, бр. 107/I.
19. Три мале шестокраке звезде са иницијалима FV и слово A — бр. 105/I, II.
20. Медаљон са осмокраком звездом у орнаменталном овалном оквиру са круном и иницијалима OL са мале шестокраке звезде — бр. 106/II.
21. Лав, са цветом у руци и круном на глави, стоји у круни коју држе два лава уоквирена двома палмовим гранама и иницијали MW — бр. 2, 9, 11, 15, 16, 18, 19, 20, 25, 26, 27, 31, 32, 35, 40, 44, 48, 49, 50, 62, 63.

22. Двоглави орао са круном и са знацима суверенитета у канцама и иницијали MW — бр. 3.
23. Поштански рог у картушу са круном и иницијали MW — бр. 8, 12.
24. Пропет коњ и иницијали MW бр. 10, 41.
25. Давид са харфом и иницијали MW — бр. 21.
26. Давид са харфом и иницијали FE — Калиграфија.

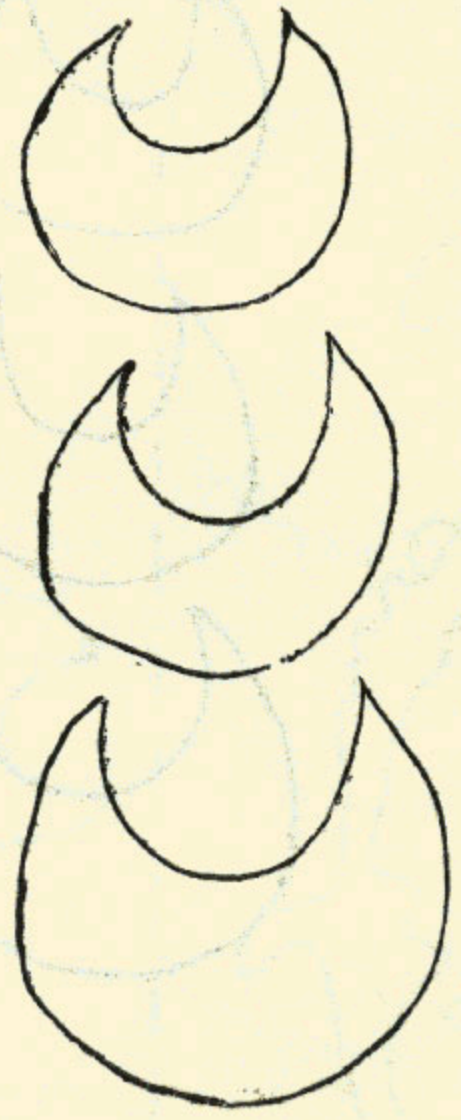
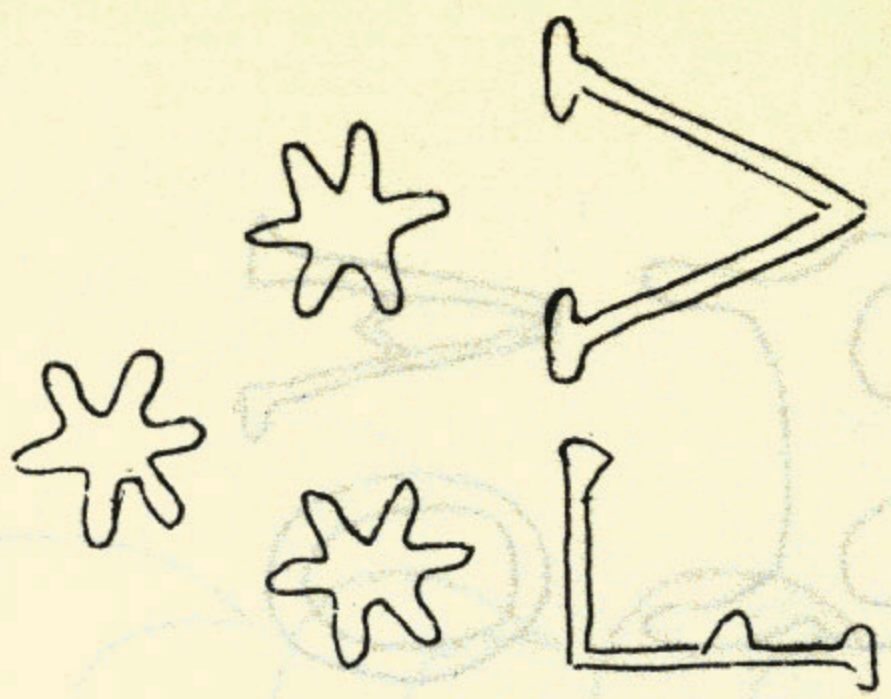
Иванка Веселинов

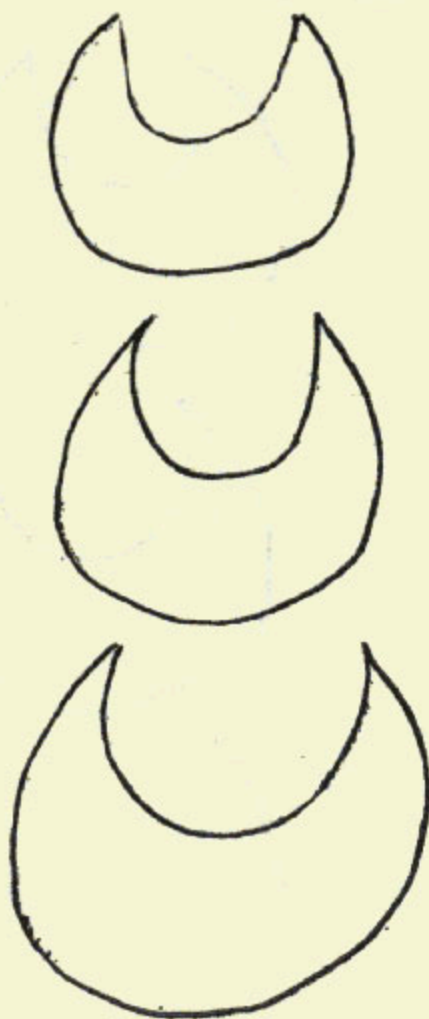
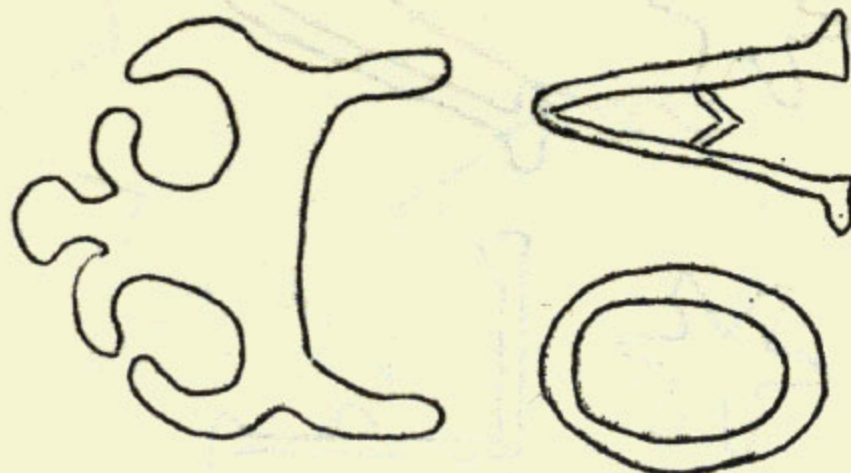
Број 1

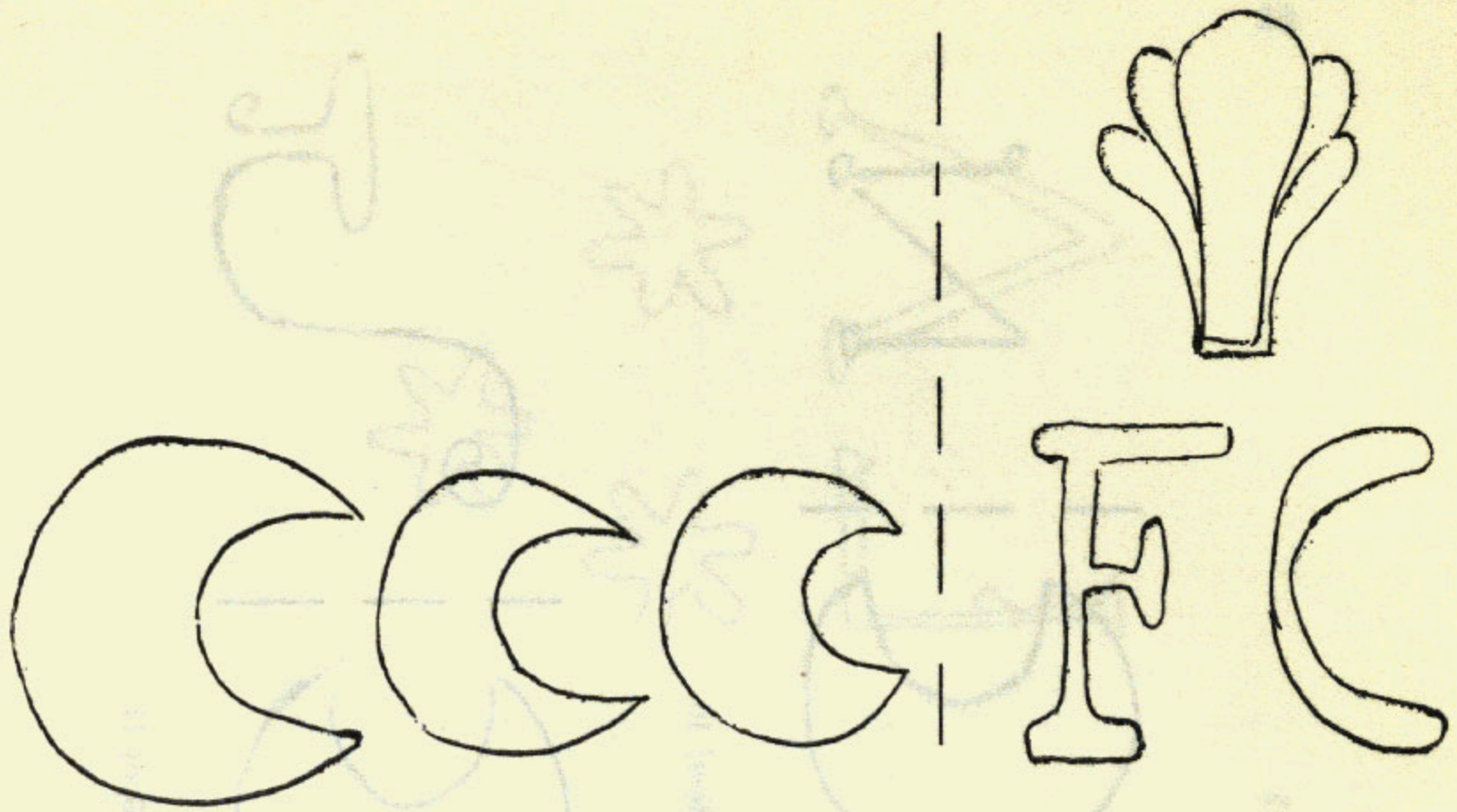

Број 3

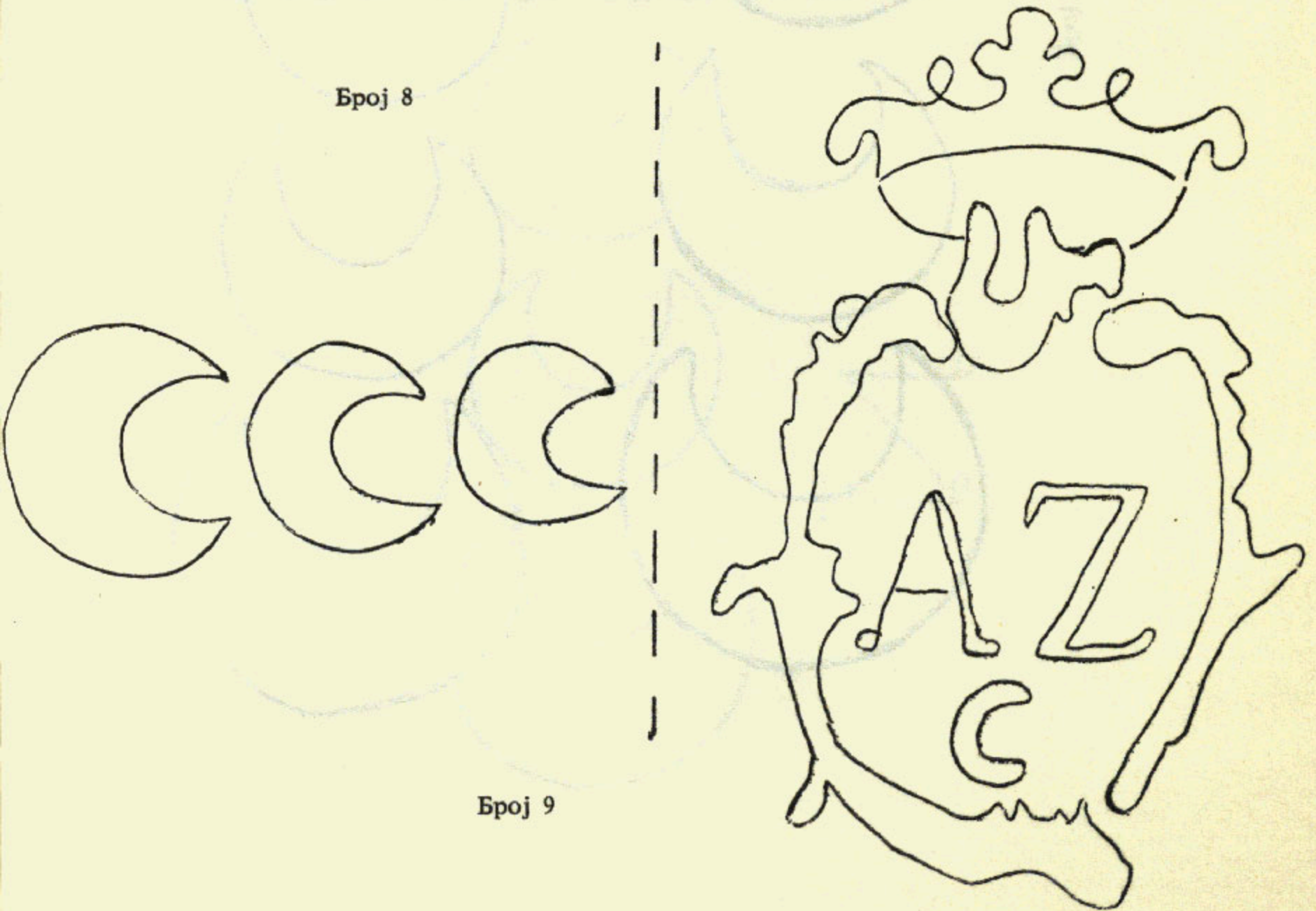

Број 6

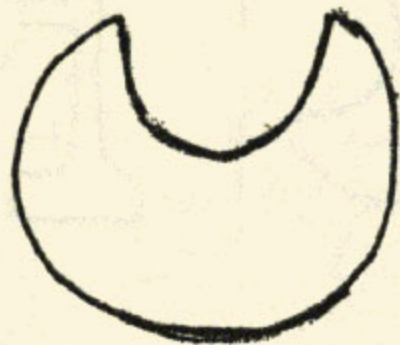
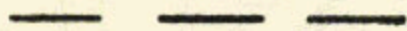
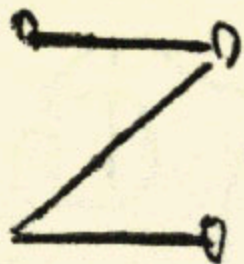

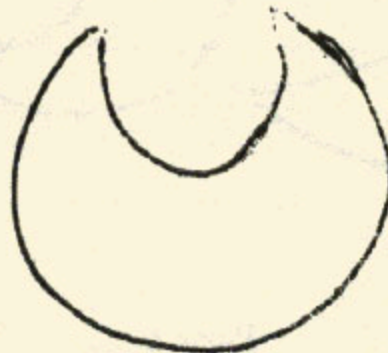
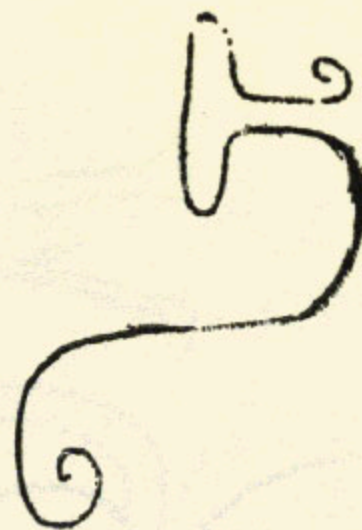
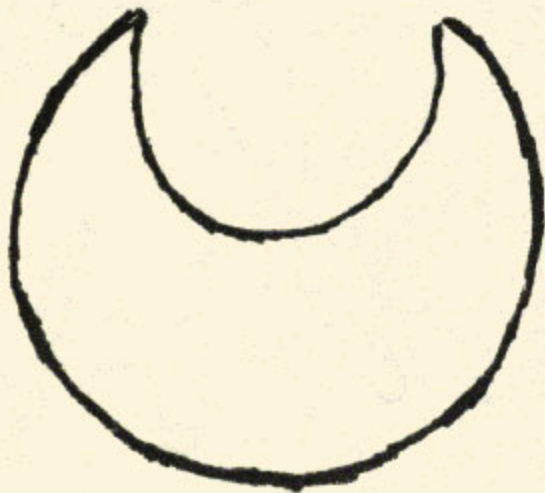
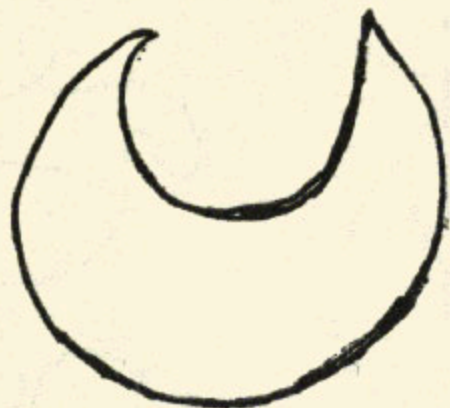
Број 8

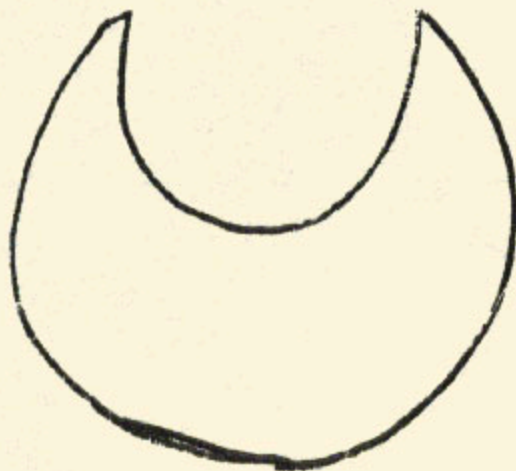
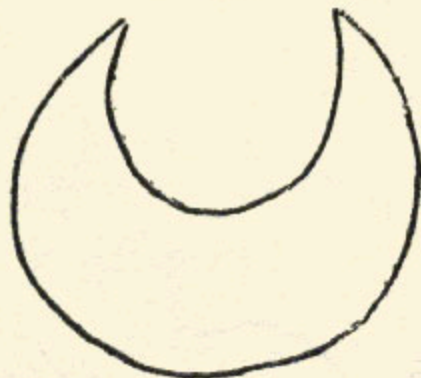
Број 9

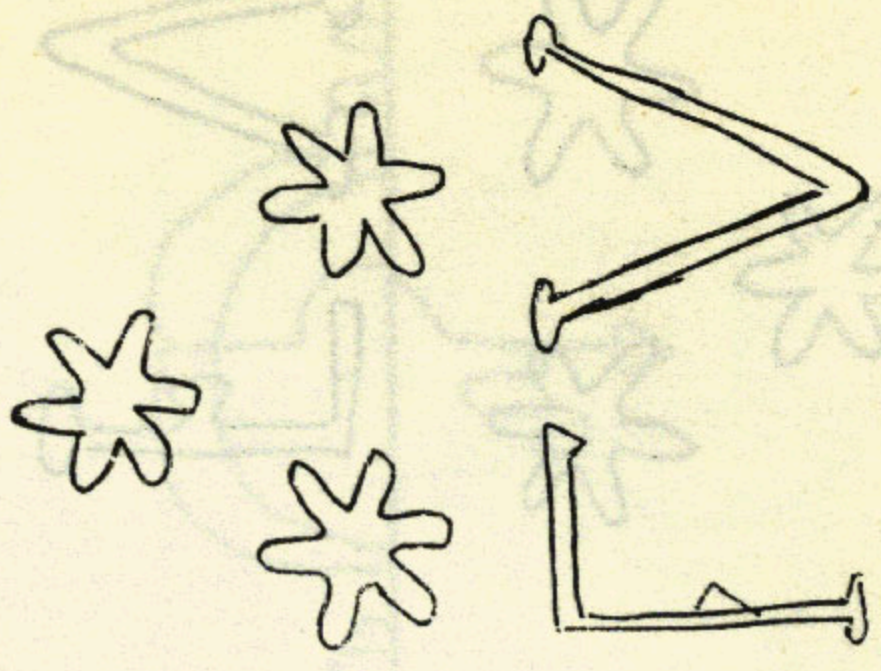

Број 10

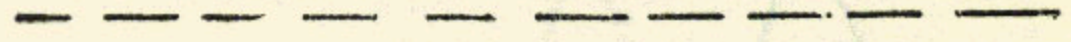

Број 11

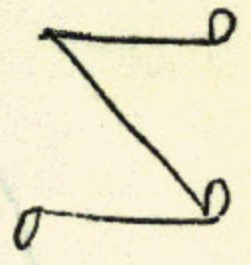
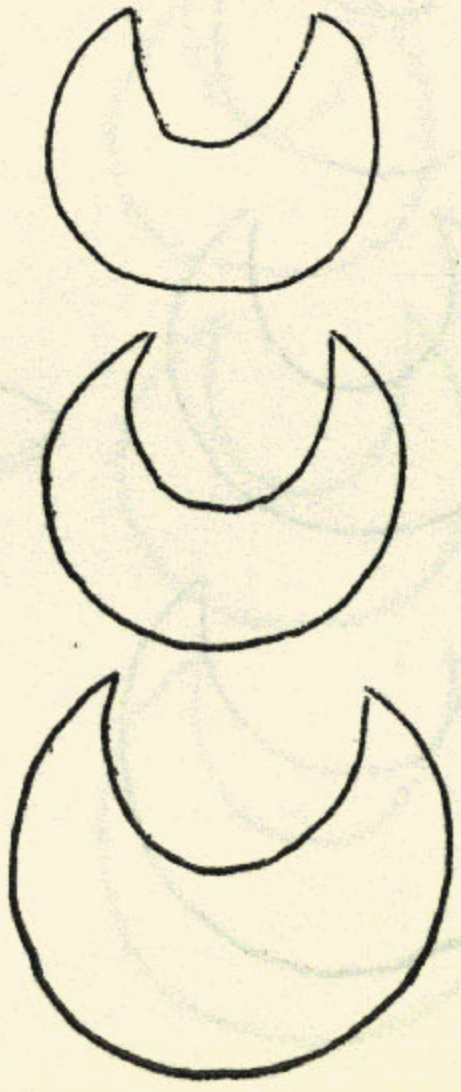

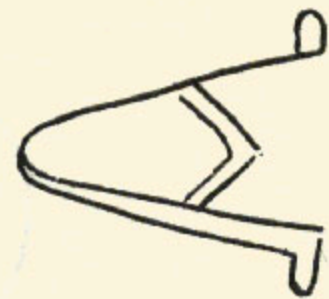
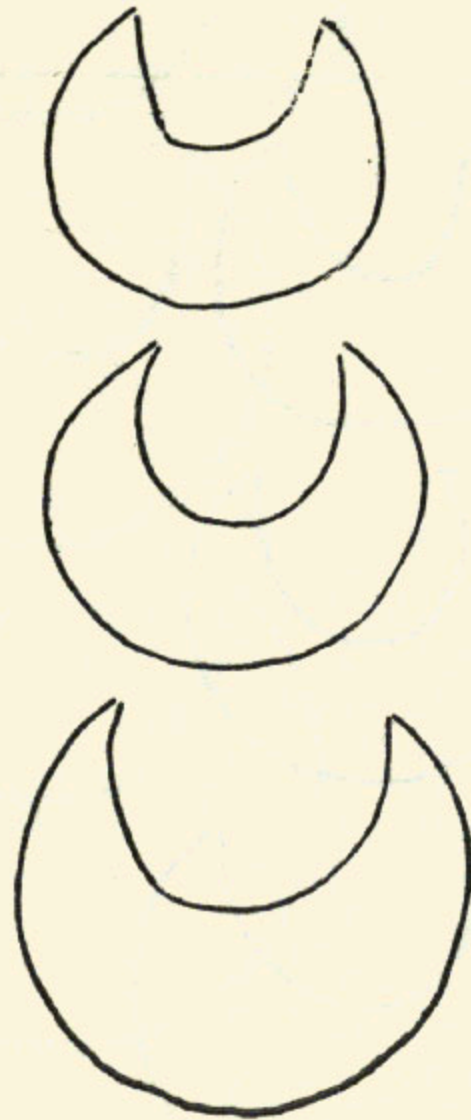
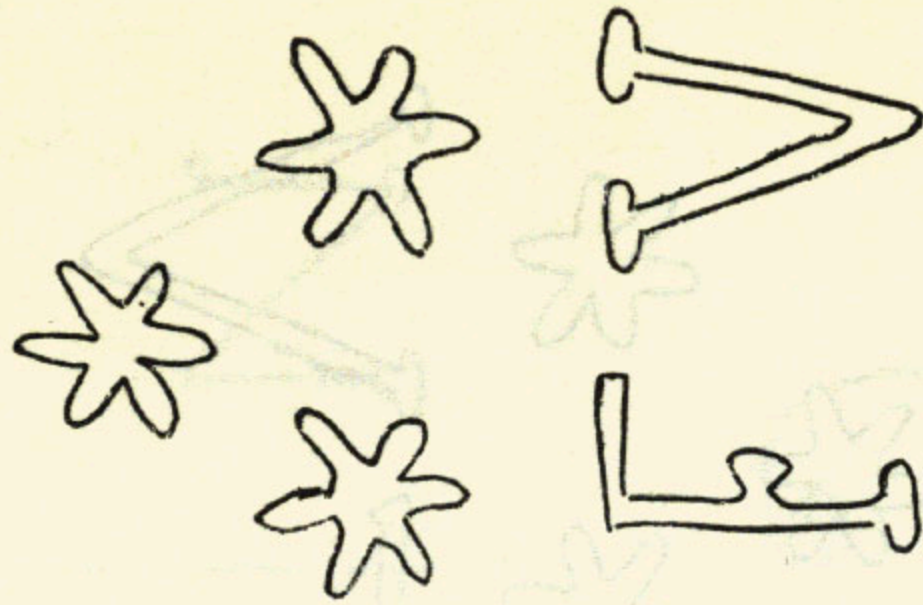

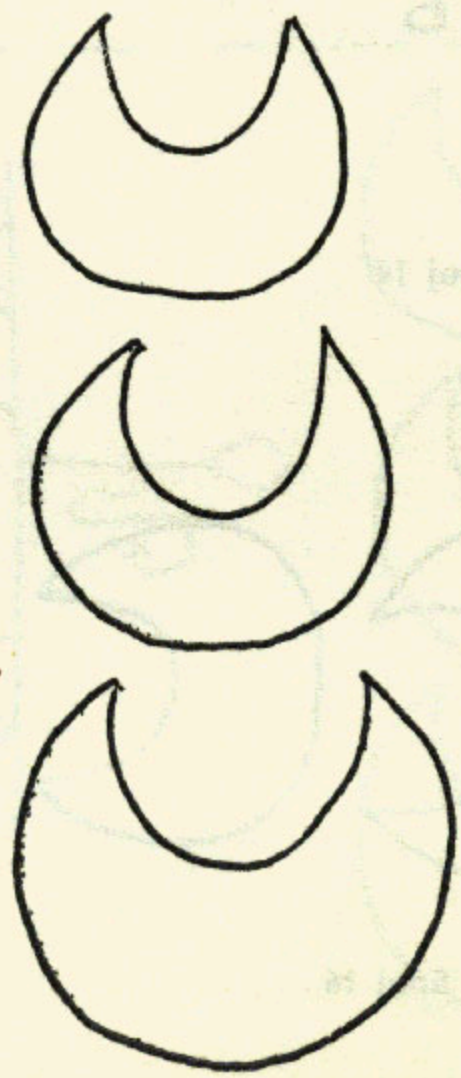
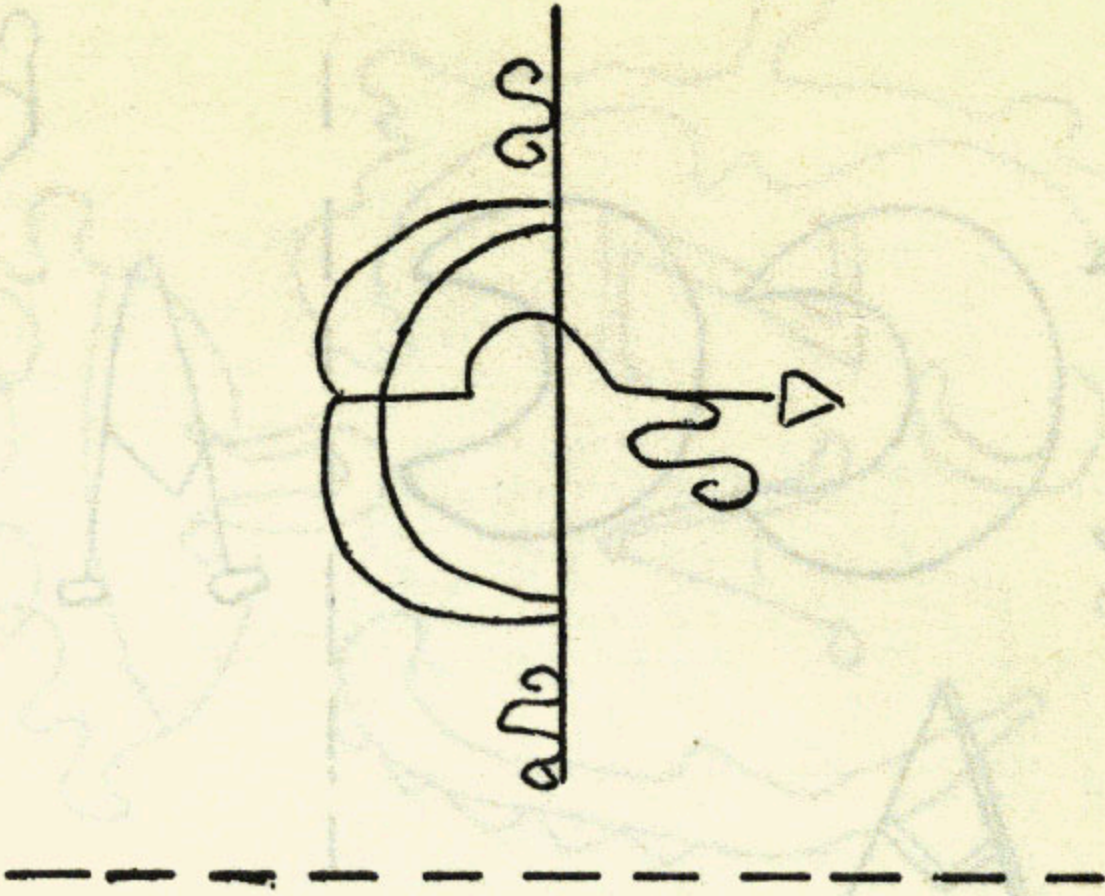
Број 11

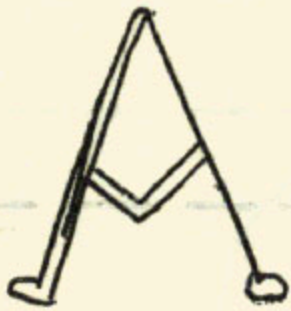
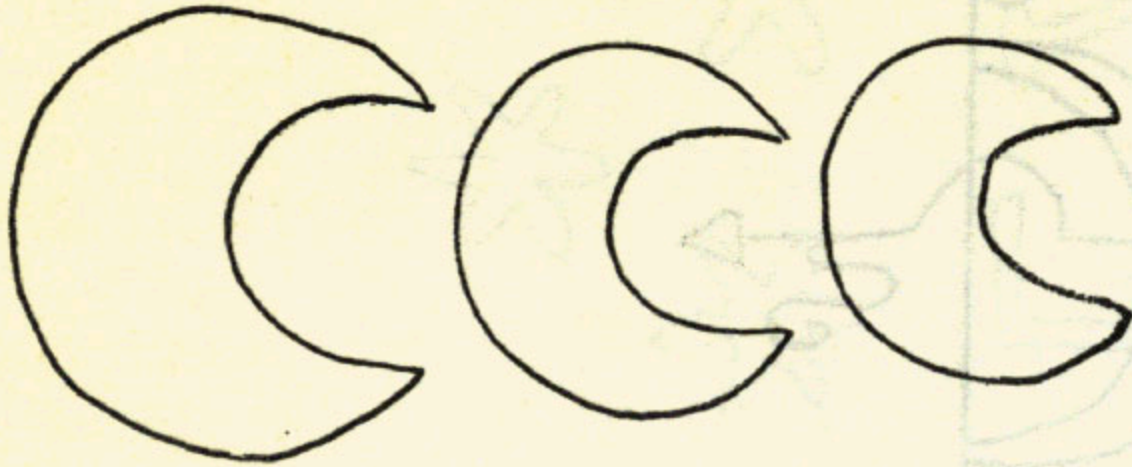
Број 12

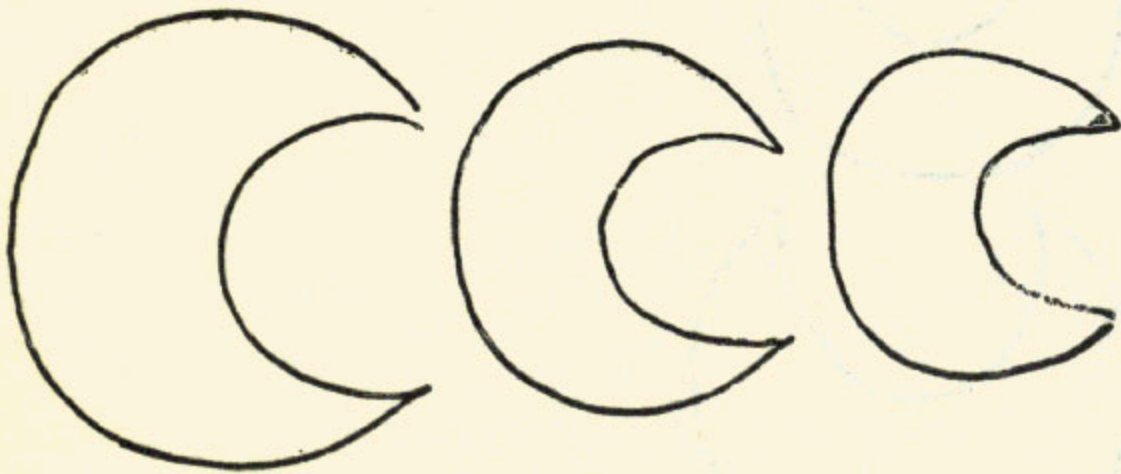

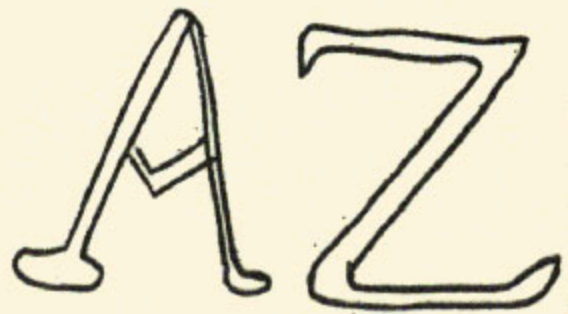
Број 15

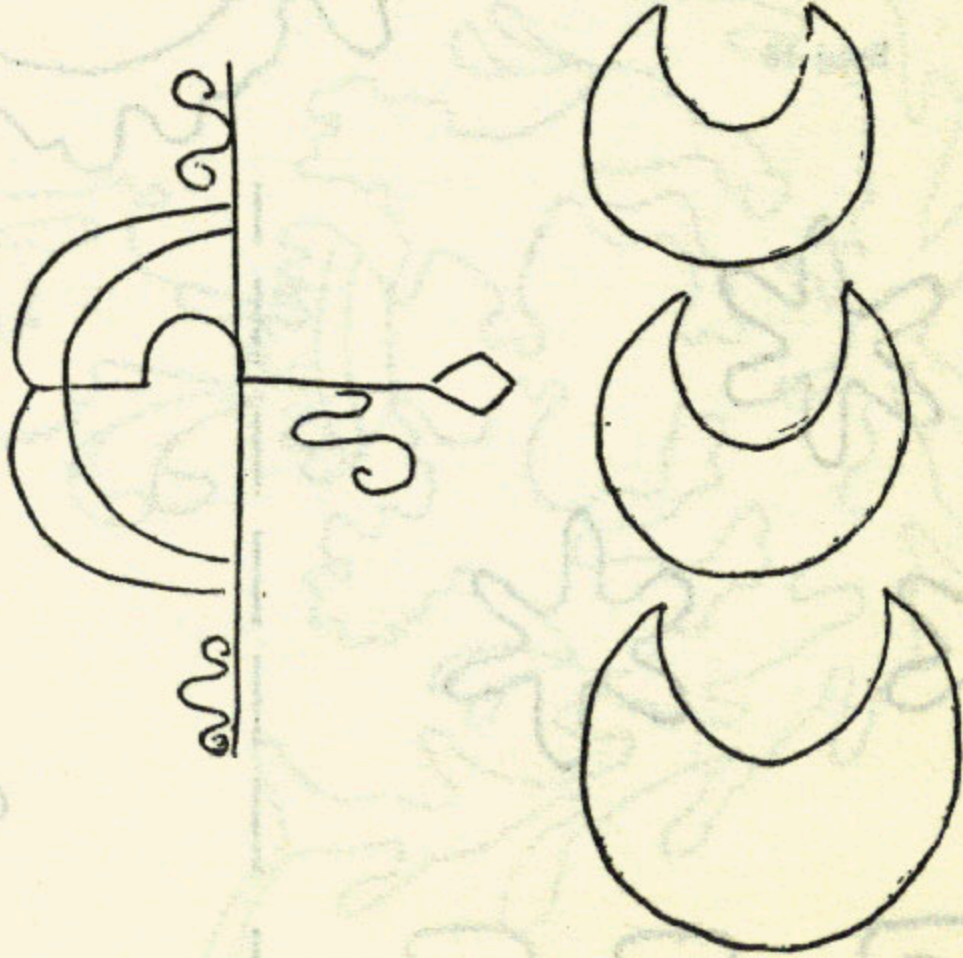
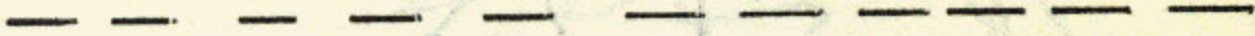
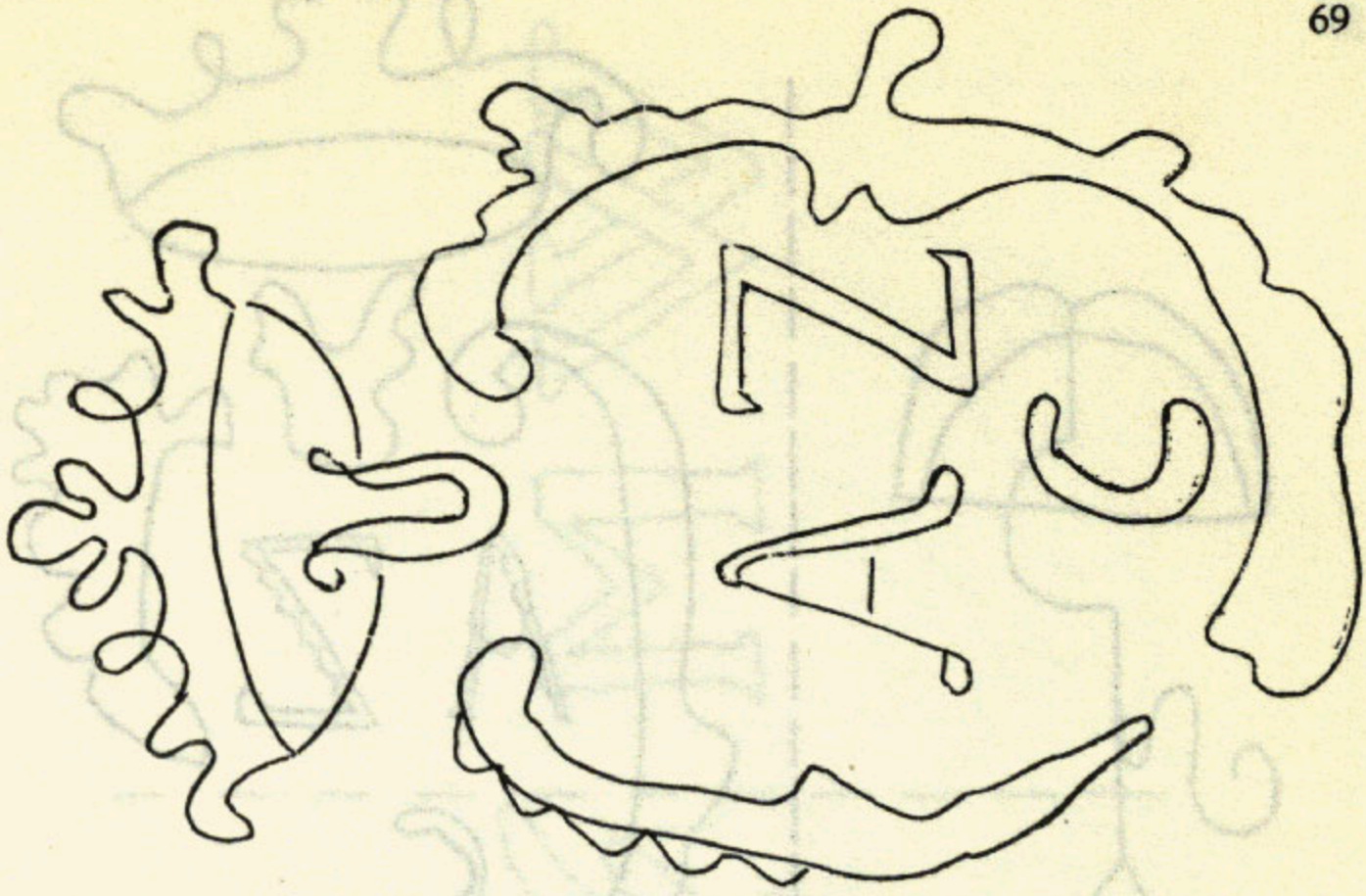

Број 14

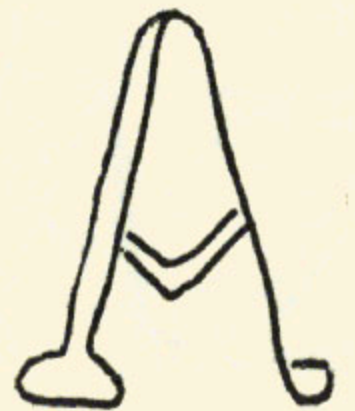
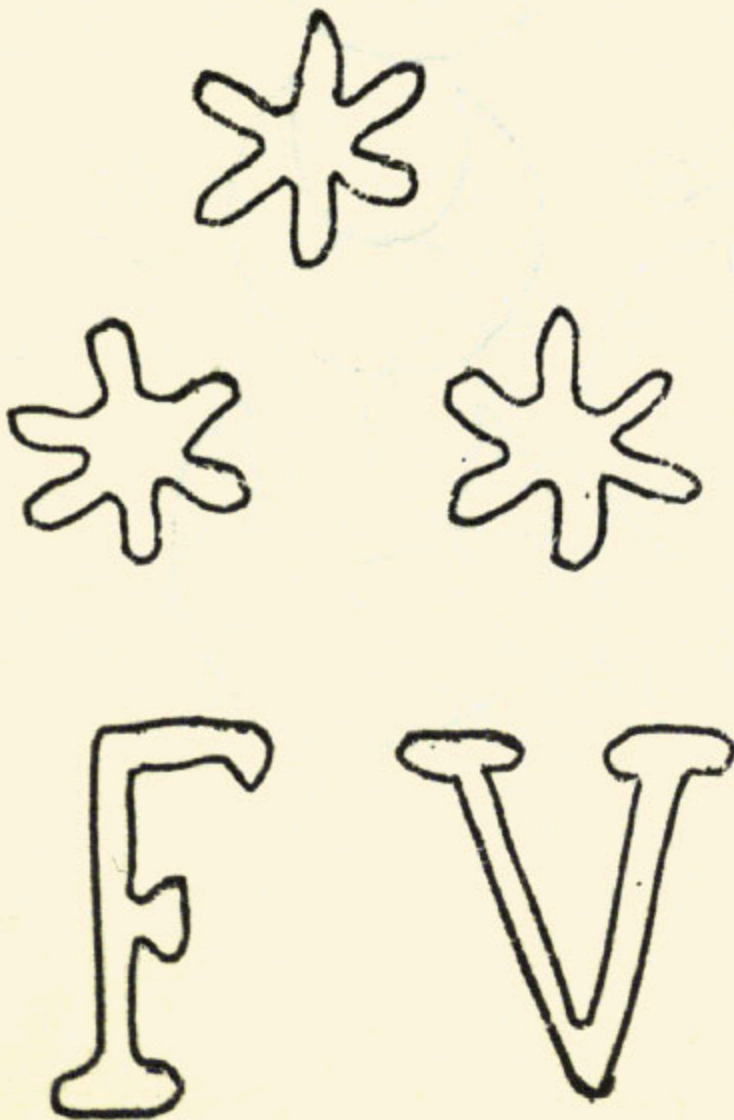
Број 16

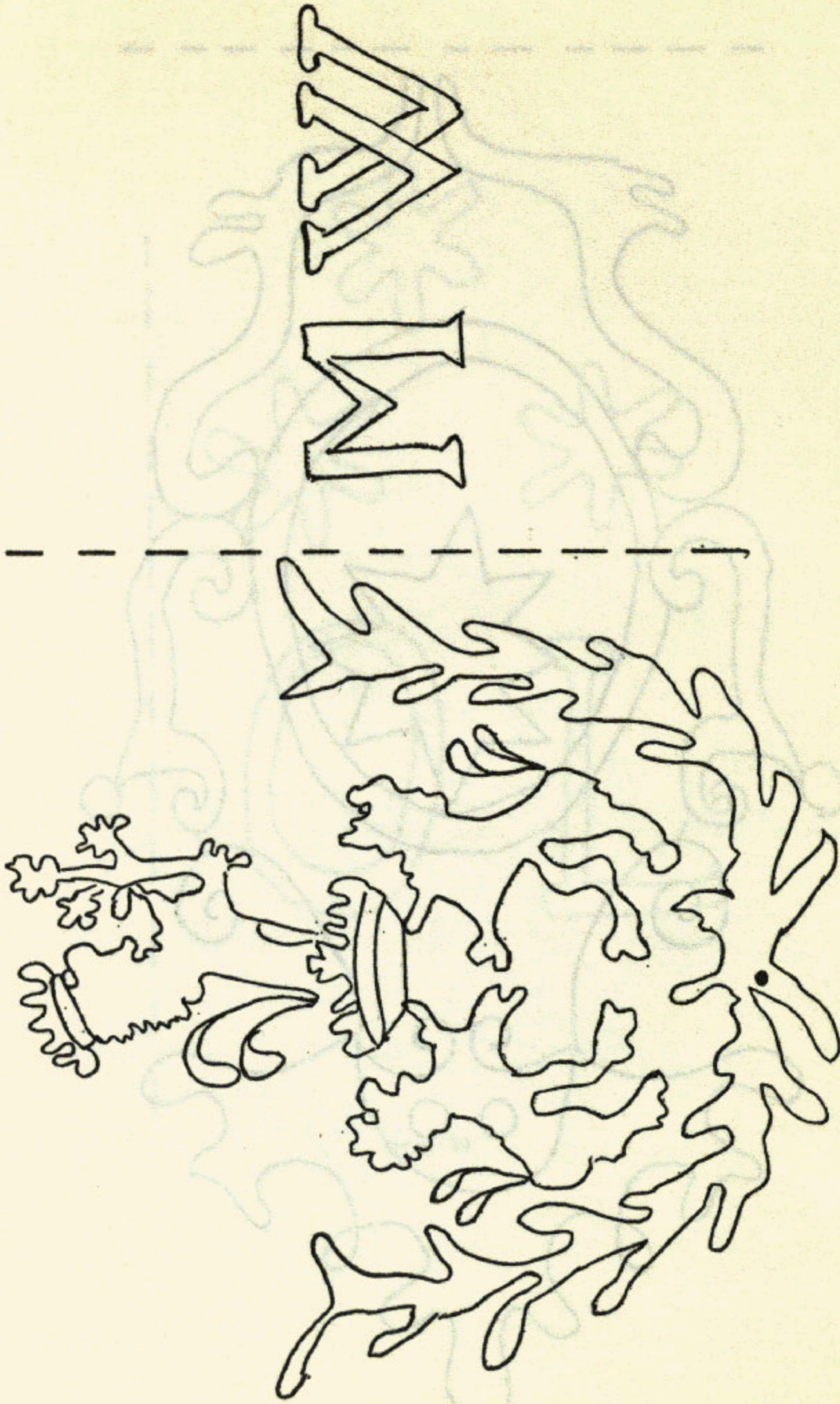

Број 18

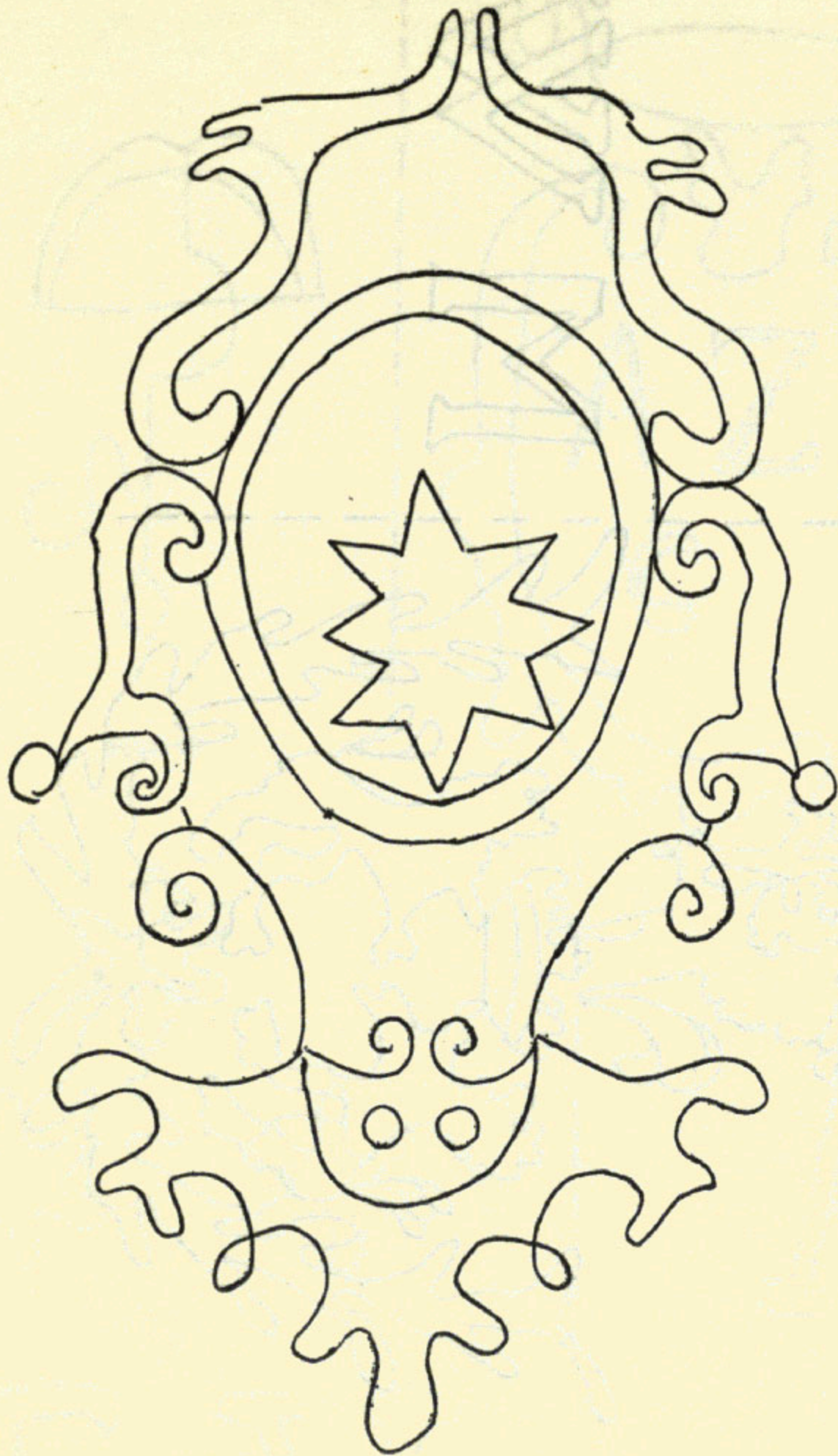

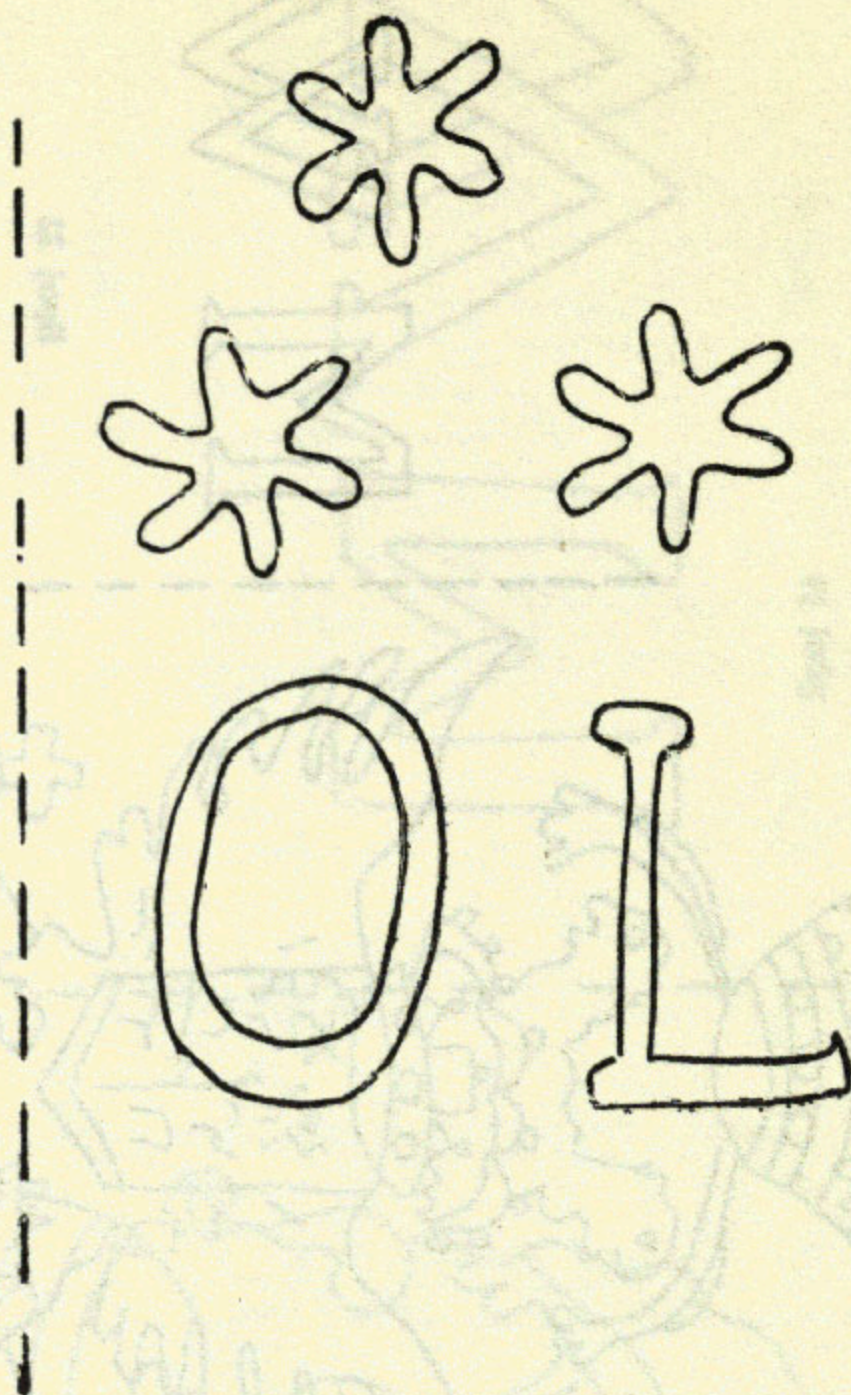
Број 19

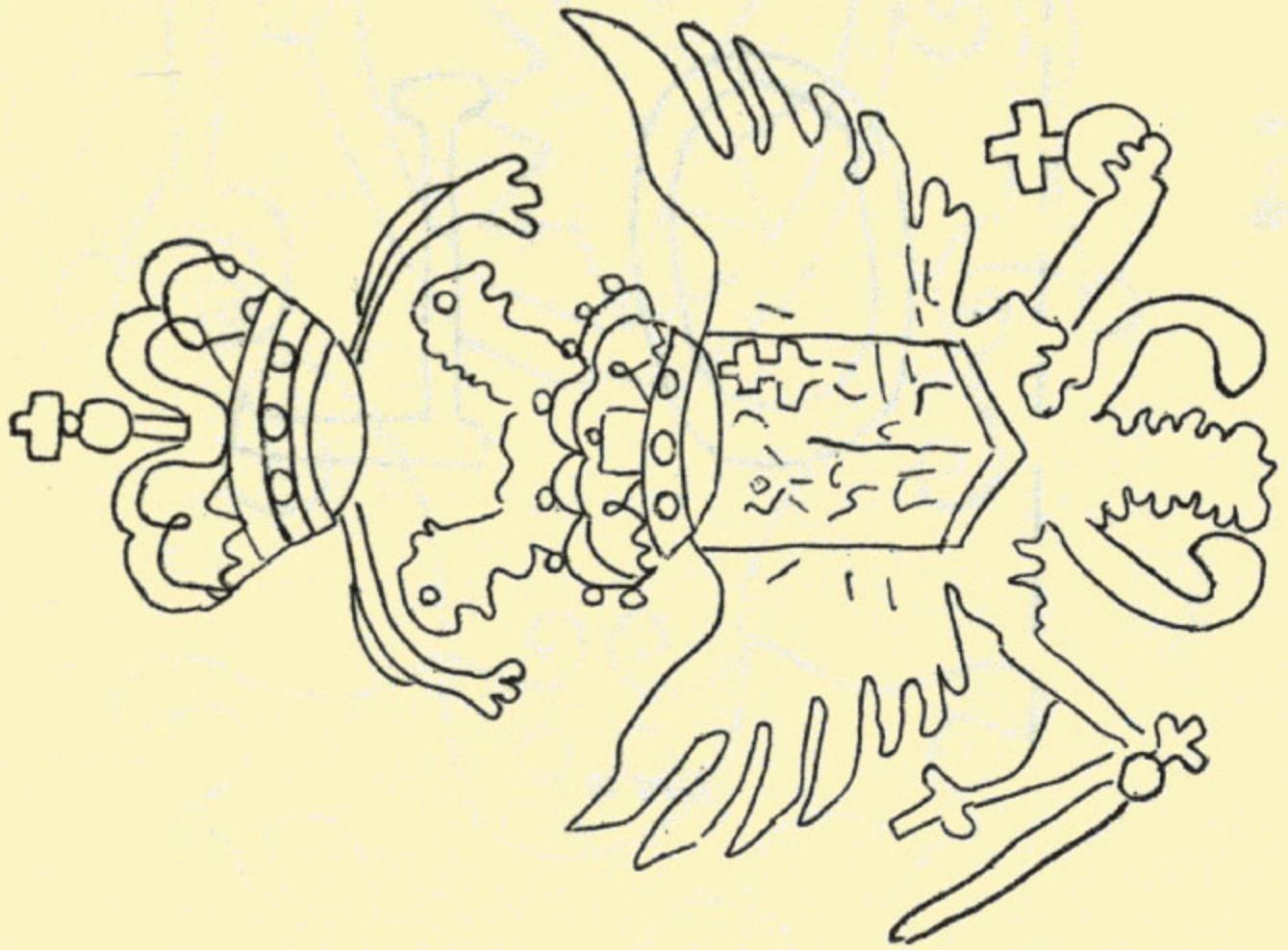
Број: 21

Број 21

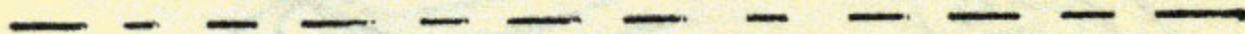
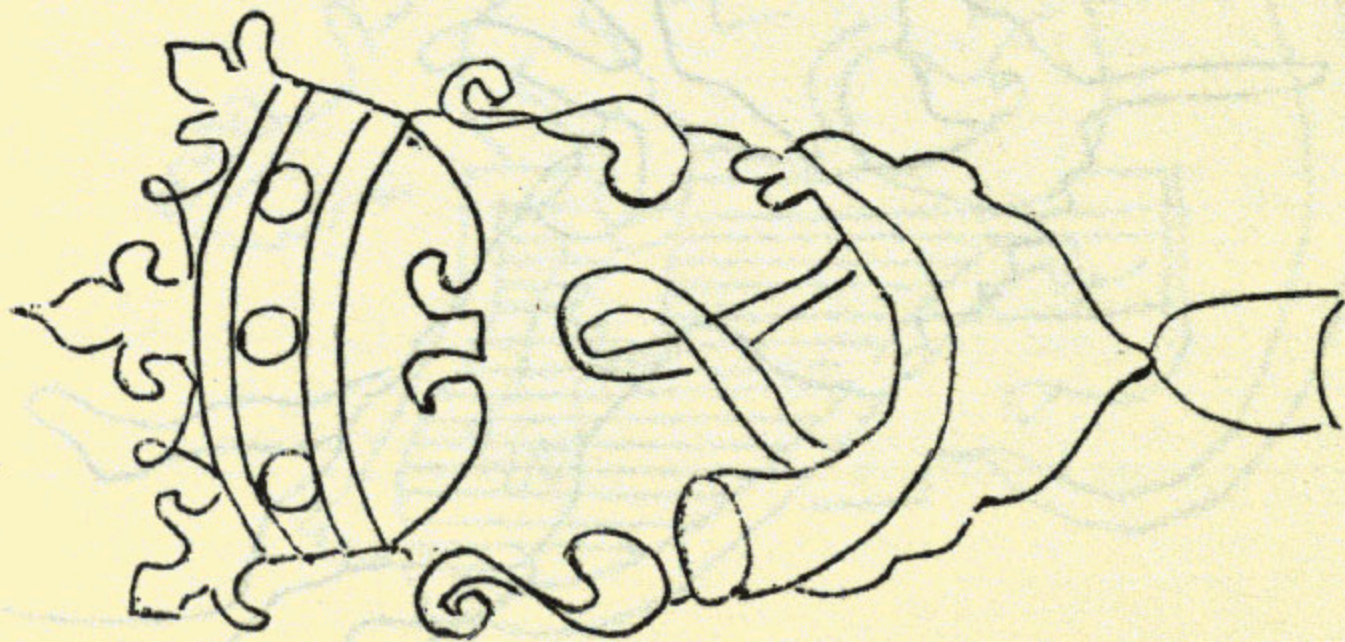

Број 20

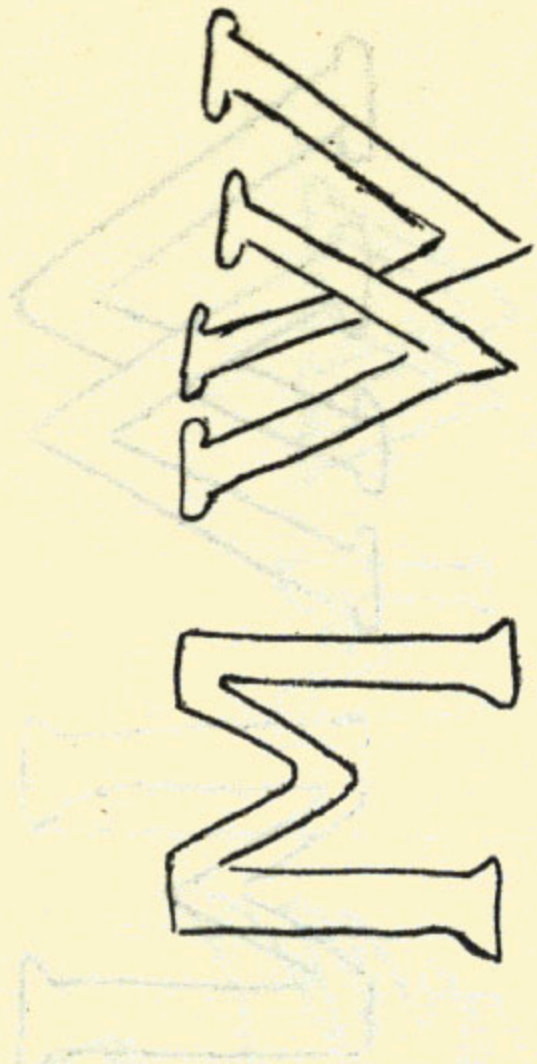
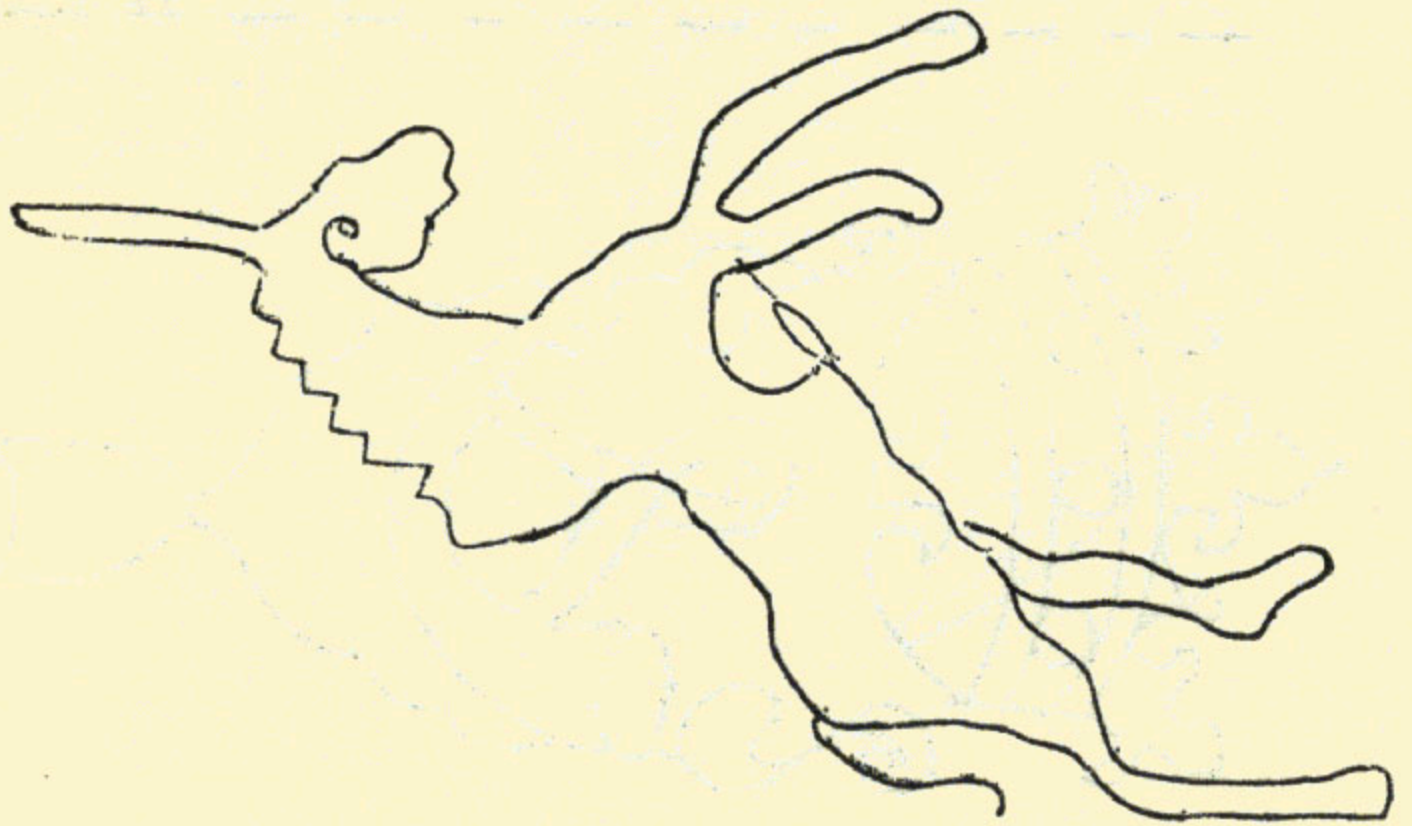
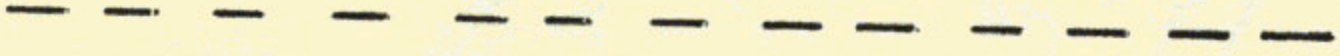
M A

Број 22

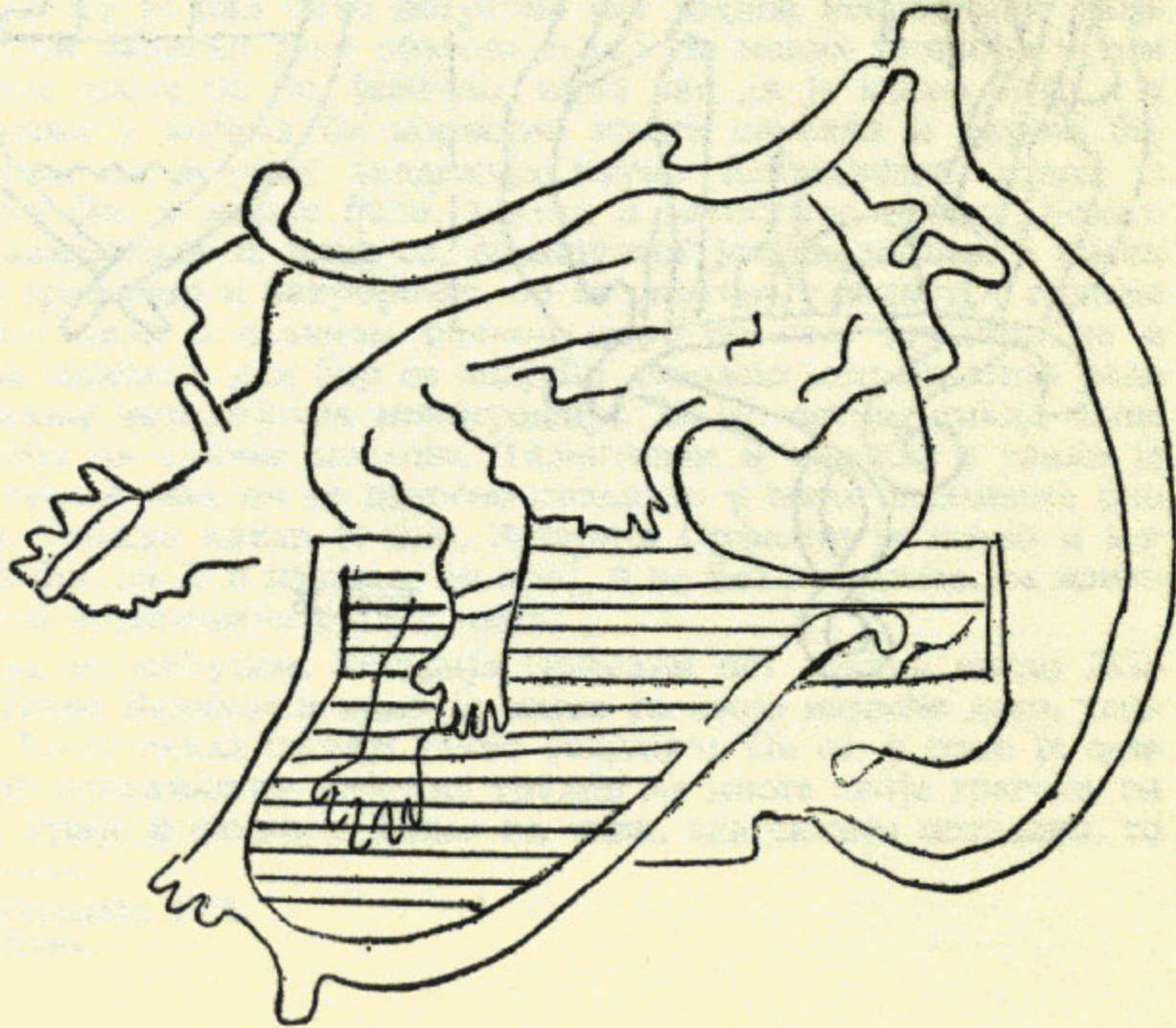
М И А

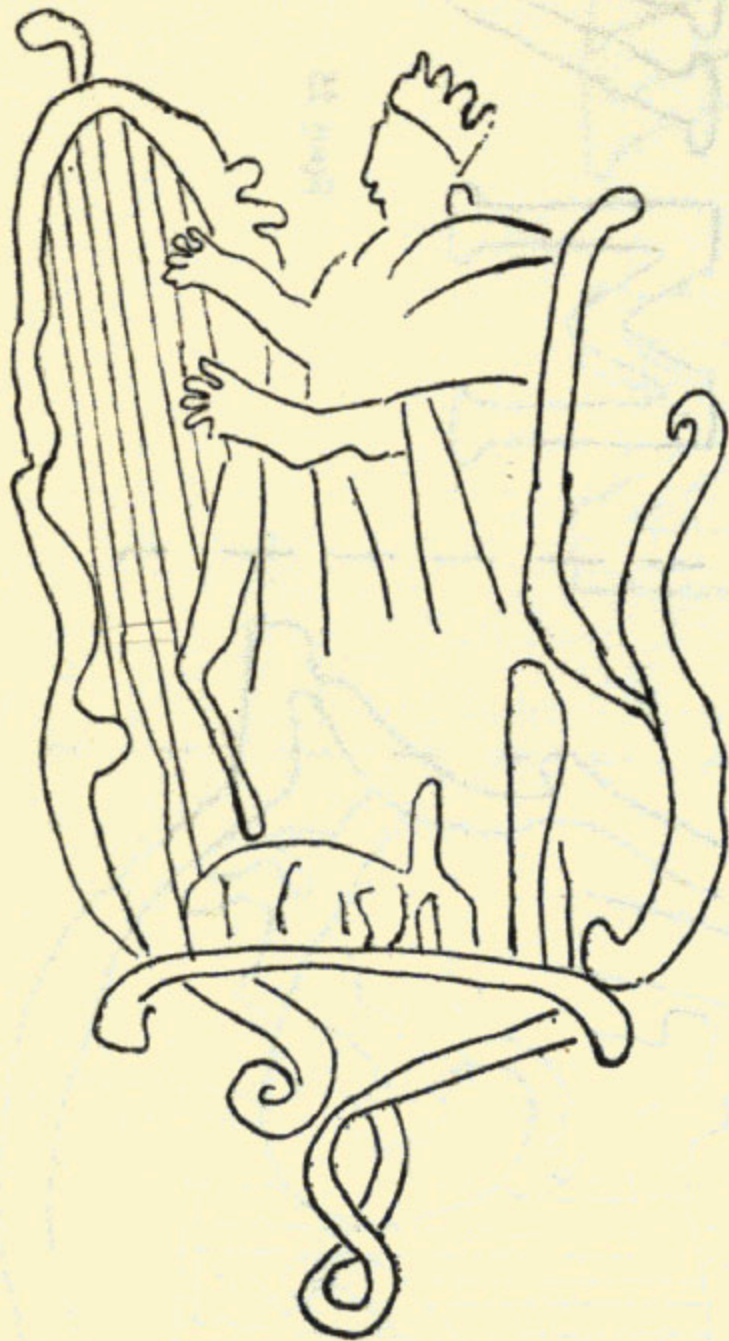
Број 23

Број 25

МТМ

Број 26

БАКРОРЕЗИ У ИЛУСТРОВАНИМ ПРИМЕРЦИМА ЖИТИЈА ПЕТРА ВЕЛИКОГ ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИНА

1. Неки проблеми бакрорезних прилога у Житију Петра Великог

У непотписаном Предисловију у првобитно, такође, анонимном Житију Петра Великог,¹ Захарија Орфелина је нашао за потребно да каже како за писање два велика тома животописа великог руског цара није могао да користи велике библиотеке, царске и академија наука, него је у далеким непросвећеним земљама морао сам да набавља књиге, чак из Германије и Русије, и да му је још било потребно пет година непрестаног писања да би написао тако обимно дело.² Не малих тешкоћа у том великом послу он би, јамачно, имао чак да је могао бити и у градовима у којима би користио књиге царских и других библиотека, па и оних академија наука. Амбициозан, какав је уистину био и морао бити, зналац и латинског, грчког, немачког, талијанског и, чини се, француског језика, песник и писац и још графичар и бакрорезац, он се упустио у авантуру писања обимног дела о славном руском цару по свој прилици не и сасвим спреман, или бар не знајући довољно методологију рада на писању историјских монографија, да се, потом, никад више не враћа на сличне послове. Талентован и вредан, и такав је нема сумње био, он се изврсно сналазио у свим пословима око књига. Онакав какав је био, Захарија Орфелин је могао и морао изићи, па је и изишао, на крај, и не без резултата, са животописом најважнијег руског цара.

Кад је, међутим, Захарија Орфелин пет година писао Житије Петра Великог и како је писао то своје највеће дело, тешко да ће се икада сасвим тачно утврдити. Он се, у томе је одишта био ненадмашни мајстор, трудио да многе своје трагове, па и ове, крије и сакрије. Данас се, ипак, зна сасвим поуздано, то

¹ Венеција, 1772.

² Исто.

Орфелин није могао да заташка да су Реформатори падованских студија, надлежни за цензуру књига у Млетачкој републици, одобрили штампање његова животописа Петра Великог 27. септембра 1770. године.³ Ако су цензори републике светог Марка морали имати у рукама текст који су одобравали за штампу, требало је да га добију на читање бар коју недељу, ако не и који месец, раније. Ако су догађаји текли тако, морао је Орфелин негде почетком друге половине 1770. године окончати писање Петровог животописа. По овој и оваквој рачуници, Орфелин је писање *Житија Петра Великог* могао започети негде половином 1765. године.

Године 1765. Орфелин је, јамачно, био у Венецији; на једној књизи коју је онде купио потписала се тада његова друга жена опет Ана.⁴ Дало би се још и наслутити да је те године веома ангажован и да је наставио, у Венецији, коју годину раније, до тада у српској књижевности не забележену, активност у издавању књига. Те, 1765, године издао је он *Песн историческу*⁵ и *Календар*⁶, први код Срба, за следећу 1766. годину. Могућно је да је те године издао и *Мелодију к пролећу*⁷, ако је, дабогме, није штампао 1764. године. Свакако је те године приредио за штампу *Кратки увод у историју порекла славеносрпског народа* Павла Јулинца и извод из *Привилегија*⁸, које је издао у Јулинчевој књижици. Тада је издао и уџбенике латинског језика за српску децу: Рениусовог *Доната*⁹ и Целариусове *Начатке латинског језика*.¹⁰ Најзад, те године је, може бити, резао у бакру и илустрације за Јулинчеву књижицу и венецијанско издање *Србљака*. Ако је, дакле, у пролеће или лето 1765. године Орфелин и почео да пише животопис великог руског цара, он није писао само то дело, односно писао га је уз друге, никако мале, књижевне послове, а уз све, он тада и није био у далеком непросвећеном свету. Напротив. Венецијанске библиотеке одиста нису никако могле бити мање богате од оних у царским градовима.

³ Мирослав Пантић, *Штампар старих српских књига Димитрије Теодосије*, Прилози за КЈИФ, књ. 26, Београд, 1964, 234.

⁴ Исто, 233—234.

⁵ Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд, 1964, бр. 72.

⁶ Исто, бр. 77.

⁷ Исто, бр. 65.

⁸ Исто, бр. 69.

⁹ Исто, бр. 74.

¹⁰ Исто, бр. 75.

И 1766. године Орфелин је, у Венецији, још увек веома ангажован. Те године штампао је свој *Латински буквар*¹¹ и *Календар* за 1767. годину.¹² Следеће, 1767, године издао је своје *Начатке латинског језика*¹³ и славеносрпски *Буквар*.¹⁴ Идуће године, 12. марта 1768, Орфелин је добио место ревизора словенских књига у штампарији Димитрија Теодосија, а у јесен те године, 7. новембра, пише реверс за књиге које даје неком Теодору да их носи на вашар у Руму, на продају.¹⁵ Те, 1768, године чини се само, не ради много, издао је само, с великим амбицијама, *Славеносрпски магазин*.¹⁶ Следеће две године није издавао ништа. Тих година за Србе није штампао ништа ни Димитрије Теодосије, што ће рећи да није много радио ни Орфелин. Када се свему дода да је Орфелин на неки начин био и суиздавач Димитрију Теодосију у Венецији, ваљаће имати на уму да је он 1765. године уз своје послове морао бити ангажован и на издавању још две књиге, 1766. био је ангажован на једној и 1767. године на три књиге. Године 1768. Димитрије Теодосије штампа само *Славеносрпски магазин* а 1769. и 1770. године није штампао чак ни једну српску књигу. Преглед Орфелиновог књижевног рада од 1765—1768. године показује да је он из године у годину издавао све мање књига и да 1769. и 1770. године није издао ни једну једину књигу.¹⁷ И преглед издања штампарије Димитрија Теодосија показује у тим годинама сасвим исте резултате. Није ли онда могућно закључити да је у том времену, када није писао и објављивао књиге, од 1768—1770. године писао Петров животопис. То би, међутим, било само две, од оних пет, година писања.

Предисловије *Житију Петра Великог* могао је, додуше, Захарија Орфелин написати и 1772. године. Тада је од почетка писања Петровог животописа, ако га је уистину почео 1768, могло бити који месец више од четири године. У таквом рачунању дало би се Орфелину примити и његових пет година писања животописа Петра Великог. Без бољих и поузданијих доказа ово су, дабогме, само нагабања, нужна да би се преиспитала нека тамна места Орфелиновог *Предисловија* о његовом раду на животопису највећег руског цара. И потребно је одмах рећи

¹¹ Исто, бр. 76.

¹² Исто, бр. 77.

¹³ Исто, бр. 81.

¹⁴ Исто, бр. 82.

¹⁵ Исто, бр. 56.

¹⁶ Исто, бр. 83.

¹⁷ В. и М. Пантић, *Штампар старих српских књига Димитрије Теодосије*, 232.

да ни у овом случају Орфелин није особито поуздан, па неће бити тачно да је своје велико дело писао далеко од библиотека у царским градовима и далеко у непросвећеним земљама (међу Србима у јужној Угарској, дакле). Кома је било намењено то тамно место у *Предисловију* Петровог животописа није лако чак ни наслутити.

Није, дакако, јасно наслутити ни зашто је *Житије Петра Великог* издато тек 1772. године када је цензура одобрила штампање тог Орфелиновог дела чак две године раније. Занимљиво је подсетити да је у време које је претходило цензорском одобрењу за штампање животописа најславнијег руског цара, 27. септембра, 1770. године, престала, 14. септембра, Орфелинова служба у штампарији Димитрија Теодосија.¹⁸ Тај престанак службе Захарија Орфелина у Венецији није никако морао бити условљен неким незадовољством Димитрија Теодосија према свом ревизору словенских књига или са његовим учинком од 1768—1770. године. Биће пре да је пословни Грк желео да прекине штампање српских књига у време када се оне више нису могле продавати у јужној Угарској. Престанак Орфелинове службе у Венецији није, вероватно, условило ни одлагање штампања Петровог животописа. Нешто се друго, јамачно, морало испречити 1770. године пред целим тим послом, па је морало бити одложено штампање Петровог *Житија*. То одлагање, свакако, није било условљено ни привилегијом бечком штампару Јосифу Курцбеку, од 8. фебруара 1770. године, којом су штампање и продаја српских књига у Аустрији постали његов монопол. За тај Курцбеков монопол морали су добро знати и Захарија Орфелин, и Димитрије Теодосије, па, највероватније, и Реформатори падованских студија. Свима њима морало је бити јасно да у Бечу Орфелинов животопис Петра Великог не би прошао цензуру, те је баш због тога и доспео до цензуре Млетачке републике, где је бар за српску књигу каква је била Орфелинова Петрова монографија морало бити мање препрека. Штампање је могло бити одложено и из других разлога. Могућно је да Орфелин 1770. године и није био завршио бакрорезне илустрације, или, још пре, јер бакрорезе није завршио ни 1772. године, стога што није било новаца за израду бакрорезних прилога или чак ни за штампање књига. Дабогме, могло је бити и других и другачијих, и сасвим непознатих и ненаслућујућих, разлога да се одложи штампање два велика тома Орфелиновог животописа најславнијег од руских царева.

¹⁸ Исто, 234.

У целом овом трагању за оних пет загонетних година када је Орфелин писао *Житије Петра Великог* и у не мање сложеном питању зашто је оно чекало две године после одобрења цензуре да буде штампано (ако је уистину чекало, јер могућно је да га је Орфелин у коначном облику завршио и знатно касније) остало је још једно веома нејасно питање. Није, наиме, никако јасно када је и где Орфелин цртао скице за будуће бакрорезне илустрације за Петров животопис. Данас је сасвим јасно да је 1774. године Орфелин у бакру изрезао и умножио сасвим поуздано само *Генералну карту сверуске империје* и да пре 28. октобра 1779. године још није био завршио резање гравира и мапа за други том Петровог *Житија*. Ако то више и није спорно, а спорно није никако, остаје да се нађе одговор где је и када Орфелин цртао предлошке за будуће бакрорезе. И ваља одмах рећи да питање где је Орфелин цртао скице за сада мора остати отворено и да ће га морати решавати и решити позванији, пре свега историчари уметности.

Већ на почетку ових разговора о томе када је почео цртати скице за будуће бакрорезе у *Житију Петра Великог*, ваља рећи да је Орфелин морао упоредо скупљати и исписивати грађу за монографију и цртати скице за мапе, гравире и медаље. Када је почео да пише Петров животопис, он је, несумњиво, пред собом имао већину скица за мапе и медаље за које је желео да нађе место у својим књигама. Које би мапе и медаље нашле место у делу, тада још није ни могао ни морао да зна. Да ли је Орфелин претходно припремио баш све цртеже за будуће бакрорезе мапа и медаља и да ли је понешто допуњавао током писања животописа Петра Великог није сасвим јасно. Биће, међутим, пре да је и сву грађу и све цртеже припремио пре него што је почео са писањем књига.

Ако већ није могућно знати када је Орфелин цртао скице за будуће бакрорезе јасно је бар да их је, највећи део, имао на уму када је почео да пише Петров животопис. Већ на првој страници, и већ у првој реченици првог тома свог великог дела он је поменуо *Генералну карту сверуске империје*. На исти начин он је у тексту помињао и већину других мапа. Више од тога, он је у *Житију Петра Великог* описао већину медаља, неке медаље је, међутим, само поменуо да неке, затим, уопште и није помињао. Занимљиво је да Орфелин у тексту нигде није поменуо бакрорезне прилоге који би ишли у чисту графику, две гравире *Кажњавање Стрелаца* и једну гравиру *Разоговор Турчина и Руса о Дарданелима*.

За мапе и медаље које је поменуо или описао у тексту морао је Орфелин, несумњиво, имати нацртане предлошке пре него што је почео писати Петров животопис. На први поглед учинило би се да је остале прилоге могао начинити и током писања свог великог дела, или чак и између 1772. и 1779. године. Пажљивији поглед, међутим, на неописане и непомињане медаље упућује на другачији закључак. Орфелин је, без сваке сумње, начинио неколико грешака у разврставању медаља,¹⁹ што ће рећи да их приликом писања није узео, или није могао узети, у обзир, па када је резао гравире он више није знао где поуздано припадају и тада их измешао. Да је касније цртао те медаље не би могао начинити такве грешке, јер их тада не би могао заборавити. Што се тиче двеју гавира *Кажњавања Стрелаца* и гавира *Разговор Турчина са Русом о Дарданелима*, могућно је да их је Орфелин и касније нацртао, могло је то бити и 1779. године, или само мало раније.

О раду на бакрорезним прилозима за илустроване примерке Петровог животописа ваља још рећи да 1774. године, када је резао *Генералну карту сверуске империје*, Орфелин није стављао ознаку о томе којој књизи и којој страници припада прилог. Све друге прилоге, сем *Разговора Турчина са Русом о Дарданелима*, резао је, чини се, не прекидајући посао и не изостављајући белешке о страницама уз које иду бакрорезни прилози. Сви ти прилози имају исте или бар сличне ознаке. Једина разлика у томе бележењу је у томе што је некада писао: *Стран*, а ребе: *Стр.* за страницу. Није јасно зашто Орфелин није ставио ознаку где је место гавира *Разговор Турчина и Руса о Дарданелима*. Та гавира, међутим, занимљива је по томе што је ту Орфелин оставио свој потпис без икаквих скраћивања. Свој бакрорезачки посао он је у Петровом животопису потписао укупно шест пута. На фронтиспису то је учинио са скраћивањима, тако је између имена и презимена и речи: *резал* ставио само прва слова речи своје уметничке титуле, на насловним страницама првог и другог тома ставио је само иницијале З. О. испод медаље у спомен крунисања Катарине II потписао се скраћено: *Захаріа Орфел. Рџз.*, на *Генералној карти сверуске империје* био је издашнији и само је скраћивао речи своје уметничке титуле, али је ту једино забележио и годину резања и умножавања бакрореза, да би, на крају, на гавира *Разговор Турчина са Русом о Дарданелима* био најиздашнији, ту није скратио ништа, али је ту, дабогме, у свом стилу, изоставио годину реза-

¹⁹ В. бр. 26. и 19. у *Попису бакрорезних прилога у Житију Петра Великог* у овом раду.

ња и умножавања. (Потпис на гравирани *Разговор Турчина са Русом о Дарданелима* ваља узети и узимати као пуни уметнички потпис графичара и бакроресца Захарија Орфелина.)

Прилика је, најзад, да се помене да су бакрорези за илустроване примерке Орфелиновог *Житија Петра Великог* били релативно мало пописивани и једва описивани. Први их је пописао, онолико колико му је то дозволио примерак који је имао у рукама, Димитрије Руварац 1887. године.²⁰ Више је о вредности Орфелинових бакрорезних прилога у Петровом животопису, бележећи карактеристичније примерке, рекао Миодраг Коларић 1953. године.²¹ Дејан Медаковић је 1954. године описао Орфелинове бакрорезе првог тома Петровог *Житија*, не примећујући да су неке медаље измешане и погрешно стављене уз странице којима не припадају.²² Др Г. Михаиловић је 1964. године држећи се у свему рада Дејана Медаковића дао у својој *Српској библиографији XVIII века* попис бакрореза за први том, а попис гавира за други том начинио је сам изоставивши, ко зна зашто, чак шест медаља.²³ Радмила Михаиловић је 1970. године писала нешто више о бакрорезима у илустрованим примерцима *Житија Петра Великог*, али ни она није приметила Орфелинове грешке. Уосталом, њена намера, а и задатак, није био да приреди потпуни опис свих Орфелинових бакрорезних прилога у његовом највећем делу.²⁴ Дело Динка Давидова: *Српска графика XVIII века* још није одштампано. У њему ће, јамачно, бити описани и сви Орфелинови бакрорези из Петровог животописа. За ову прилику начињен је попис бакрорезних прилога у животопису Петра Великог коме је у основи однос према књизи. Он отуда није ни потпун нити искључује радове позванијих, историчара и историчара уметности.

Овим радом, јамачно, није решено ни једно од битних питања Орфелинових бакрореза за илустроване примерке *Житија Петра Великог*. То уосталом и није могућно без поузданих и

²⁰ Димитрије Руварац, *Ко је писац књиге: „Житје и славија дѣла Государя императора Петра Великаго, Въ Венецији, 1772?“*, Јавор, год., XIV, бр. 10. и 11, Нови Сад, 1887, 151—153. и 167—169.

²¹ Миодраг Коларић, *Српска графика XVIII века*, Београд, 1953, 25. и 26. (Постоји још једно издање ове књижице у 1953. години.)

²² Дејан Медаковић, *Илустровано издање Орфелинове Историје Петра Великог*. Историски часопис САН, књ. IV, Београд, 1954, 253—257.

²³ Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 107.

²⁴ Радмила Михаиловић, *Захарија Орфелин као илустратор Историје Петра Великог*, Захарија Орфелин, *Петар Велики*, II књига, Савремена језичка верзија, Београд, 1970, 413—424.

проверених архивских и других докумената. Остало је стога да се само укаже на проблеме које нуди Орфелиново дело, разуме се, ако су они ваљано уочени и добро виђени.

2. Попис бакрорезних прилога у Житију Петра Великог

1.

Фронтиспис. Портрет Петра Великог у оклопу, у овалном раму, на којем је текст: „Петрѣ Великій императорѣ и самодержецѣ всероссійскій родился маія 31. чис. 1672. принятѣ влад. въ 1682. сконч. іан. 28. д. 1725.“ Испод рама је, на средини, хералдички штит са круном уоквирен са седам грбова, на средњем пољу је руски двоглави орао са крунама и штитом на коме је св. Борбе уоквирен текстом: „За вѣрѣ и вѣрность“. Са обе стране хералдичког штита су заставе и други ратни знаци. Под десним доњим углом портрета је потпис: „Захаріа Орфелін Ц.К.В.А.Х.Ч. Рѣзалѣ. — 203 × 145 мм.

2.

Насловна страна илустрованих примерака, део I, уоквирена лоровим венцем унутар кога је четвртасти оквир, који је у доњем пољу подељен на два дела. Трака унутарњег четвртастог оквира је на средини горње и доње стране заокружена тако да окружује лоров венац. У доњем кругу, где су и почетне гране лорових венаца су иницијали: З. О. [Захарије Орфелин]. — 216 × 155 мм.

3.

Медаља у спомен крунисања Катарине II, 2. септембра 1762, уоквирена крупним стилизованим лишћем са десет симболичних фигура. Испод слике б. стране медаље потпис: „Захаріа Орфел. Рѣз. — 237 × 160 мм.

4.

Посвета „сочинитеља“ царици Катарини II у орнаментисаном оквиру стилизованог лишћа са ратним знацима. — 237 × 160 мм.

5.

Посветна епистола на три листа (шест страница). На првој страници иницијал слова В са круном у царском трону. На крају текста потпис: Захаріа Орфелінъ. — 195 × 137 мм.

6.

Генерална карта сверуске империје са свим пограничним државама и грбовима кнежевина и провинција које су у власти руског двора. Мапа је испреплетена траком и лавровим венцем. На левој и десној страни и на горњој маргини су грбови руских провинција, нешто удесно од средине горње маргине је грб руске империје са круном. Испод оквира десног доњег угла је потпис: „Захаріа Орфелінъ обоихъ цес. к. Вѣн. Акад. Худож. Членъ рѣз. въ Карловцѣ, 1774”. — 382 × 671 мм; мапа се помиње на 1. стр.

[I, 1970, мапа се помиње на 27. стр.]

7.

*Ч. I. Стран. 9.*²⁵ Медаља Катарине II поводом отварања дома за васпитање сиромашне деце и сирочади у Петрограду, 1. септембра 1763; 110 × 52 мм; опис на 7—9. стр.

[I, 1970, опис на 33—36. стр., репродукција бакрореза на 35. стр.]

8.

Ч. I. Стр. 28. План Петрограда. — 351 × 246 мм; план се помиње на 28. стр.

[I, 1970, план се помиње на 54. стр.]

²⁵ У овом попису бележена је Орфелинова ознака странице и тома уз коју се односи бакрорезни прилог, та сигнатура дата је курзивом. Овде су редовно понављане и странице где је Орфелин описао или поменуо бакрорез, јер се он некада налази и на више страница, од којих Орфелин бележи само једну. Бакрорези које Орфелин није поменуо немају никакве напомене. У овом попису су навођени и извори о бакрорезима из издања из 1970. године, да би они читаоци који не могу да дођу до оригиналног текста могли да га користе. Напомене у којима се помиње др Г. Михаиловић односе се на његов попис у *Српској библиотеци XVIII века*, бр. 107.

9.

Ч. I. Стран. 52. Мапа Мале Азије. — 195 × 267 мм.

10.

Ч. I. Стран. 53. Мапа европске и азијске Сармације. — 199 × 270 мм.

11.

Ч. I. Стран. 60. Мапа Паноније, Мизије, Дације и Илирика. 199 × 274 мм.

[I, 1970, репродукција мапе између 88. и 89. стр.]

12.

Ч. I. Стр. 82. Орден Александра Невског. — 355 × 210 мм; орден се помиње на 82. стр.

[I, 1970, орден се помиње на 109. стр.]

13.

Ч. I. Стран. 156. Медаља поводом рођења Петра Великог. — 145 × 67 мм; опис на 156. стр.

[I, 1970, опис на 186. стр. репродукција бакрореза на 185. стр.]

14.

Ч. I. Стр. 193. Мапа Мале Татарије са кијевском, белгородском и вороњешком губернијом, токови реке Дњепра, Дона и Донца, Крим и делови Кубана. — 333 × 432 мм; мапа се помиње у фусноти на 193. стр.

[I, 1970, мапа се помиње на стр. 225, репродукција између 224. и 225. стр.]

15.

Ч. I. Стр. 197. План Азова приликом руске опсаде и заузећа града 1696. године. У горњем десном углу гавира медаље датирана у 1696. — 209 × 354 мм; мапа се помиње на 197. стр.

[I, 1970, мапа се помиње на 229. стр.]

16.

Ч. I. Стран. 200. Мапа ушћа Дона у Азовско море, положај града Азова, острва на Дону и нове тврђаве на мору. — 192 × 270 мм.

[I, 1970, репродукција између 232. и 233. стр.]

17.

Ч. I. Стран. 203. Медаља поводом победе код Азова 1696. — 110 × 50 мм; опис на 203. стр.

[I, 1970, опис на 236, стр., репродукција на 235. стр.]

18.

Ч. I. Стран. 230. План опсаде Стрелаца у Новом Јерусалиму. — 195 × 267 мм.

19.

Ч. I. Стран. 231. Гавира: Кажњавање Стрелаца I. — 253 × 336 мм.

[I, 1970, репродукција између 256. и 257. стр.]

[Примедба др Г. Михаиловића, 104, „Не помиње се у тексту“.]

20.

Ч. I. Стран. 234. Гавира: Кажњавање Стрелаца II. — 253 × 317 мм.

[I, 1970, репродукција између 264. и 265. стр.]

[Др Г. Михаиловић, 105, „Не помиње се у тексту“.]

21.

Ч. I. Стр. 236. Орден апостола Андреја. — 525 × 330 мм; опис на 235—236. стр. у фусноти.

[I, 1970, опис у фусноти на 267—268. стр.]

22.

Ч. I. Стран. 252. Медаља, у облику ромба, поводом спровођења указа о бријању брада. — 49 × 47 мм; помиње се на 252. стр.

[I, 1970, медаља се помиње на 285. стр., репродукција на 286. стр.]

23.

Ч. I. Стран. 257. Две медаље. — 117 × 98 мм.

а. Медаља поводом закључења мира са кримским Ханом 1700. Медаља се помиње на 257. стр.

б. Медаља за храброст. Није јасно којим је поводом устављена. [Не помиње се у тексту.]

[I, 1970, прва медаља се помиње на 291. стр., репродукција обе медаље на стр. 292.]

24.

Ч. I. Стр. 266. Мапа провинција Мифландије, Естландије, Финландије, Карелије, Ингрије, Курландије, делова Пруске, Литве, Велике, Мале и Беле Русије са рекама и местима ратова и значајних битака са Швећанима. У доњем левом углу мапе је гравира: „Резултат полтавске битке”. На гравирани: Петру Великом, на коњу, побеђени Швећани предају мачеве и спуштене ратне заставе. — 433 × 330 мм; мапа се помиње у фусноти на 266. стр.

[I, 1970, мапа се помиње у фусноти на стр. 301; репродукција мапе је између 304. и 305. стр.]

25.

Ч. I. Стран. 291. Медаља поводом заузећа Шлиселбурга, 21. октобра 1702. — 142 × 69 мм; опис на 291. стр.

[I, 1970, опис медаље на 327. стр., репродукција на 326. стр.]

26.

Ч. I. Стран. 291. Две медаље. — 118 × 101 мм.

а. Медаља поводом оснивања Петрограда, датирано, на медаљи, 14. маја 1703.

Чини се да је Орфелин овај бакрорез погрешно ставио уз 291. стр., где се, додуше, помиње Петрова жеља да оснује град на Балтику. Логичније место овом бакрорезу било би уз 296. стр., где се говори о постављању темеља Петрограду, два дана касније него што је забележено на медаљи, 16. маја 1703. године. Уз 296. стр. Орфелин је дао бакрорез медаље, која би по тексту на њој, могла да обележава обезбеђивања слободне пловидбе по Балтику за руске бродове. На тој страници,

међутим, нема помена ни такве медаље, нити се помиње обезбеђивање слободне пловидбе Руса по Балтику. Таква пловидба могла је бити обезбеђена изласком Руса на Балтик, заузимањем Шлиселбурга. Могућно је стога наслутити да је Орфелин и сасвим случајно измешао цртеже медаља па их погрешно резао у бакру за стране којима не припадају. То је тим пре могућно, јер ни једну од поменутих медаља није поменуо, па је отуда и могао начинити грешку.

б. Медаља поводом заузећа Нотембурга односно Шлиселбурга.

Текст на овој медаљи је, за разлику од оне на сл. 25, на латинском језику. На овој медаљи је и различито датирана битка код Шлиселбурга, овде је то било 12. октобра 1702. Орфелин не помиње да је било две медаље за ову победу. Петар Велики је, међутим, у неким случајевима установљавао и по две медаље. Орфелин бележи две медаље за Полтавску битку, „велику и малу“, али је дао „копију само велике“. Чини се да је текст на обе медаље био исти, на руском језику. Две медаље установио је Петар Велики и да би обележио заузимање острва Аланда на Балтику. Орфелин не бележи да је било разлике међу њима у величини, приметио је само да је текст, на једној, био на руском, а на другој, на латинском језику. Најзад, Орфелин је приметио да је битка код Елбинга била 2. фебруара 1709. године, а на медаљи стоји да је била 10. фебруара, па га је то навело на закључак да „овакве разлике постоје на још неколико места“. Ако је судити по овим примерима, могао је Петар Велики установити и две медаље за победу код Шлиселбурга. На једној од њих текст је био на руском, а на другој на латинском језику. Могућно је да је Орфелин пожелео да приложи обе медаље на једном бакрорезу, али је измешао цртеже, па је приликом резања бакарне плоче једну од медаља ставио уз медаљу поводом оснивања Петрограда, коју је, можда, желео да изреже издвојену. Десило се тако оно што није желео, па су се грешком на истом листу нашле медаље које не иду једна са другом и које Орфелин и није желео да буду заједно. Ако је све могло бити тако, онда су две медаље поводом заузећа Шлиселбурга морале доћи на један лист уз 291. стр., ту је морао доћи и бакрорез који је дошао уз 296. стр. а копија медаље поводом оснивања Петрограда морала је доћи сама уз 296. стр.

[I, 1970, репродукција на 330. стр.]

[Др Г. Михаиловић вели: „Две медаље у спомен заузећа Нотембурга.“]

27.

Ч. I. Стран. 294. Медаља поводом заробљавања два шведска брода, 1703. — 115 × 57 мм; медаља се помиње на 294. стр.

[I, 1970, медаља се помиње на 331. стр., репродукција на 332. стр.]

[Др Г. Михаиловић, 107, нетачно закључује: „Медаља у спомен оснивања Петрограда“.]

28.

Ч. I. Стран. 294. Мапа тока реке Неве из Ладоског језера у Фински залив са острвима на којима лежи Петроград. На мапи су уцртани Петар Велики и апостол Петар по којима је град и добио име. — 195 × 268 мм; мапа се помиње у фусноти на 294. страни.

[I, 1970, мапа се помиње у фусноти на 331. стр., репродукција између 328. и 329. стр.]

29.

Ч. I. Стран. 296. Медаља поводом обезбеђивања слободне пловидбе за руске бродове по Балтичком мору. — 47 × 106 мм.

[I, 1970, репродукција медаље на 335. стр.]

[Др Г. Михаиловић, 107, пише: „Медаља у спомен сигурне пловидбе по Балтичком мору“.]

Медаља је погрешно стављена уз стр. 296. Њено место је Орфелин, по свој прилици, заменио горњом сликом уз стр. 291 (сл. 26), јер се на тој страници говори о жељи Петра Великог да омогући пловидбу за своје бродове по Балтичком мору. Уз 296. стр. ваљало је да дође медаља поводом оснивања Петрограда, о коме се говори на тој страни.

30.

Књига I, страна 298. Кроншлот. Помиње се на 298. стр. [Није виђен.]

[I, 1970, помиње се на 337 стр.]

31.

Ч. I. Стран. 299. Медаља поводом завршетка грађења замка Кроншлота 1704. — 48 × 106 мм; опис на 299. стр.

[I, 1970, опис медаље на 338. стр., репродукција на 339. стр.]

[Др Г. Михаиловић нетачно вели: „Медаља у спомен заузећа Кроншлота“.]

32.

Ч. I. Стран. 305. Медаља поводом заузећа Дерпта, 14. јула 1704. — 49 × 104 мм; опис на 305. стр.

[I, 1970, опис на 344—346. стр., репродукција на 345. стр.]

33.

Ч. I. Стран. 310. Медаља поводом заузећа Нарве. — 115 × 50 мм; опис на 310 стр.

[I, 1970, опис на 351. стр., репродукција на 352. стр.]

34.

Ч. I. Стран. 320. Медаља поводом заузећа града Митаве. 47 × 108 мм; опис на 320. стр.

[I, 1970, опис на 363. стр., репродукција на 362. стр.]

35.

Ч. I. Стран. 326. Медаља поводом постављања темеља тврђаве Петрограда 1706. — 47 × 100 мм; опис на 325—326. стр.

[I, 1970, опис на 368—370. стр., репродукција на 369. стр.]

[Др Г. Михаиловић нетачно пише: „Медаља у спомен заузећа Петрограда.”]

36.

Ч. I. Стран. 331. Медаља поводом заузећа града Калиша. — 47 × 93 мм; опис на 331. стр.

[I, 1970, опис на 375. стр., репродукција на 376. стр.]

[Др Г. Михаиловић о овој медаљи каже: „Медаља поводом победе над Швећанима”.]

37.

Ч. I. Стран. 357. Медаља поводом победе код Лесна. — 52 × 108 мм; опис на стр. 356—357.

[I, 1970, опис на стр. 402—403; репродукција на 403. стр.]

38.

Ч. I. Стран. 374. Медаља поводом разбијања шведског Левенхауповог корпуса, 30. јуна 1709. — 49 × 105 мм; опис на стр. 374.

[I, 1970, опис на 420 стр., репродукција на 421. стр.]

[Др Г. Михаиловић медаљу бележи нетачно: „Медаља у спомен пада Левенхаупта”.]

39.

Ч. I. Стран. 376. Медаља поводом коначне победе над Швеђанима, 12. јуна 1709. — 136 × 66 мм; опис на 376. стр.

[I, 1970, опис на стр. 423—425; репродукција на 424. стр.]
[Др Г. Михаиловић пише: „Медаља у спомен победе код Полтаве“.]

40.

Ч. I. Стран. 389. Велика медаља поводом победе код Полтаве, 27. јуна 1709. — 115 × 53 мм; опис на 389. стр.

[I, 1970, опис на 438. стр., репродукција на 439. стр.]
[Др Г. Михаиловић каже за ову књижицу: „Друга медаља у спомен битке код Полтаве“.]

41.

Ч. I. Стран. 393. Медаља поводом заузимања Елбинга, 10. фебруара 1710. — 47 × 101 мм; опис на 393. стр.

[I, 1970, опис на стр. 442—444; репродукција на 443. стр.]

42.

Ч. I. Стран. 395. Медаља поводом заузећа Виборга, 14. јуна 1710. — 47 × 103 мм; опис на 395. стр.

[I, 1970, опис на 446. стр., репродукција на 447. стр.]

43.

Ч. I. Стран. 396. Медаља поводом заузећа Риге. — 47 × 107 мм; опис на стр. 396—397.

[I, 1970, опис на стр. 449, репродукција на 448. стр.]

44.

Ч. I. Стран. 397. Четири медаље. — 224 × 107 мм; медаље се помињу на 397. стр.

а, Медаља поводом заузећа града Пернава, 14. августа 1710.

б, Медаља поводом заузећа Аренсбурга, 13. септембра 1710.

в, Медаља поводом заузећа Динаминда, 10. августа 1710.

г, Медаља поводом заузећа Ревала, 29. септембра 1710.

[I, 1970, медаље се помињу на стр. 449; репродукција на 450. и 451. стр.]

45.

Ч. I. Стран. 399. Медаља поводом заузећа Кексхолма, 8. септембра 1710. — 49 × 105 мм; медаља се помиње на 397. стр.

Бакрорезна копија ове медаље ваљало би да је уз 397. стр.

[I, 1970, медаља се помиње на стр. 499, репродукција је на 454. стр. друга по реду.]

46.

Ч. I. Стран. 399. Две медаље поводом победа у Лифландији и Карелији. — 115 × 104 мм; помињу се на 399. стр.

[I, 1970, помињу се на 453 стр., репродукција 1, и 3. на 454. стр.]

47.

Насловна страна друге књиге у свему као и за прву са иницијалима З. О. [Захарија Орфелин] у доњем кругу. — 216 × 155 мм.

[II, 1970, репродукција на [8] стр.]

48.

Ч. II. Стран. 42. Медаља поводом објављивања дозволе свим северозападним народима о слободној трговини у Петрограду, 1713. — 148 × 70 мм; опис на стр. 42.

[II, 1970, опис на стр. 50; репродукција на 51. стр.]

[Др Г. Михаиловић пише: „Медаља у спомен напретка у трговини“.]

49.

Ч. II. Стран. 48. Медаља поводом заузећа града Абова, 8. септембра 1713. — 49 × 150 мм; опис на 48. стр.

[II, 1970, опис на 58. стр., репродукција на 57. стр.]

50.

Ч. II. Стран. 49. Медаља поводом победе на реци Пелкин (или Палкан), 6. октобра 1713. — 51 × 114 мм; опис на 48. и 49. страни.

[II, 1970, опис на 58. и 59. стр., репродукција на 60. стр.]

[Др Г. Михаиловић пише: „Медаља и спомен победе над Швеванима код Пелкикума“.]

51.

Ч. II. Стран. 52. Медаља поводом победе код града Васе, 19. фебруара 1714. — 47 × 110 мм; опис на 52. стр.

[II, 1970, опис на стр. 64; репродукција на 63. стр.]

[Код др Г. Михаиловића штампарска грешка, уместо на 52. штампано је да бакрорез иде уз 53. стр.]

52.

Ч. II. Стран. 58. Медаља поводом заузећа Нишлата, 29. јуна 1714. — 48 × 105 мм; опис на 58. стр.

[Др Г. Михаиловић пише код „Најшлоса“.]

53.

Ч. II. Стран. 65. Две медаље поводом заузећа острва Аланда, 27. јула 1714. — 118 × 103 мм; опис на 65. стр.

[II, 1970, опис на 78. стр., репродукција на 79. стр.]

54.

Ч. II. Стран. 68. Орден св. Катарине. — 350 × 248 мм; орден се помиње на 68. стр.

[II, 1970, орден се помиње на 82. стр.]

55.

Ч. II. Стран. 94. Медаља поводом смрти принцезе Шарлоте, 21. октобра 1715. — 59 × 127 мм; опис на 93—94. стр.

[II, 1970, опис на стр. 108; репродукција на 107. стр.]

56.

Ч. II. Стр. 100. Мапа Германије, Холандије, Даније, Пољске, делова Швеције, Англије, и Франције, земаља у којима је Петар Велики путовао 1698, 1716. и 1717, као и положај граничних германских провинција у којима су северни савезници ратовали против Швеције. На левом горњем углу мапе је гравира једне медаље. На средини горње маргине је текст: „Сія Карта сложена изъ разныхъ Хомановыхъ Картъ”. — 518 × 350 мм; мапа се помиње у фусноти на 100. стр.

[II, 1970, мапа се помиње у фусноти на стр. 100; репродукција између 114. и 115. стр.]

57.

Ч. II. Стран. 102. Медаља поводом славне пловидбе четири савезничке флоте под командом Петра Великог по Балтичком мору 1716. — 120 × 54 мм; опис на 102. стр.

[II, 1970, опис на 116—118. стр., репродукција на 117. стр.]

[Код др Г. Михаиловића штампарска грешка, уместо уз стр. 102. медаља се упућује уз стр. 103.]

58.

Ч. II. Стран. 116. Медаља начињена у париској ковници новца приликом посете Петра Великог, 1717. — 125 × 57 мм; опис на 115—116. стр.

[II, 1970, опис на 132. стр., репродукција на 131. стр.]

[Др Г. Михаиловић није описао овај бакрорез.]

59.

Ч. II. Стран. 122. Медаља са датумом 20. децембар 1717. — 50 × 105 мм.

[II, 1970, репродукција на 139. стр.]

[Др Г. Михаиловић није описао.]

60.

Ч. II. Стран. 196. Медаља са датумом 20. децембар 1718. — 50 × 105 мм.

[II, 1970, репродукција на 217. стр.]

[Др Г. Михаиловић није описао.]

61.

Ч. II. Стран. 205. Медаља поводом заробљавања шест шведских бродова, 24. маја 1719. — 48 × 99 мм; опис на 205. стр.

[II, 1970, опис на стр. 226—228; репродукција на 227. стр.]

[Др Г. Михаиловић није описао.]

62.

Ч. II. Стран. 221. Медаља поводом поморске битке код Гренгама, — 27. јула 1720. — 130 × 50 мм; опис на 221. стр.

[II, 1970, опис на 244 стр., репродукција на 245. стр.]

[Др Г. Михаиловић није описао.]

63.

Ч. II. Стран. 258. Медаља поводом потписивања вечног мира са Шведском, 1724. Медаља је уоквирена стилизованим лишћем и фигурама. — 200 × 130 мм; опис на 258. стр.

[II, 1970, опис на 286. стр., репродукција на 285. стр.]

[Др Г. Михаиловић није описао.]

64.

Ч. II. Стран. 329. Медаља поводом крунисања Катарине I, 1724. — 48 × 105 мм; опис на 329. стр.

[II, 1970, опис на 359—360. стр., репродукција на 361. стр.]

65.

Ч. II. Стран. 352. Медаља поводом смрти Петра Великог, 28. јануара 1725. — 47 × 103; мм; помиње се на 352. стр.

[II, 1970, опис на 386. стр., репродукција на 385. стр.]

66.

Без ознаке стр. уз коју иде гавира: *Разговор Турка и Росијанина о Дарданелах*. На средини доње маргине потпис: „Захаріа Орфелинъ Цесаро-Королевскихъ Вѣнскихъ Академей Ходоествъ Членъ рѣзалъ въ Карловцѣ. — 200 × 171 мм.

[II, 1970, репродукција између 128. и 129. стр.]

[Др Г. Михаиловић бележи испод репродукције у својој Библиографији: „Последња гавира у делу.”]

Лазар Чурчић

Захарія Орфелінъ. У. К. В. А. Х. Ч. 1722.

И С Т О Р І Я
 О ЖИТИИ И СЛАВНЫХЪ ДѢЛАХЪ
 ВЕЛИКАГО ГОСУДАРЯ
 И ИМПЕРАТОРА
ПЕТРА ПЕРВАГО
 САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКАГО

которую

СЪ ПРЕДПОЛОЖЕНИЕМЪ КРАТКОЙ ГЕОГРАФИ-
 ЧЕСКОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

О РОССИЙСКОМЪ ЦАРСТВѢ

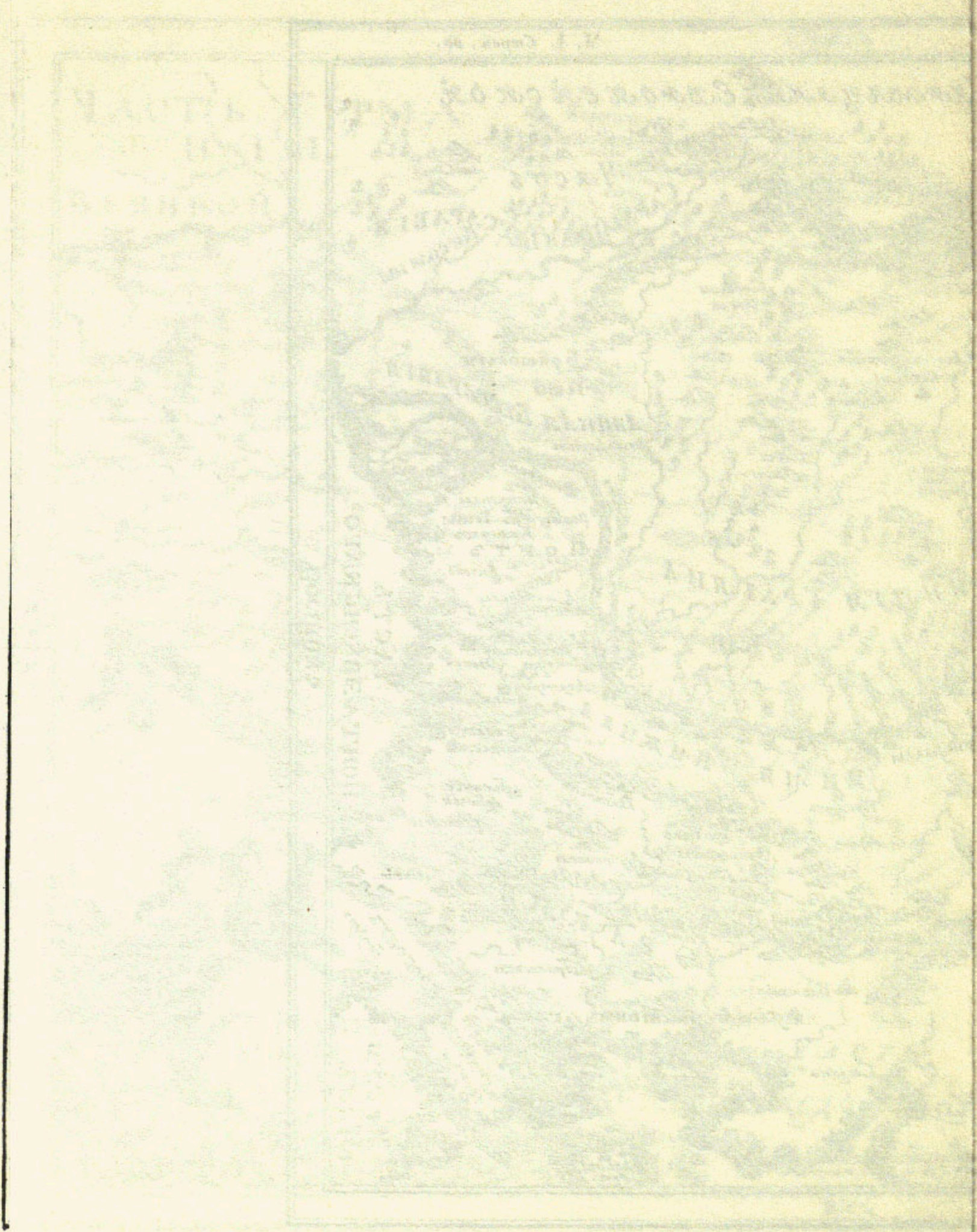
и съ многими медалями чертежами и други-
 ми разными принадлежащими, собственною
 рукою гравированными фигурами, и генераль-
 ною сея великия империи каршою;

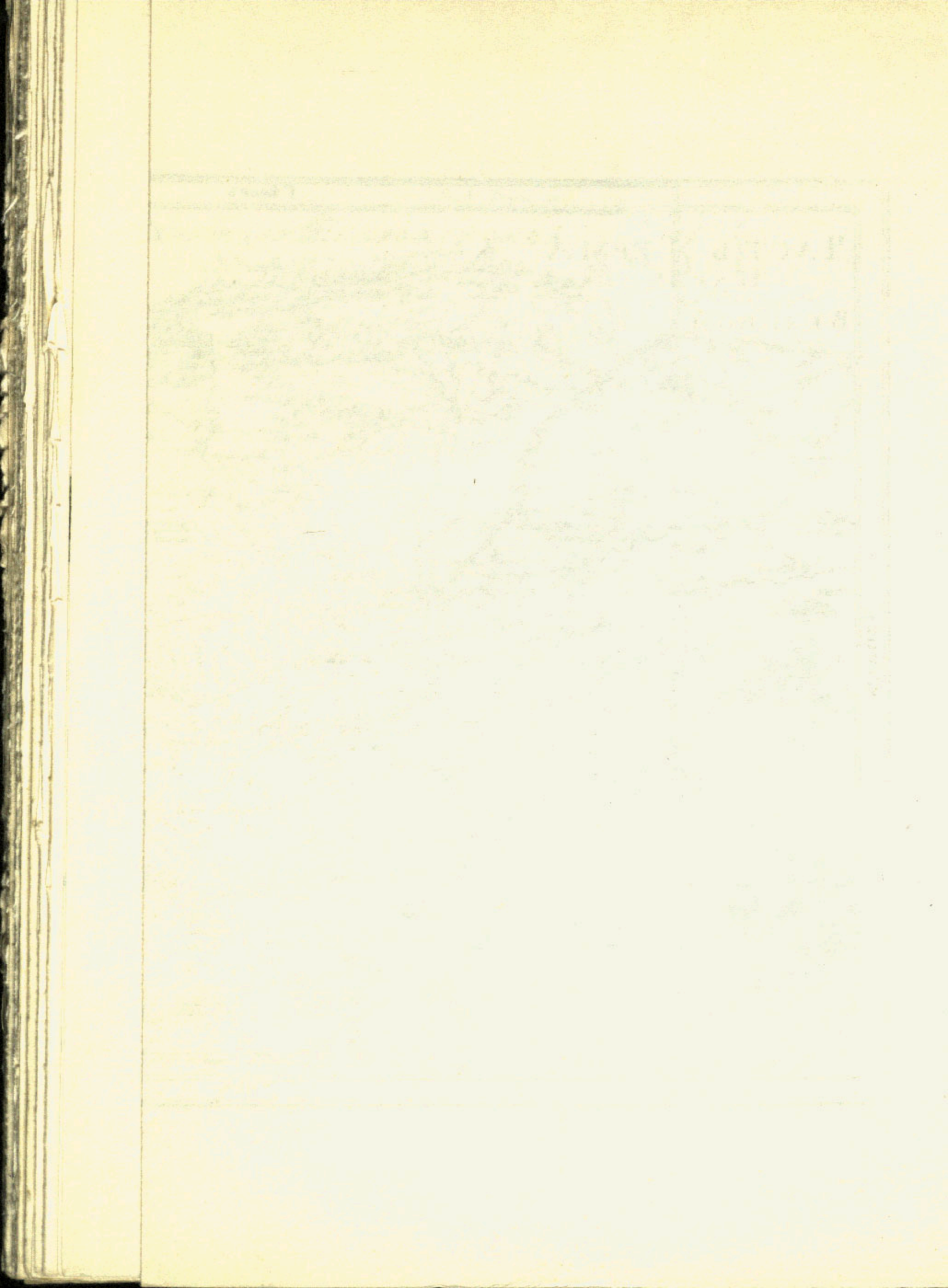
нынѣ первѣе на славенскомъ языкѣ
 сочинилъ

ЗАХАРІА ОРФЕЛЦНЪ,
 Цесаро-Королевской Вѣнской Академии Ху-
 дожествъ Членъ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

въ Венеціи,
 въ Типографіи Димитрія Θεодосія 1772.

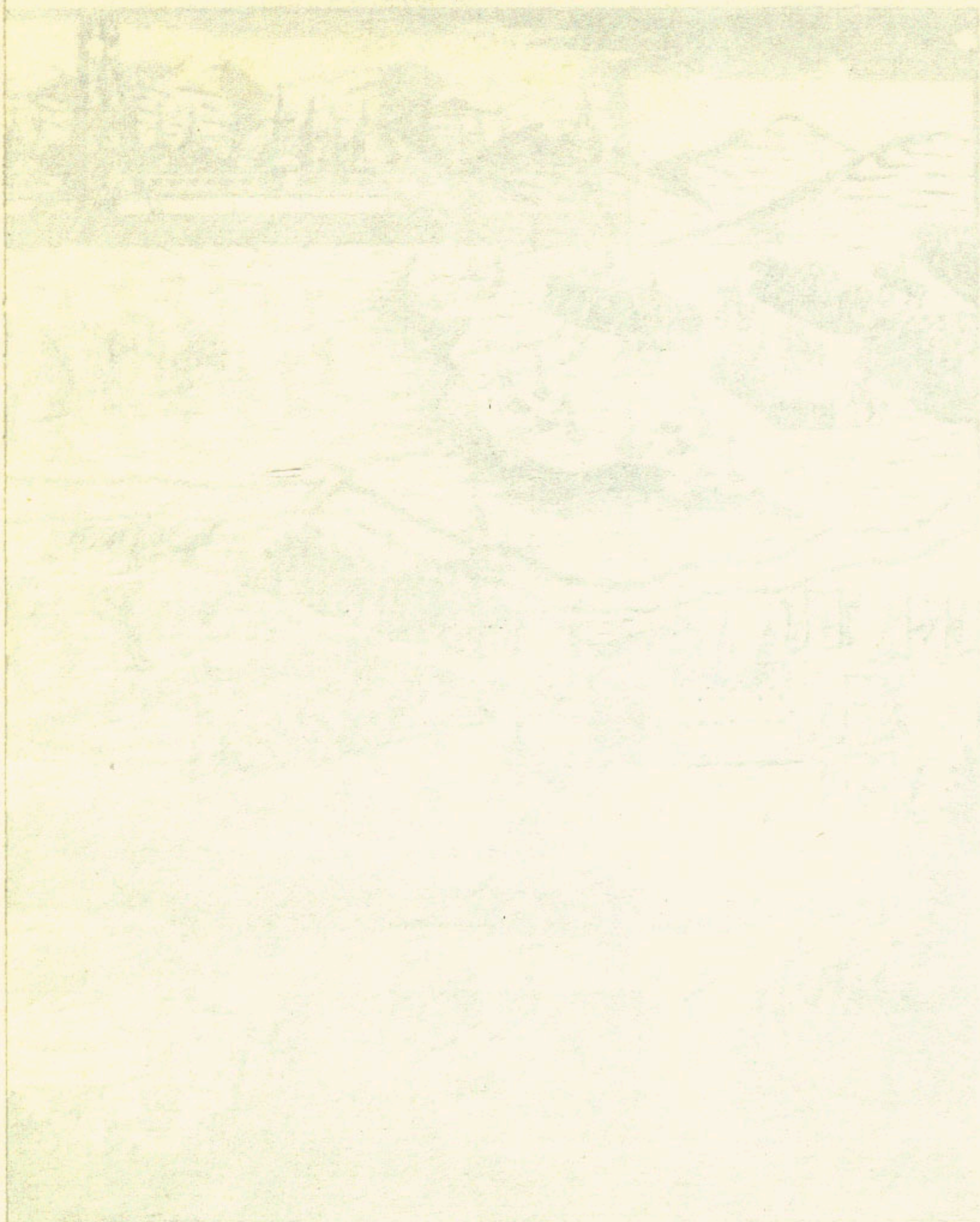

Ч. I. Стран. 203.

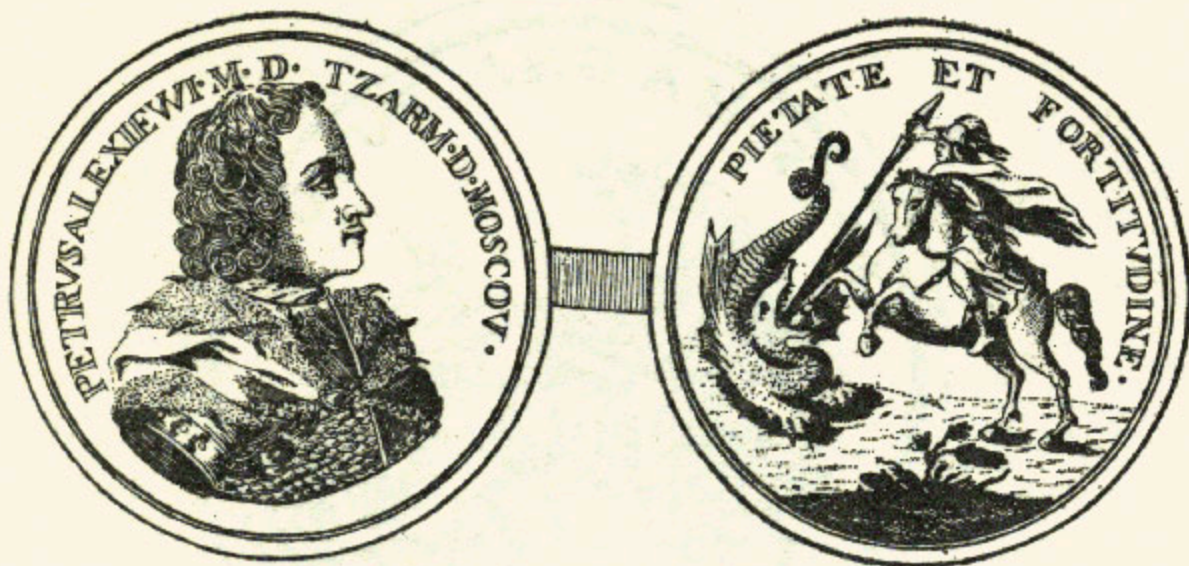
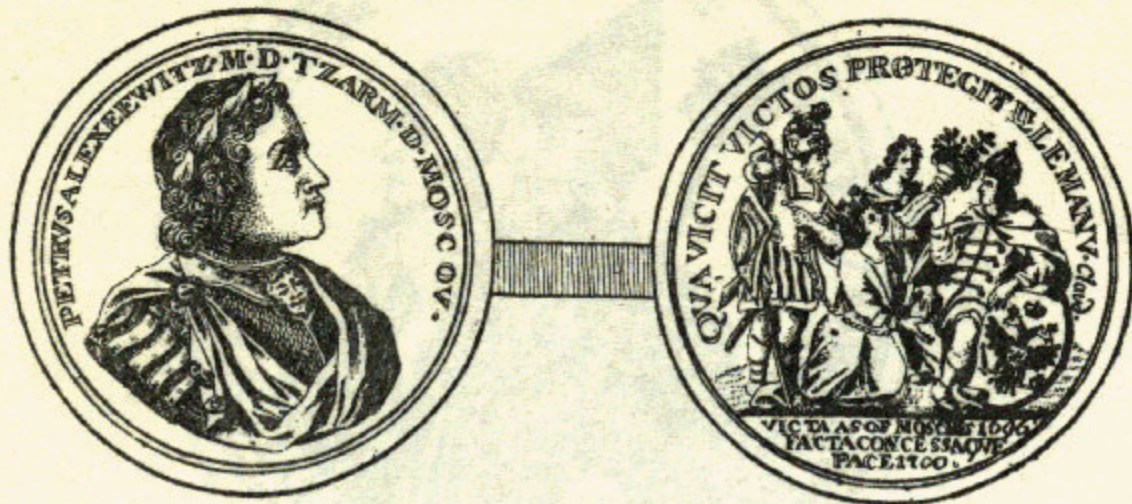

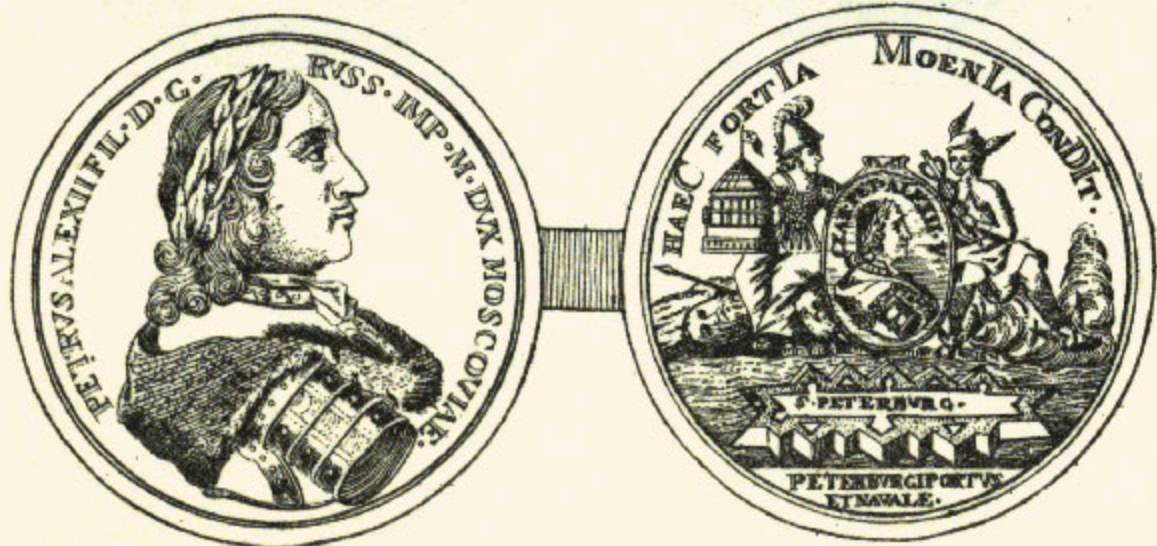

Ч. I. Стр. 257.

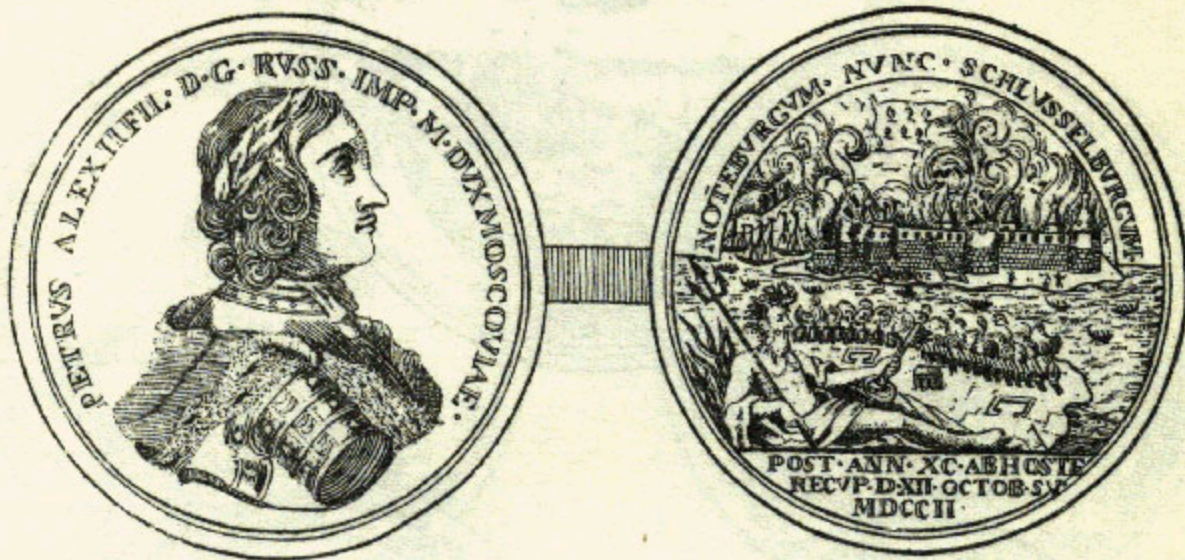
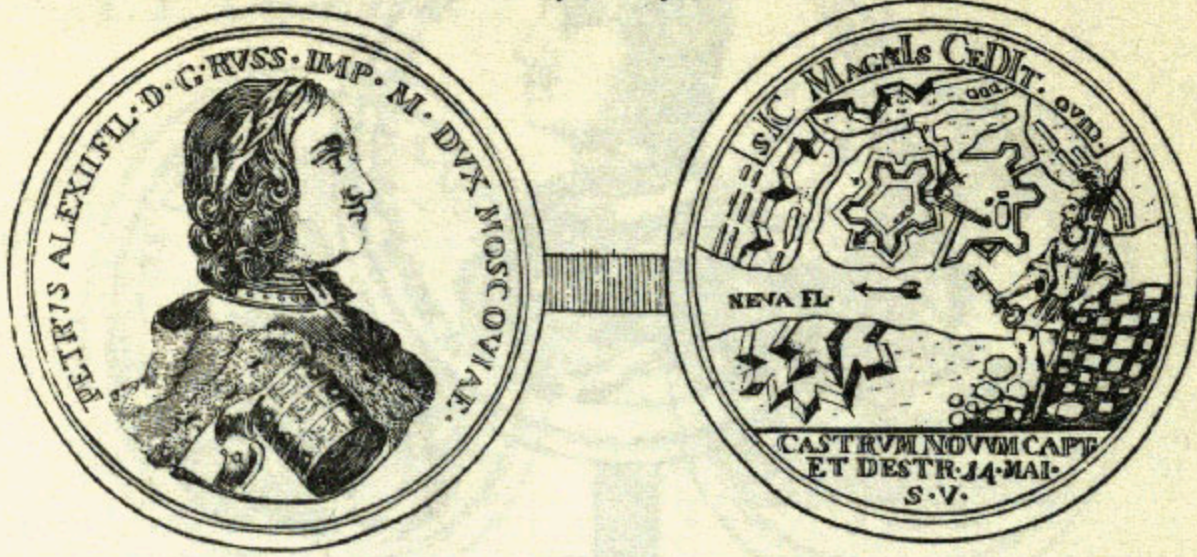

Ч. I. Стран. 156.

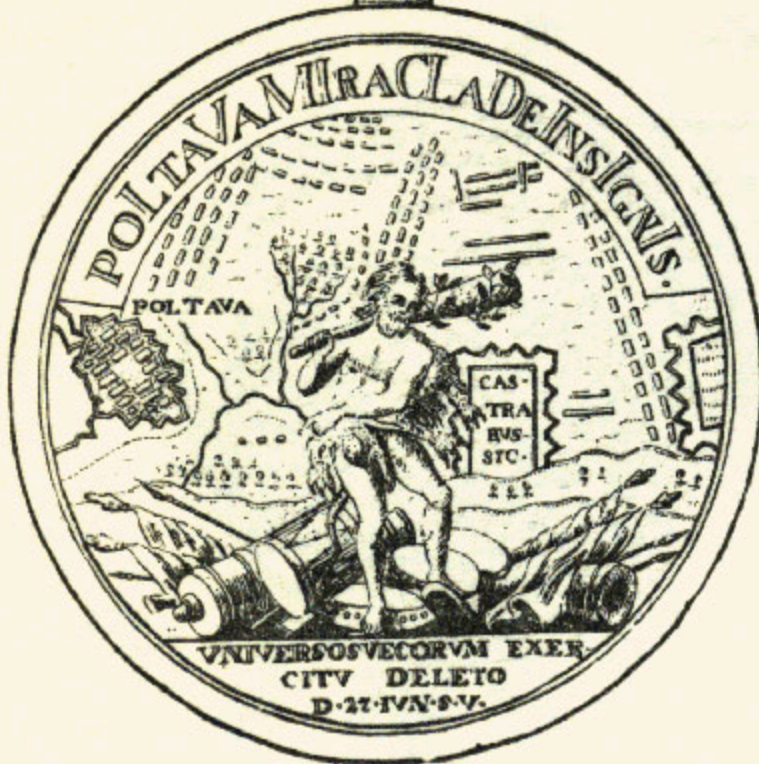

Ч. I. Стран. 291.

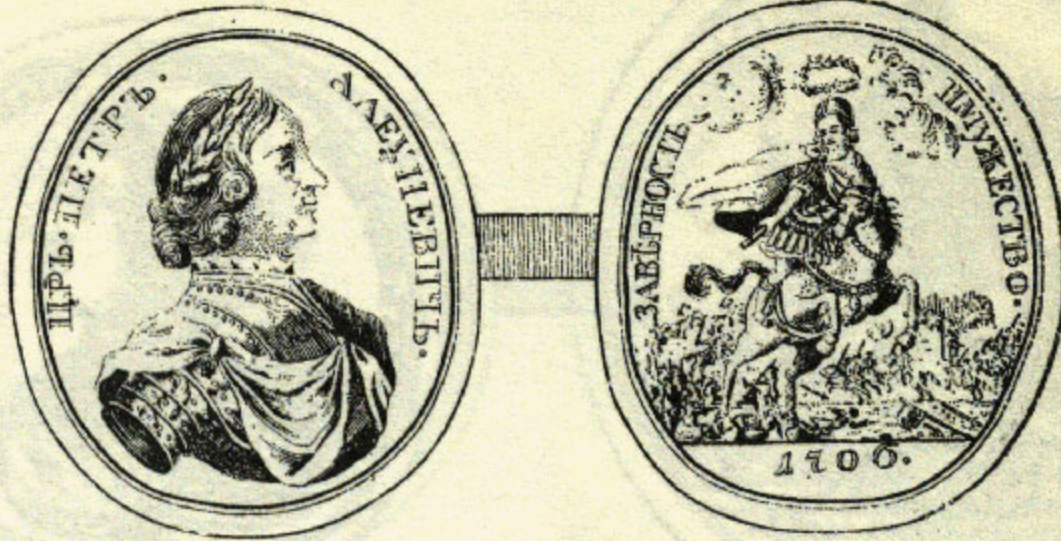
Ч. I. Стран. 376

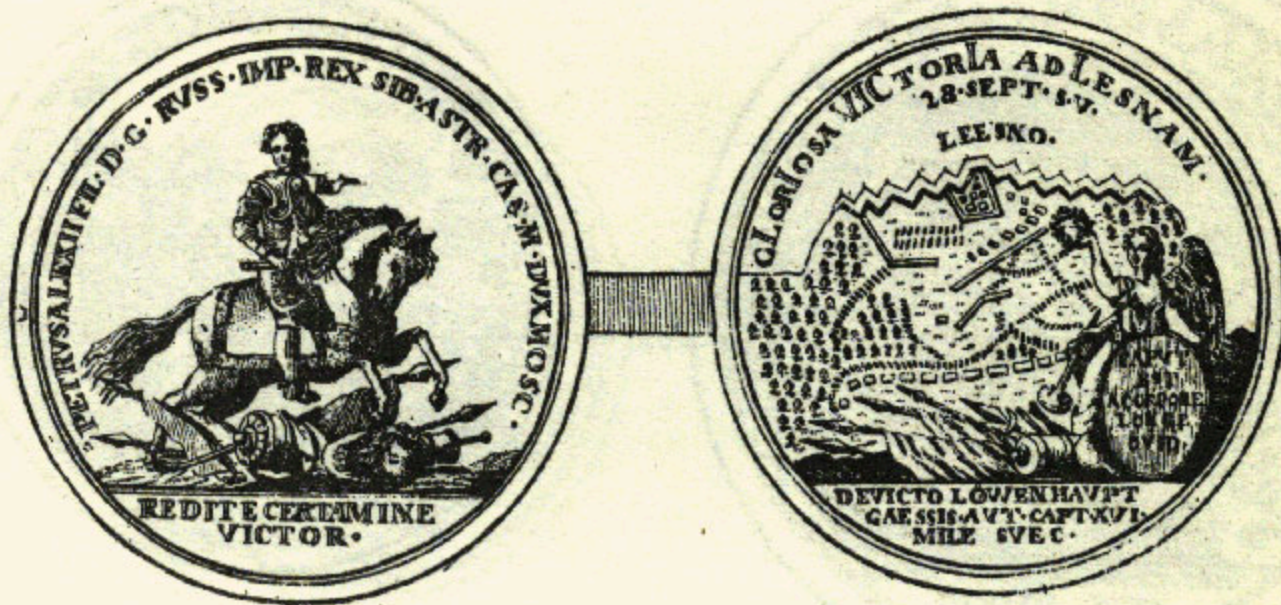
Ч. I. Стран. 389.

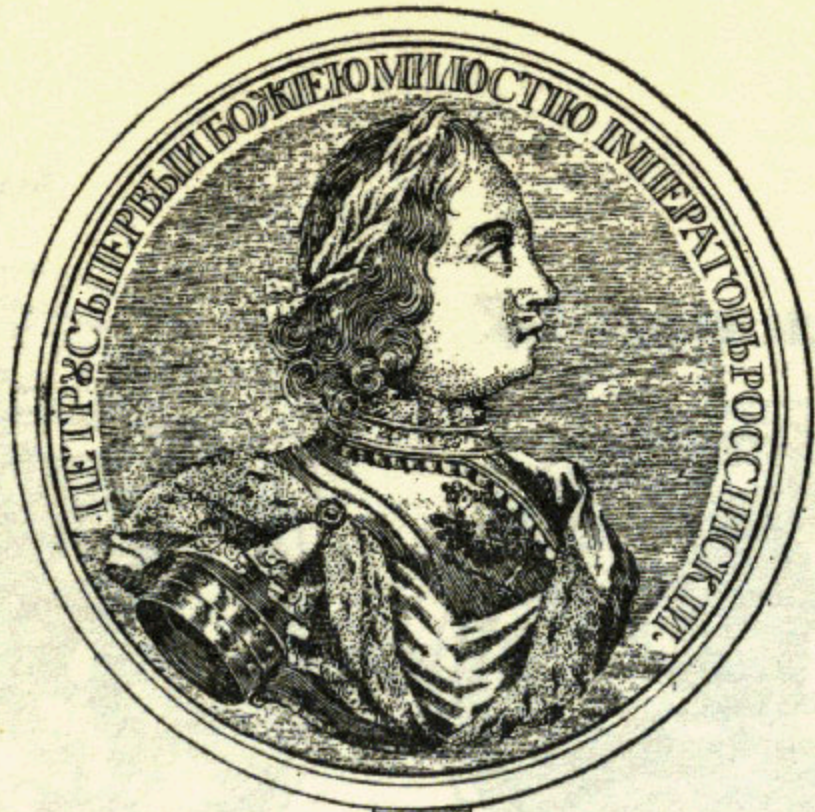

Ч. I. Стран. 331.

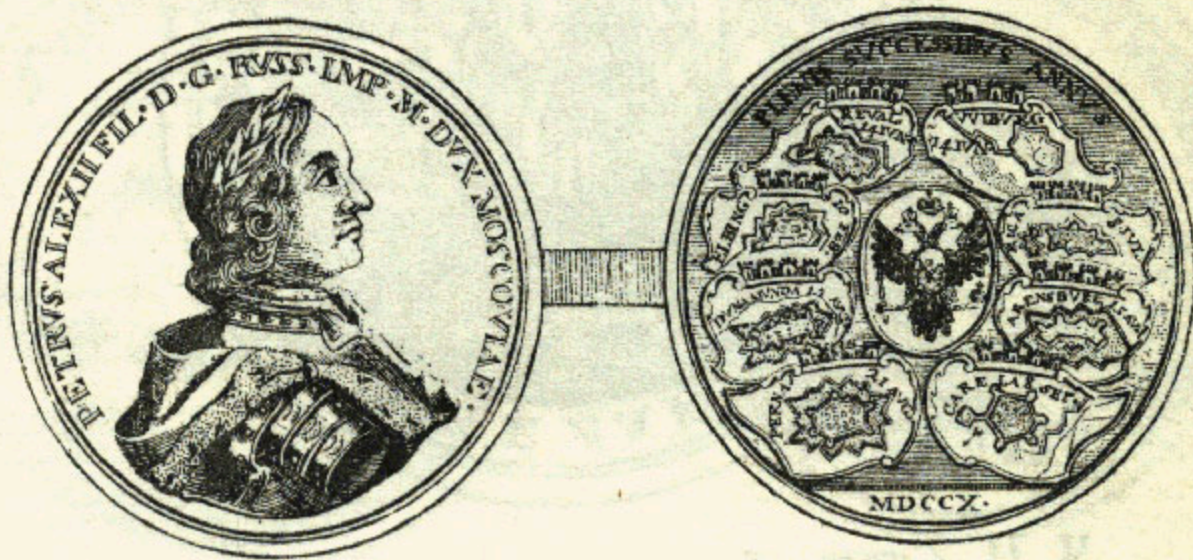
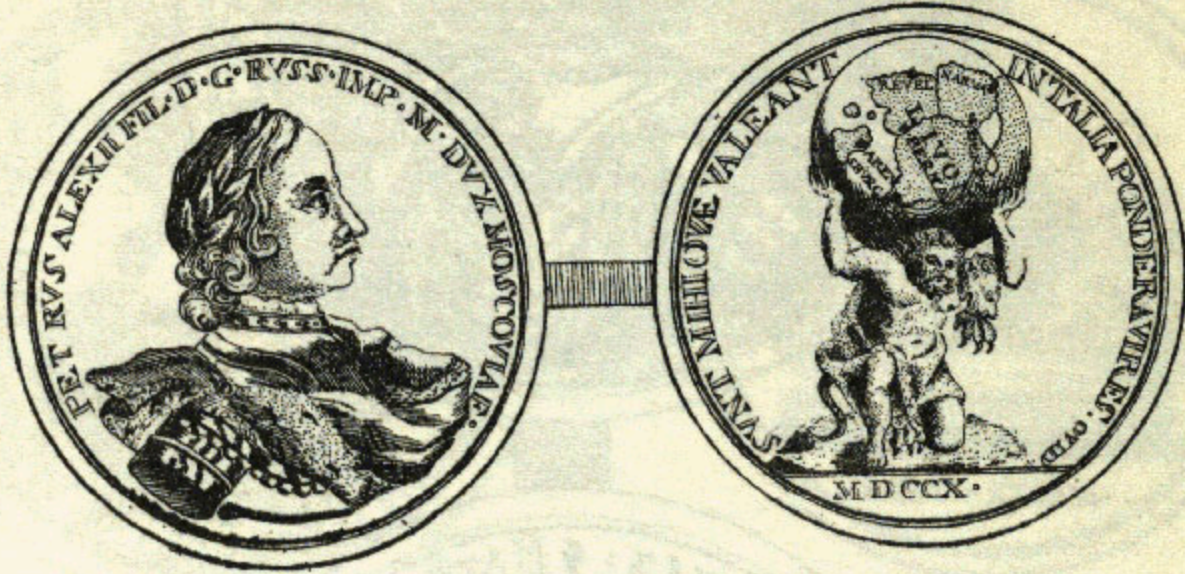

Ч. I. Стран. 357.

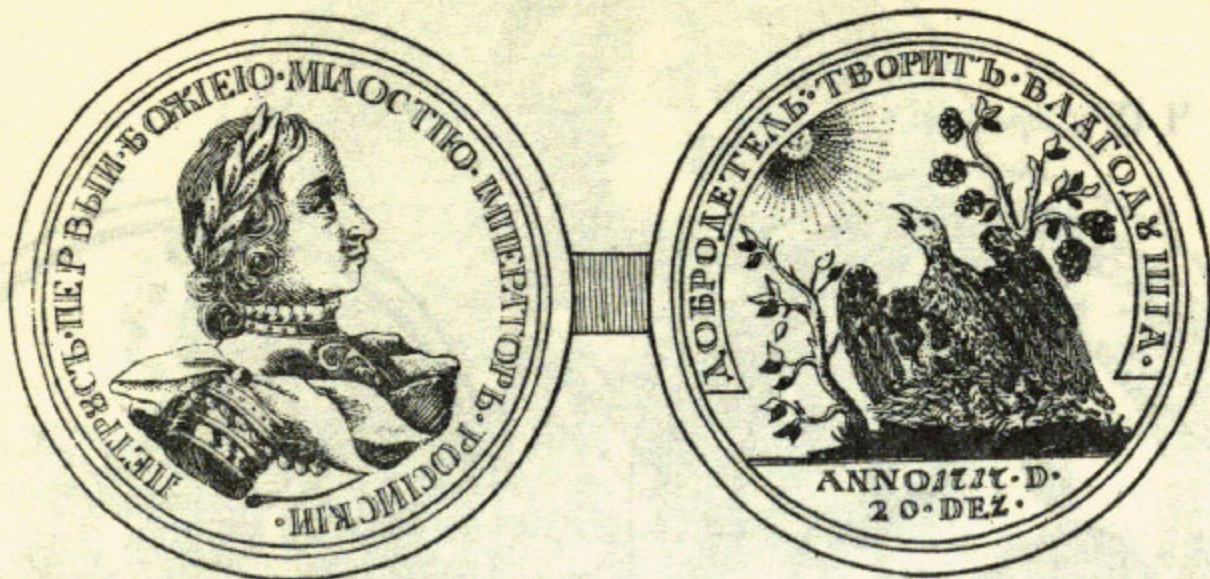

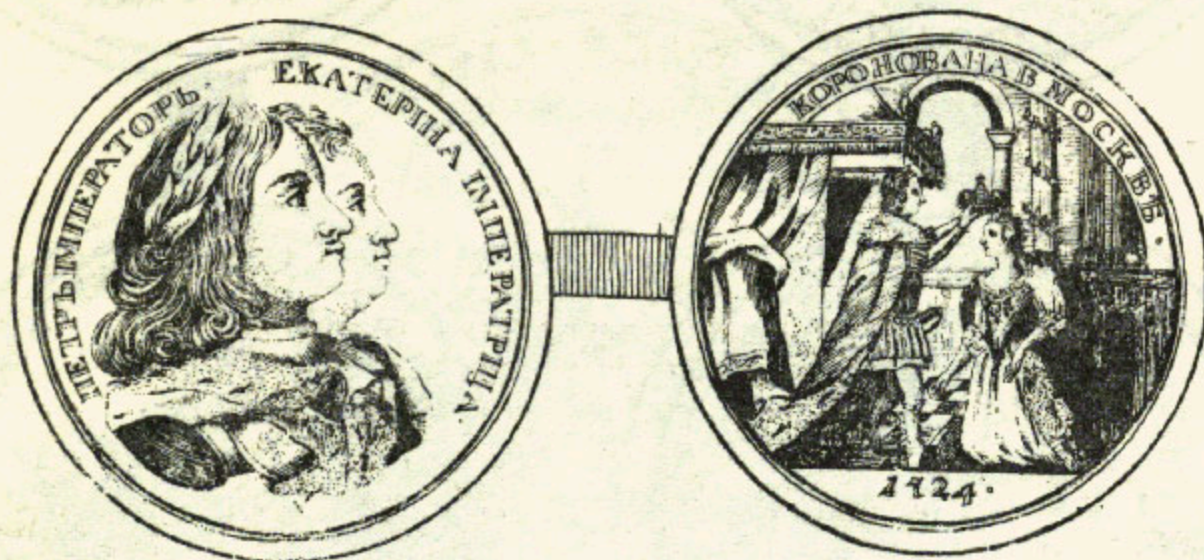
Ч. I. Стран. 399.

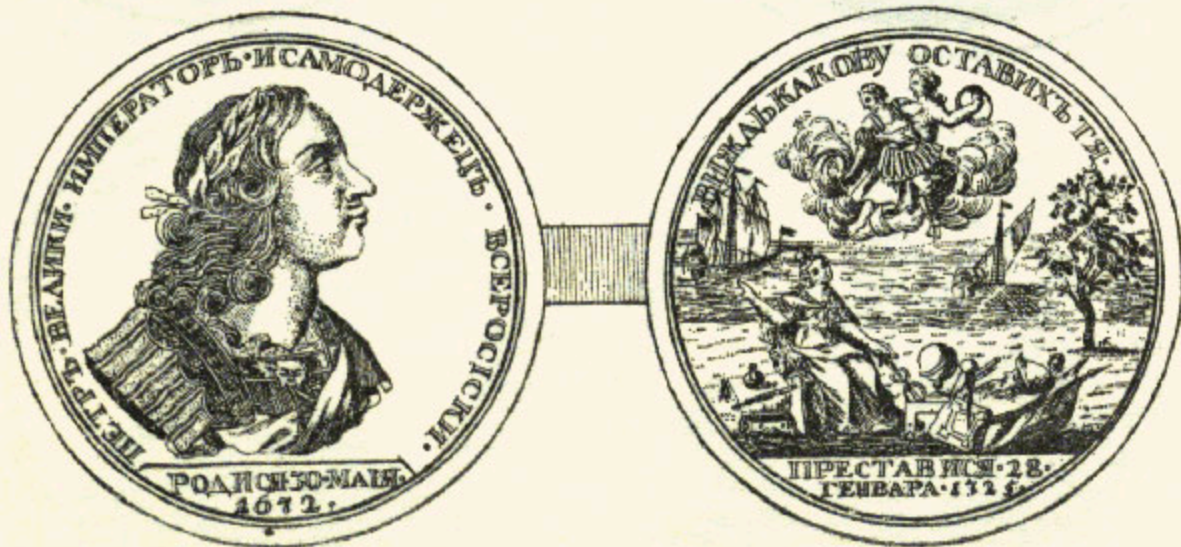
Ч. II. Стран. 122.

Ч. II. Стран. 329.

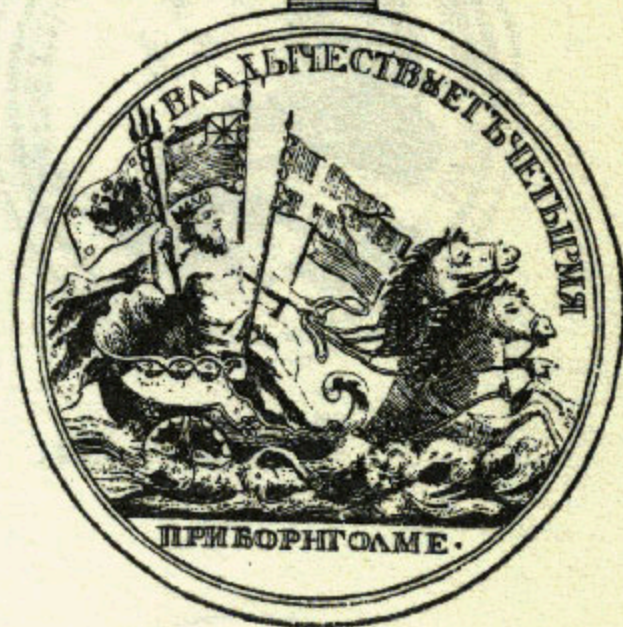
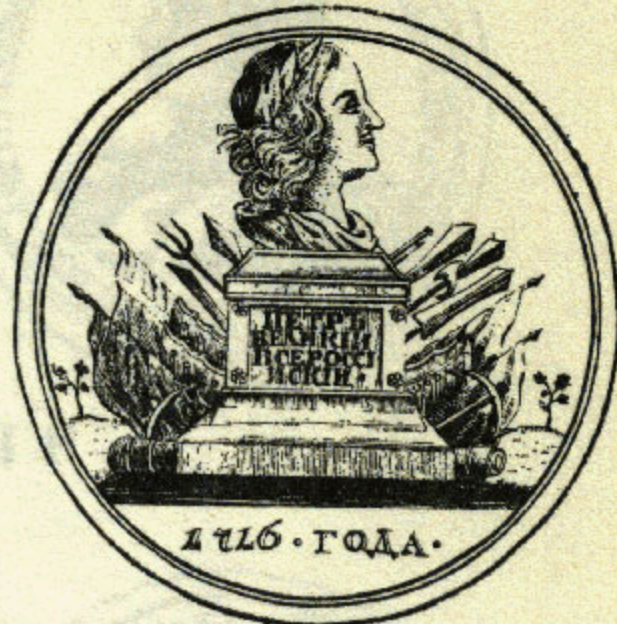

Ч. II. Стран. 352.

Ч. II. Стран. 94.

У. II. Стран. 102.

Разговоръ Турка и Россіанина о Дарданелахъ

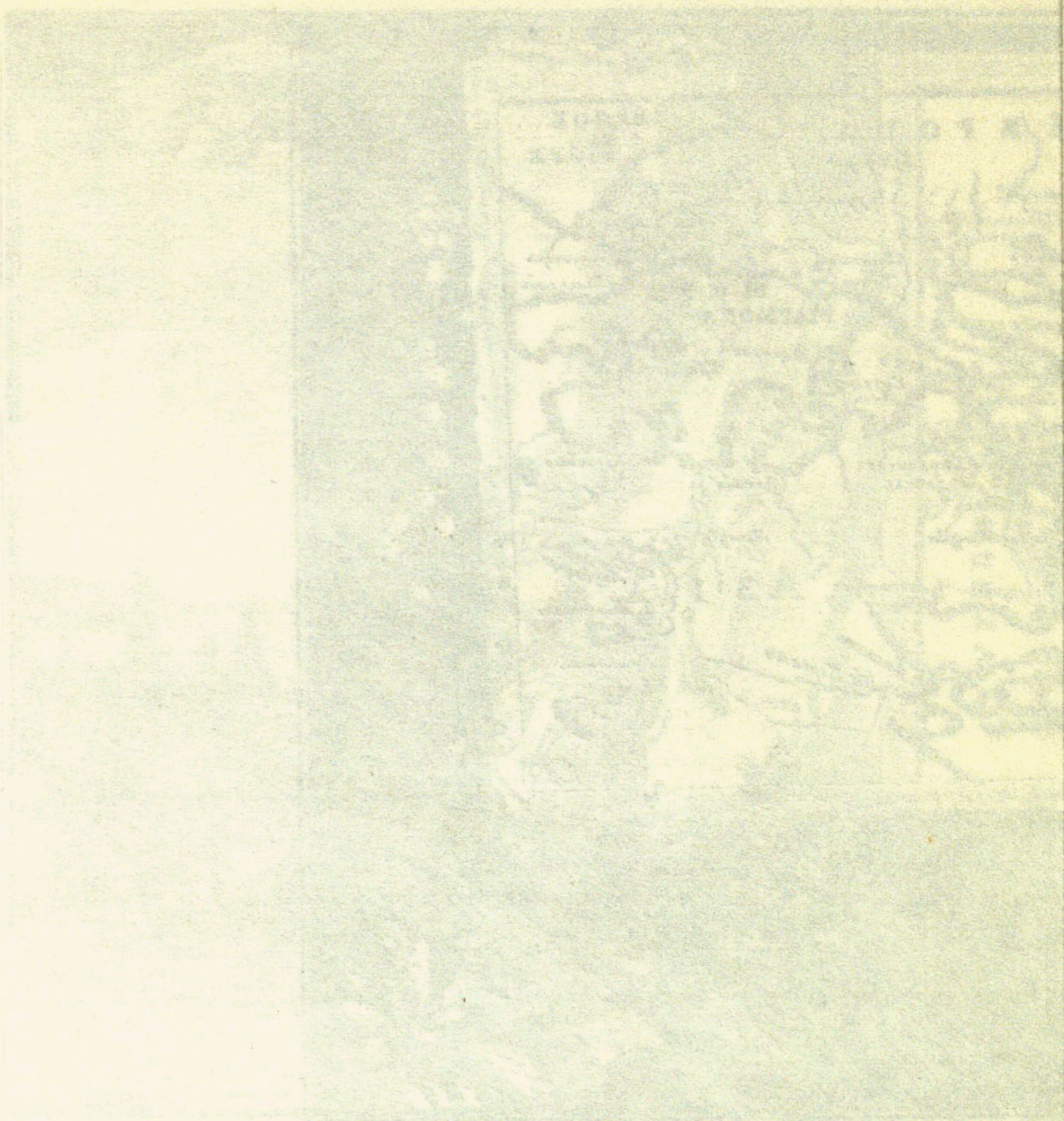
Турокъ

Русскъ

Продерзостной Русскъ! тамъ есть непобѣдимыя Замки, кѣмъ и Турокъ охраняетъ проходъ изъ Дивану. Ты видишь издали ихъ, четыре Везузія. — Ужаснись отъ нихъ, прежде нежели оныя изъ металныя спонъ гортановъ на твоей продерзній Флоты смерть приближуютъ.

Гордой Магометанъ! Естли мой Парусъ поедетъ меня въ страну твоихъ непобѣдимыхъ Замковъ, то поспѣвдую я Обѣту Судьбины, и ни изрядная ихъ ситуція, ниже твое постыжное прещеніе удержитъ меня наказать твое сребролюбіе и твое суровство.

Захерія Орфелинъ, Членъ обществъ Цесаря Королевскихъ Вѣдомствъ Академіи Художествъ, рѣзалъ въ Карловѣ.

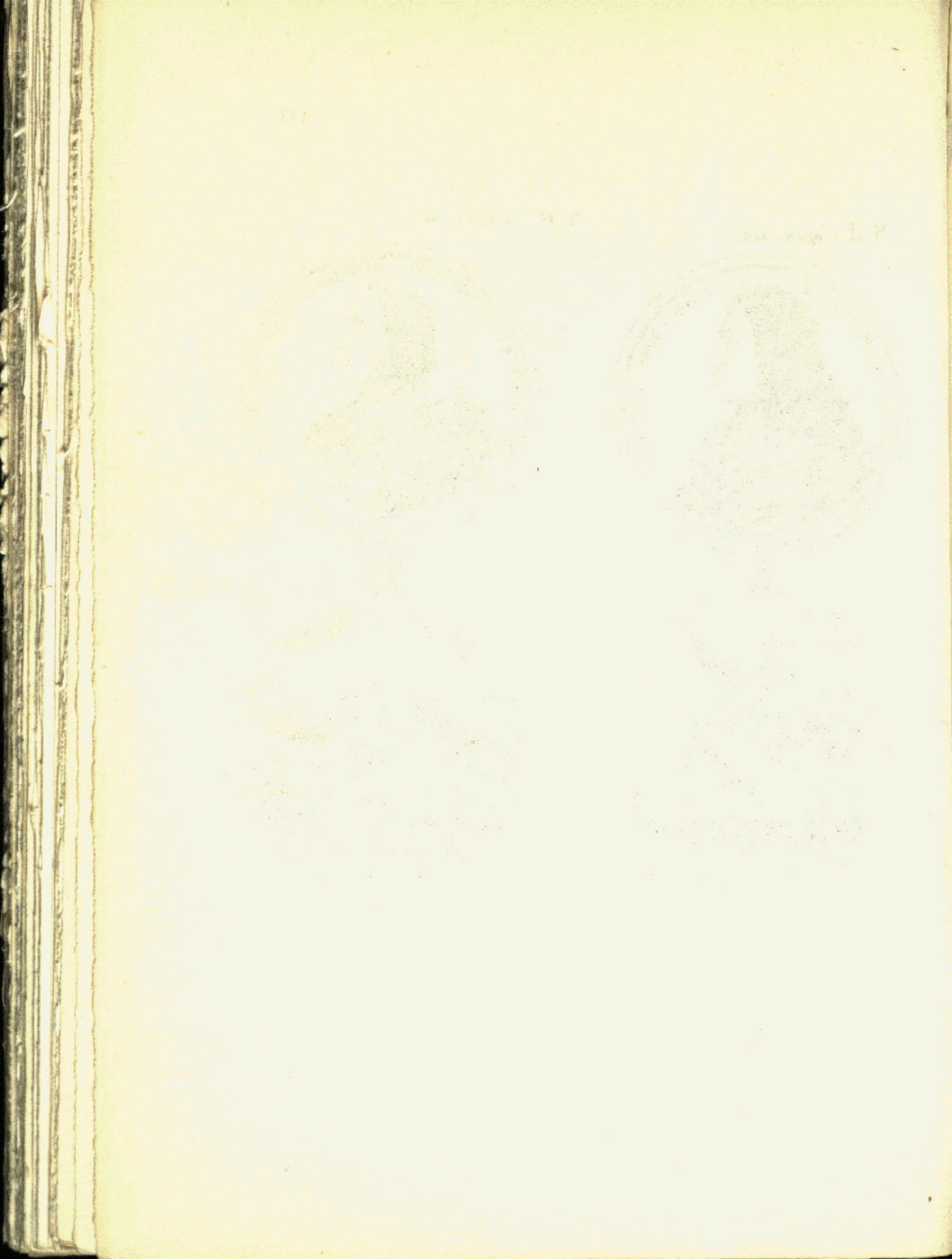
THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Some of the most important works in the history of the world are now being reprinted in a new edition. This edition is the result of a long and careful study of the original manuscripts and is the most complete and accurate edition yet published. It is a valuable addition to the library of every student and scholar.

Ч. II. Стран. 116.

Ч. II. Стран. 221.

САДРЖАЈ

Сава Паланчанин: <i>Data Orfeliniana</i> — — — — —	3
Лазар Чурчић: Шест бележака о Орфелиновом <i>Житију Петра Великог</i> — — — — —	19
Иванка Веселинов: Филигранолошка грађа у Орфелинову <i>Житију Петра Великог</i> — — — — —	49
Лазар Чурчић: Бакрорези у илустрованим примерцима <i>Житију Петра Великог</i> Захарија Орфелија — —	79

Орфелиново Житије Петра Великог
1772 — 1972.

Издање
Библиотеке Матице српске

Насловна страна: Иван Болдижар

Коректор: Стојан Трећаков

Слог: Миладин Марковић и Емил Кираљ

Метер: Валентина Попржан

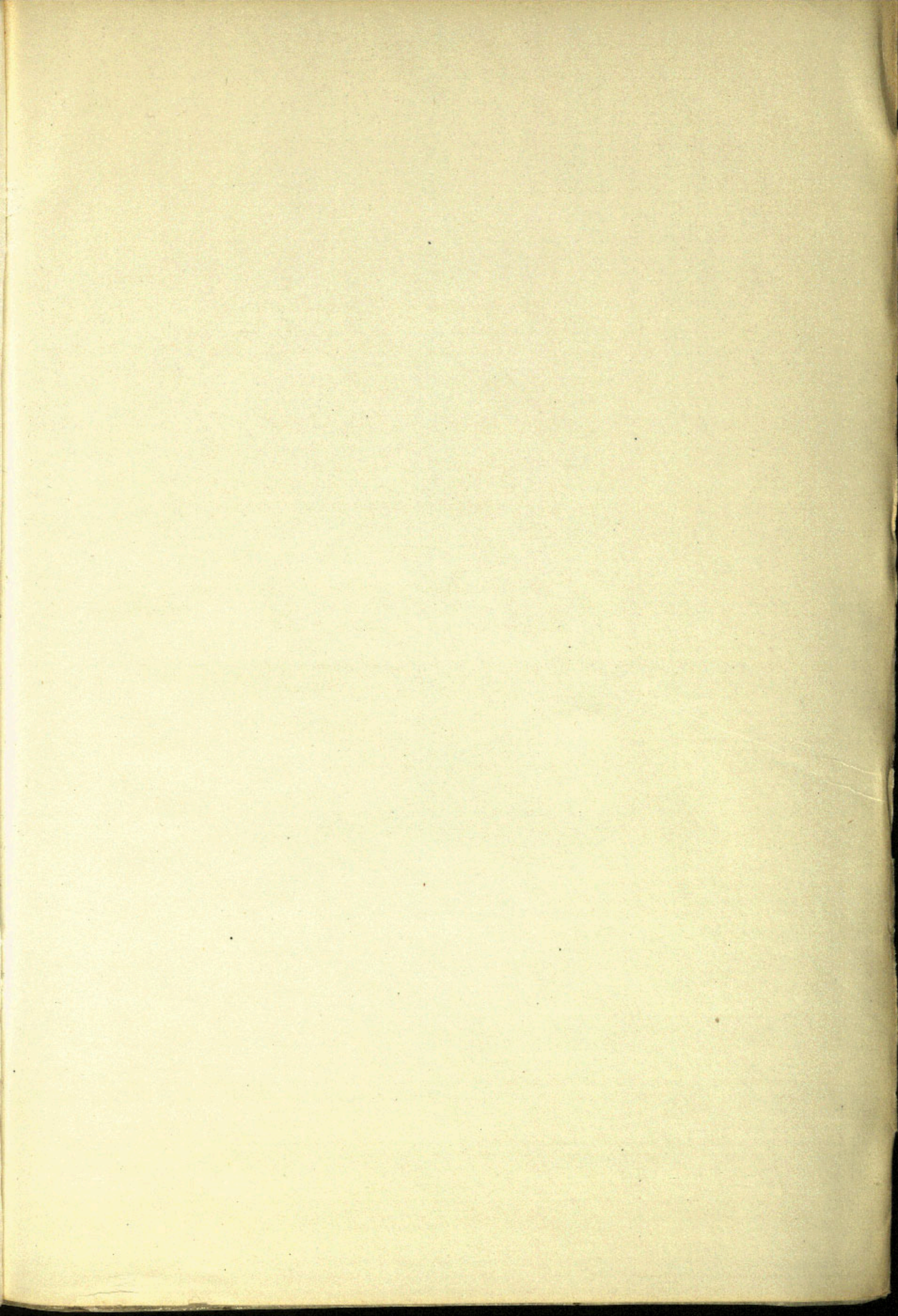
Хартија: перолака, стограмска, Вевче

Клишеа: штампарија „Форум“, Нови Сад

Штампано у хиљаду примерака,
септембра 1972, у штампарији

„Будућност“, Нови Сад

за штампарију: Филип Јосић

КАТАЛОГ